

T.C
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE KADININ DEĞİŞEN
SOSYAL KONUMU:
MUŞ VARTO ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ROHAT TÜZÜN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yücel KARADAŞ

GAZIANTEP
HAZİRAN, 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

**DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE KADININ DEĞİŞEN SOSYAL KONUMU:
MUŞ VARTO ÖRNEĞİ**

ROHAT TÜZÜN

Tez Savunma Tarihi: 23.07.2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. M. Nuri GÜLTEKİN
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yücel KARADAŞ
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

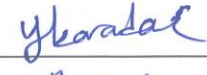
Doç. Dr. Yücel KARADAŞ

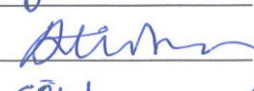
Dr. Atik ASLAN

Dr. Emre ÖZTÜRK

.....

.....

ÖZET

DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE KADININ DEĞİŞEN SOSYAL KONUMU: MUŞ VARTO ÖRNEĞİ

Rohat TÜZÜN

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji ABD

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yücel KARADAŞ

Haziran 2019, 111 sayfa

Toplumsal cinsiyet bağlamında inşa edilen cinsiyet temelli roller, gerek egemen ataerkil refleksler gerekse de bu rollerin organize edilmesini sağlayan patriarkal sistem içerisindeki dinamiklerle şekillenmektedir. Bu çalışmada son yıllarda Doğu Anadolu Bölgesinde kadınların yaşam standartları ile değişen sosyal konumlarını belli başlı dinamikler bağlamında Muş Varto örneği ile ele alındı. Toplumsal hayatın her alanında bütün etkinlikleriyle bulunan kadınların, tarihsel süreç içerisinde değişen yaşam pratikleri, karşılaştığı zorluklar ve bu zorlukların yaşanmasında etkili olan sosyal, kültürel ve ekonomik dinamikler toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında çözümlendi. Çalışmanın sunduğu veriler vasıtasıyla günümüzde kadınların yaşam pratikleri, bu pratikleri oluşturan kültürel örüntüleri ve bu örüntülerin toplumsal karşılığını var eden bütün simgesel kodları, yerel ulusal ve evrensel dinamiklerin ışığında sunulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda daha eşitlikçi temelde düzenlenmiş bir cinsiyet rejiminin imkânı için kadınlardan ziyade erkeklere daha çok iş düştüğü görülmektedir. Bundan dolayı sosyokültürel anlamda kadın kimliğinin toplumsal anlamda özneleşmesi için erkekler tarafından oluşturulan ataerkil tahakküm biçimlerinin çözümlenmesine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Daha adil ve güzel bir dünya için ötekileştirilen ve en basit yanı sıra bedeni üzerinden her türlü cinsel politikanın üretildiği kadınların daha sürdürülebilir yaşam standartlarına ulaşması için bunun gibi toplumsal anlamda farkındalık yaratacak çalışmalara daha fazla ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, erkek, toplumsal cinsiyet, feminizm, toplumsal değişim, ekonomi, kültür.

ABSTRACT**CHANGING SOCIAL POSITION OF WOMEN IN EASTERN ANATOLIA REGION:
EXAMPLE of MUŞ VARTO**

Rohat TUZUN

Master Thesis, Department of Sociology

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Yücel KARADAS

June 2019, 111 pages

Gender-based roles built in the context of gender are shaped by both the dominant patriarchal reflexes and the dynamics within the patriarchal system, which enables the organization of these roles. In this study, in the recent years, we have discussed the living standards and changing social positions of women in the Eastern Anatolia region with the Varto Muş example. We have analyzed the social, cultural and economic dynamics of women who have all the activities in all aspects of social life, the changing life practices in the historical process, the difficulties they face, and the factors that affect them. Through the data presented in the study, we tried to present all the symbolic codes that make up the women's life practices, cultural patterns that constitute these practices and the social equivalent of these patterns in the light of local national and universal dynamics. In this context, a more egalitarian fundamentally regulated gender regime is seen as more and more jobs for man rather than woman. Therefore, in order to socialize women's identity in socio-cultural sense, it is necessary to solve the patriarchal forms of domination created by man. For a fairer and more beautiful world, there is always a need for socially aware work like this, in order to achieve more sustainable living standards for woman whose sexual policies are produced through the body in the simplest way.

Key Words: Female, male, gender, feminism, social change, economy, culture.

ÖNSÖZ

Kamusal alanda kadının görünürlüğünün artmasıyla toplumsal cinsiyet rollerinde ciddi anlamda dönüşümlerin yaşandığı günümüzde, bu dönüşümü yaratan dinamiklerin işleyişi ve ortaya çıktığı tarihselliği irdeleme merakı, bu konuyu çalışmamda belirleyici oldu. Bunun yanında ataerkil toplumda erkeklerin yaratımı olan toplumsal kuralların bütün zorluğu içinde eşini kaybettikten sonra dimdik ayakta kalabilen ve bizi hayata hazırlayan annemin hayat karşısındaki inanılmaz enerjisi, bu konuyu çalışmamda etkili olan diğer bir husus olmuştur. Son yıllarda sosyokültürel anlamda meydana gelen değişimler cinsiyet temelli rollerde çeşitli dönüşümler yarattı. Oluşan yeni rollerin kadının sosyal konumu değiştirmedeki işlevi karmaşık olmakla beraber çeşitli sosyokültürel olguların etkisinde gerçekleşiyor. Özellikle küreselleşen dünyada kapitalist ekonomiyle yeni bütünleşme imkânı bulan az nüfuslu ve kırsal nüfus yoğunluğunun fazla olduğu Varto gibi küçük yerlerde, kadına bakış açısı ile birlikte, kadınların ruhsal ve sosyal yaşamında oluşan değişime dair bilgiler sunduk.

Bu çalışmada yönlendirmeleri, kaynak noktasında önerileri ve benim bütün acemiliğime rağmen bıkmadan usanmadan yanımda duran değerli hocam, tez danışmanım yüreği güzel insan sayın Doç. Dr. Yücel Karadaş'a saygılarımı sunarım. Bunun yanında çalışma esnasında görüştüğüm Vartolu bütün değerli kadınlara, bana ayırdıkları zaman için teşekkür ederim. Tez yazma sürecinde yanımda olan ailemin bütün fertleri, Gaziantep Üniversitesi Kütüphanesinin emekçilerine katkılarından dolayı teşekkür ederim. Bununla birlikte Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji bölümünün bütün değerli hocalarına her türlü destek ve katkılarından dolayı buradan teşekkür etmeyi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİK ÇERÇEVESİ	2
1.1 ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
1.2 ARAŞTIRMANIN DÜZENLENİŞİ.....	4
1.3 ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	6
1.4 ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	7
1.5 VARTO'NUN TOPLUMSAL YAPISI VE KISA TARİHİ.....	8
İKİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ	12
2.1 TOPLUMSAL DEĞİŞME.....	12
2.1.1 Evrimci Teori Bakışıyla Değişme ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi.....	14
2.1.2 Organizmacı Teorinin Bakışıyla Değişme ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi.....	22
2.1.3 Diyalektik Teori Bakışıyla Değişme ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi.....	24
2.1.4 Yapısalcı Teori Bakışıyla Değişme ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi.....	27
2.1.5 Çatışmacı Teori Bakışıyla Değişme ve Toplumsal Cinsiyet.....	29
2.2 FEMİNİST KURAMLARA TOPLUMSAL CİNSİYET BAKIŞI.....	31
2.2.1 Liberal Feminist Yorumu Toplumsal Cinsiyet Bakışı.....	32
2.2.2 Marksist Feminist Yorumu Toplumsal Cinsiyet Bakışı.....	35
2.2.3 Radikal Feminist Yorumu Toplumsal Cinsiyet Bakışı.....	38
2.2.4 Psikanalitik Feminist Yorumu Toplumsal Cinsiyet Bakışı.....	40
2.2.5 Sosyalist Feminist Yorumu Toplumsal Cinsiyet Bakışı.....	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: VARTO'DA KADININ DEĞİŞEN SOSYAL KONUMU	44
3.1 VARTO'DA AİLE KURUMUNUN DÖNÜŞÜMÜ.....	44
3.1.1 1980'den 2000'e Varto'da Ailenin Sosyal Organizasyonu.....	46
3.1.2 2000'lerden sonra Varto'da Ailenin Sosyal Organizasyonu.....	49
3.2 TOPLUMSAL HAYATTA İNANÇ VE YANSIMALARI.....	57
3.2.1 1980'den 2000'e Varto'da Dini Örüntüler ve Muhafazakarlık.....	59
3.2.2 2000'li Yıllardan sonra Kadın, Dini Örüntüler ve Muhafazakarlık.....	63

3.3 KADINLARIN EĞİTİM HAYATINA KATILIMI.....	69
3.3.1 1980'den 2000'e Varto'da Kadınların Eğitime Katılma Durumu.....	71
3.3.2 2000'den sonra Varto'da Kadınların Eğitime Katılma Durumu.....	75
3.4 SİYASAL YAŞAMDA KADIN KİMLİĞİNİN TEMSİLİ.....	77
3.4.1 1980'den 2000'e Varto'da Siyasal Yaşamın İçinde Kadın.....	79
3.4.2 2000'lerde Varto ve Siyasal Hayatın İçinde Kadın Kimliğinin İnşası.....	81
3.5 SOSYAL VE EKONOMİK HAYATTA KADIN İSTİHDAMI.....	85
3.5.1 1980'den 2000'e Kadının İş Hayatı ve Ücretli İşlerdeki Görünürlüğü.....	87
3.5.2 2000'den sonra Kadının İş Hayatı ve Ücretli İşlerdeki Görünürlüğü.....	91
3.6 EVLİLİK TIPLERİ VE TÖRENİN DÖNÜŞÜM.....	94
3.6.1 Evlenme Yaşının Dönüşümü.....	95
3.6.2 Töre Evliliklerinin Toplumsal Dönüşümü.....	96
3.6.3 Düğünlerin Değişen Formları ve Başlık Parasının Dönüşümü.....	98
3.6.4 Evlilik Tiplerinde Yaşanan Dönüşümler ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamı.....	99
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	102
GÖRÜŞÜLEN KADINLARIN DEMOGRAFİK ÇİZELGES.....	105
KAYNAKÇA.....	108
ÖZGEÇMİŞ.....	111

GİRİŞ

Bir bilim dalı olarak sosyoloji bilimsel tematiğine toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerin ortaya çıkışını ele aldığı için bilimsel bir disiplin olmuştur. Bu bağlamda modern zamanların yaşandığı günümüzde tüm boyutuyla toplumsal ilişkilerin karmaşıklaştığı görülmekte, toplumsal cinsiyet rolleri de bu durumun bir parçası olarak şekillenmektedir. Bilim dünyasında meydana gelen teknolojik ilerlemelerle birlikte bürokrasinin geliştirilen teknik araçlardan faydalanmaya başlamasıyla hak ve hizmet noktasında insanlara daha iyi hizmet sunulduğu görülmektedir. Bütün bu gelişmeler ve ilerde bahsedeceğimiz birçok dinamik Doğu Anadolu Bölgesinde kadınların toplumsal olarak inşa edilen sosyal konumlarında dönüşüm yarattığı görülmektedir. Bu araştırmada bu durumun bir parçası olarak kadınların geçirdiği toplumsal roller ve akabinde sosyal konumunda meydana gelen değişimler ele alınmıştır.

Sosyal ilişkilerimizin yapısını belirleyen temel unsurlardan biri de geçmişten günümüze dönüşüp var olan ve etkisini günümüzde de sürdüren geleneksel ilişkilerdir. Geleneksel ilişkilerimizin ve sosyal ilişkilerin başladığı sosyal yapılar olarak aile kurumu bu açıdan çok önemli bir işlev görmektedir. Kan bağı ile oluşan aile ya da mekânsal olarak yakınlıktan kaynaklanan komşuluk, mahallelilik ve köylülük gibi kavramlar bu yönüyle toplumsal ilişkileri şekillendirmede geçmişte çok önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu kavramların her birinde meydana gelen dönüşüm, farklı sosyal ilişkiler geliştirmekte, bunun sonucunda çeşitli saiklerin ışığında meydana gelen bu dönüşümün yeni sosyal iletişim araçlarının etkisi altında ortaya çıkıp dönüştüğü görülmektedir.

Toplumsal anlamda cinsiyet rollerinde var olan eşitsizlikler günümüzde çeşitli formlarla süregelmektedir. Kadın bedeni üzerinde ataerkil formlarla oluşturulan geleneksel örüntüler, günümüzde de birçok kadının günlük yaşamında karşılaştığı birçok sorunun ana kaynağını oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda 1980'den 2019 yılına dek toplumsal cinsiyet rollerinde var olan eşitsizliklerin kaynağı olan ataerkil tortular ve onun örüntüleri olan bakış açısının geçirdiği dönüşüm ele alınmaktadır. Bu dönüşüm ele alınırken, geçmişle bugün kıyaslanmakta ve bunun bir sonucu olarak kadınlar üzerinde tahakküm unsuru oluşturulan eylemlerin temeline inilmeye çalışılmaktadır. Bunun ışığında toplumsal cinsiyet rollerinde var olan eşitsizlikler ve bunun tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümleri sunmak, eşitsizliklerin giderilmesi noktasında bilim dünyasına ciddi anlamda katkı sağlamaktadır. Daha eşit temelde düzenlenmiş toplumsal cinsiyet rolleri bu bağlamda kadınların günümüzdeki en büyük beklentisi olarak görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİK ÇERÇEVESİ

1.1 ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmada kadınların tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan kimlik mücadelesinin Doğu Anadolu Bölgesindeki mevcut durumu Muş "Varto" örneği ile ele alınacaktır. Toplumsal tabakalı sistemde var olan birçok eşitsizlikten biri de toplumsal cinsiyet bağlamında var olan eşitsizliklerdir. Toplumsal yapıyı oluşturan kadın ve erkeklerin maruz kaldığı cinsiyet temelli sorunlar, değişken olmakla beraber genelde kadınların aleyhine şekillenmektedir. Bu bağlamda erkekler ve kadınlar arasında toplumsal cinsiyet rolleri açısından var olan eşitsiz düzen, zamanla ezilen pozisyonunda bulunan kadınların haklı eşitlik taleplerini ortaya çıkarmıştır. Bu taleplerin tarihsel geçmişi ile ilgili bilimsel veriler olmakla beraber, insanlık tarihinde doğaya karşı teknik anlamda kazanılan üstünlük ve Engels'in "Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı eserinde üzerinde durduğu şekliyle özel mülkiyetin ortaya çıktığı döneme dayandığı fikri genel kabul görmektedir. Bu bağlamda bazı kabileler dışında, günümüz modern çağındaki toplumların cinsiyet rejimlerinde kadınlar, genel itibarıyla erkeklere oranla daha dezavantajlı bir sosyal konuma sahip olduğu görülmektedir. Tarihsel olarak, geçmişten gelen örüntülerle günümüz modern dünyasında ezilen konumunda bulunan kadınların haklı eşitlik talepleri çeşitli formlara bürünerek bu günlere gelmiştir. Bu talebin bundan sonrada devam edecek olması beklentisi öngörülebilir.

Çalışmada toplumsal cinsiyet bağlamında var olan toplumsal dinamiklerin; kurumsal yansımaları ve bu dinamiklerin toplumsal cinsiyet rollerine etkileri araştırılmıştır. Bunun yanında kadınların gündelik yaşamlarında meydana gelen değişim ve dönüşümlerin; gelenek, görenek, din, etnisite, politika, ekonomi ve teknoloji bağlamında var olan etkilerine dair bilgiler sunulacaktır. Bu çerçevede toplumsal cinsiyet rollerinde ataerkilliğin işlendiği kodların inşa sürecine dair bilgi sunulacaktır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, toplumsal cinsiyet rollerinde var olan ilişkileri ve bu ilişkilerin değişimini; sosyal, siyasal ve ekonomik

saiklerle açıklamaktır. Bu çalışmada kadınların 1980'den 2018 yılına kadar toplumsal konumlarında meydana gelen değişim; siyaset, inanç, eğitim, aile, evlenme kurumu, ekonomik hayat ve bazı toplumsal normlar (kuşak çatışması ve töre) gibi toplumsal olgular bağlamında ele alınmaktadır.

Modern çağda toplumsal ilişkileri belirleyen olguların başında bilimin ışığında gelişen teknolojik araçların varlığı ve bu araçların toplumsal ilişkilerde yarattığı dönüşümün etkileri gelir. Bu bağlamda "bilim, insanın üretici güçleri arasında sayılır. Bilim son yüzyıllarda kendisiyle birlikte gelişen düşüncenin ortalama devingenliğinin koşulu olarak, ayrıca ileri ülkelerde toplumun alt tabakalarının üyelerinin bile paylaştığı doğa ve insan dünyası üzerine basit bilgiler biçiminde, özellikle de keşifleri toplumsal yaşamın biçimini nihai olarak belirleyen bilim araştırmacılarının zihinsel yeteneğinin bileşeni olarak modern endüstri sistemini olanaklı kılar" (Horkheimer, 2012: 9). Bu bağlamda modern endüstri çağında toplumsal cinsiyet rollerinde meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin toplumsal cinsiyet eşitsizliğine etkisi ile bunların hangi formlarla ortaya çıktığı ele alınmaktadır. Bunun dışında bu çalışmanın temel amaçlarından biri de bundan sonra yapılacak olan akademik çalışmalara ışık tutmak olmuştur.

Özellikle teknolojik anlamda meydana gelen gelişmelerin etkisiyle bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de değişimin çarkı hızlanmıştır. "Türkiye'nin 20. yüzyıl başından beri girmiş olduğu sosyal değişim, yıllar itibariyle artarak kırsal ve kentsel formlarda hızlı değişmelere neden olmaktadır. Türkiye'nin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişime maruz kalması ile toplumsal yapının temel taşı olan aile kurumunda, bir aile bireyi olarak kadınların dini inanç, tutum sosyokültürel beklenti ve sorunlarını da gündeme getirmiştir" (Özdoğan; Erdoğan, 2010: 11). Bu çalışmayla beraber var olan bu durumların temeline inerken, aynı zamanda bu durumların tarihsel süreç bağlamında aldığı yolu görüp değerlendirmek mümkün olacaktır. Bununla beraber sorunların analiz edilmesiyle birlikte toplumsal yapıda var olan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve daha adaletli, eşitlikçi cinsiyet rejiminin oluşturulması için geliştirilecek çözüm eksenli pratiklerin izini sürmek ve onları açığa çıkarmak çalışmanın niteliği açısından bize güvenilir veriler sunacaktır. Öte yandan bu çalışmada var olan olguları ele alırken toplumsal değişme kuramlarından faydalanılmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan sorunlar çeşitli saiklerle irdelenirken, toplumsal değişmeyi yaratan olgular; yerel ulusal ve küresel dinamikler çerçevesinde ele alınmaktadır. Ayrıca 1980'den günümüze değin gelinen süreçte geniş anlamıyla bürokrasinin, dar anlamda ise siyaset kurumunun aldığı kararların Varto'da yaşayan kadınların günlük hayatlarına etkisini incelemek çalışmanın genel amaçlarından biri olmuştur. Bu çalışmada

aynı zamanda kadınların sosyal kodlarını ve kimlik bilinciyle meydana gelen farkındalık bilincinin tarihsel süreç içerisinde uğradığı değişimin izi sürülmektedir. Bu akışın izi sürülürken; pozitif ya da negatif yönelimi açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bütün verilerin değerlendirilip yorumlanması noktasında; toplumsal cinsiyet rollerinde var olan eşitsizlikleri konu edinen feminist kuramlardan faydalanılmıştır.

Çalışma alanı olarak Varto'yu seçmemizde, çeşitli gerekçeler belirleyici olmuştur. Bu gerekçelerin ilki, farklı mezhep ve inanç gruplarından insanların bir arada yaşadığı bir coğrafya olmuş olmasıdır. Diğer başka husus doğup büyüdüğü yer olması çalışma alanı olarak Varto'yu seçmemde belirleyici olmuştur. İnsanlar doğal olarak yaşadığı yerin toplumsal yapısı, sosyal yaşamı ve kültürel etkileşiminin bütün boyutlarına daha hâkim olmaktadır. Benimde bu konuyu çalışmamda etkili olan hususlardan biri bu gerekçe olmuştur. Üçüncü bir husus ise Varto'nun Avrupa'ya ilk işçi göçü veren merkezlerden biri olması sebebiyle yerel ve ulusal dinamiklerden bağımsız olarak yaşanan cinsiyet temelli sosyal değişimde küresel dinamiklerin de etkili olmuş olması gelir. Coğrafi konumu gereği Doğu Anadolu Bölgesinin çeşitli illeri ile sınırlarının varlığı dolayısıyla bu illerle gelişen sosyo-kültürel ilişkiler sonucunda meydana gelen etkileşimin boyutu da başka bir tercih nedeni olmuştur. Türkiye'nin çeşitli metropollerine verdiği kitlesel göç ile batı illeri ile arasında kurulan kültürel etkileşimin günümüzde de sürdürüldüğü yerlerden biri olması, öte yandan bu etkileşimin toplumsal bağlamda kadının sosyal konumunda meydana gelen değişimlere etkisinin yoğun olması yine seçimimizde belirleyici olan etkenlerden biri olmuştur.

Sosyal ilişkilerin ve insan gelişiminin başladığı yerlerin başında aile gelir. "Aile kan, cinsel ilişki ya da yasal bağlarla birbirine bağlı olan insanlardan oluşmuş, mahrem ilişkilerle örülü bir gruptur. Aile zaman içinde ayakta kalmayı ve değişikliklere uyum göstermeyi başarmış, çok esnek bir toplumsal birimdir" (Marshall, 2009: 7). Bu çalışmada; Varto'da 1980'den 2018'e dek aile kurumunun geçirdiği süreçler tarihsel bağlamda ele alınırken ailelerin geçirdiği değişim sancıları ve bu sancıların toplumsal anlamda mahalle baskısı oluşturarak bireylerin zihinsel kodlarında ve sosyal davranışlarında yarattığı dönüşümün etkilerine inerek toplumsal cinsiyet rollerinin işleyişindeki rolü tartışılmaktadır. Bu tartışmanın içeriği ve sınırları çalışmada görüştüğümüz kadınlardan oluşan katılımcıların yorumları ve hayattan beklentileri noktası ile toplumsal cinsiyet rollerindeki eşitsizliklerin ışığında yürütülmüştür.

1.2 ARAŞTIRMANIN DÜZENLENİŞİ

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın metodolojik çerçevesi, ikinci bölümde ise teorik çerçevesi belirlenmiştir. "Kavramların gerçeği yakalamada kısa ve kolay kullanılan araçlar olduğu düşüncesiyle çalışmamız boyunca kullanılacak temel kavramları belirlemeye çalışacağız" (Ercan, 2011: 20). Ayrıca araştırmanın yöntemsel bulguları için gerekli olan evren ve örneklem seçiminde ne tür parametrelerden yararlanılacağını, bunun yanında konuyu çalışmada etkili olan olgular da birinci bölümde ele alınmıştır. Çalışmamızın en önemli ayağı olan yorum ve analiz bölümünde faydalanıp kullanılan kuram ve teorileri, bunlarla ilgili genel bilgi ve tartışmalar ise ikinci bölümde sunulmuştur. Çalışmada teorik ve kuramsal anlamda kullanılıp faydalanılan temel kavramlar; toplumsal değişme kuramları ve toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınan feminist kuramlar olmuştur. Toplumsal değişimin Varto'daki kadınların gündelik hayatındaki değişim, dönüşüm veya ilerleme olgusu üzerindeki yansıması sadece toplumsal değişme kuramları bağlamında tartışılması var olan eril düzenin yarattığı olgulardan yana eksiklikler barındırabilir. Bu bağlamda toplumsal değişmeyi var eden değişmeyi ele alırken feminist teoriler, patriarkal aile ve bunun sonucunda oluşan feminist bakış açısıyla beraber ele alınması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Örneğin teknolojik ilerlemelerle beraber evde enformel ev işler dışında çalışma alanı olmayan fakat teknolojik araçların pratik katkısıyla boş zaman tasarrufu elde eden kadınların, gündelik işlerin ev içi paylaşımında erkeklerden yardım alıp almamaları toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında feminist teorilerin temel sorunsalı içinde değerlendirilip referans alınmıştır.

Ayrıca çalışmada doğruluk ve uygulanabilirlik derecesi yüksek veriler elde etmek için kullanılan evren ve örneklem seçimi özenle belirlenip, birinci bölümde sunuldu. Bunun dışında kültürel farklılıkları göz önüne alarak iletişim ve etkileşimleri birbirlerine yakın olan coğrafi bölgeler belirlenmiştir. Bu bölgeler belirlenirken; dağ köyleri, ilçe merkezi, Sünnilerin yaşadığı köyler, Alevilerin yaşadığı köyler gibi kategoriler göz önüne alarak gruplandırılmalar yapılmıştır. Evren ve örneklem belirlemede bu durumlara paralellik gösterecek şekilde seçimlerde bulunulmuştur. Ayrıca bu bölümde Varto'nun toplumsal yapısını etkileyen olayların ve Varto'nun kısa tarihi hakkında eldeki imkânlar dâhilinde bilgi verilmiştir. Varto hakkında yeterli düzeyde yazılı kaynak ve süreli yayın literatürünün olmamasından dolayı, Varto'nun tarihine vakıf orta-yaşlı, yaşlı kadın ve erkeklerin geçmişten öğrendikleri olaylar ve durumlara yönelik bilgiler için sözlü tarih çalışması gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın içeriği ve görüşmelerimizin bize sunduğu veriler vasıtasıyla yorum ve analizin sunduğu içerik üçüncü bölümde ele alınmıştır. Bu bağlamda Varto'da kadınların

inançları, eğitim seviyeleri, siyasal yaşama katkı düzeyleri ve etkinlikleri, aile kurumunun geçirdiği dönüşümü, evlilik kurumu ve buna bağlı ritüelleri, göç ve ekonomik etkinlikleri çeşitli saikler bağlamında ele alınmıştır. Ele alınan bu olguların 1980'den 2018 yılına dek geçirdiği dönüşümleri ve bunların toplumsal yapıya yansımaları çalışmadaki tartışmaların ana kaynağını oluşturmaktadır.

Ayrıca gündelik yaşamda kadınların sosyal konumlarıyla bağlantılı olarak karşılaştığı toplumsal sorunlar ve maruz kalınan ataerkil örüntülerin ürünü olan sosyal baskılar ele alınmıştır. Bunun konuları ise eril sistem ve tahakküm mekanizması, kuşak çatışması ve kadınların aralarında yaşadıkları sorunlar bağlamında ele alınmıştır. Bu sorunlar ele alınırken yine kadınların 1980'den 2018 yılına dek geçirdiği değişimi ve bunların toplumsal yapıya yansımaları yorumlanmıştır. Çalışmanın sonunda ise araştırmanın genel bir değerlendirmesi yapıp sonuç bölümünde sunulmuştur.

1.3 ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma, niteliksel araştırma tekniği kullanarak katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşme yöntemleri kullanarak hazırlanılmıştır. Çalışmada doğru ve güvenilir bilgilere ulaşmak amacıyla yaşlı kuşak ile sözlü tarih çalışması da yapılmıştır.

Araştırmada, 1980-2018 yılları arasında, toplumsal yapıda meydana gelen cinsiyet rollerindeki değişim ve dönüşümler ele alınmaktadır. Araştırmanın evreni Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan, 18 yaşını dolduran bütün kadınları kapsamaktadır. Çalışma evreni ise Muş'un Varto ilçesinde yaşayan 18 yaşını doldurmuş kadınlar oluşturmaktadır. Buradan yola çıkarak evren ve çalışma evreni hakkında açıklayıcı ve karşılaştırmacı birkaç bilgi verme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Öncelikle bilimsel bir araştırmada en önemli olgulardan biri olan ve kendileri hakkından yapılan çalışmayı kapsayan soyut sınırları olan grubun hepsi evreni oluşturur. "Her problemin etkilediği bir alan vardır. Araştırma evreni, araştırma probleminin etkisi altında bulunan ve bilgi sağlamak üzere üzerinde gözlem yapılacak ana küttedir. Başka bir ifadeyle evren, gözlem alanına giren elemanların (insan, hayvan, bitki, nesne vb.) toplamıdır" (Bal, 2011:110).

Bilimsel araştırmalarda çalışma yapılacak alanın sınırlarını doğru olarak belirlemek, kanıtlanabilir ve doğrulanabilir verilere ulaşmada önemli bir yer tutar. Bu yönüyle "bir araştırma için evren, soruları cevaplamak için ihtiyaç duyulan verilerin elde edildiği canlı ya da cansız varlıklardan oluşan büyük bir gruptur" (Büyüköztürk; Çakmak; Akgün; Karadeniz;

Demirel; 2008: 25). Bu yönüyle bilimsel çalışmalarda elde edilen veriler, bütün araştırma evrenine genellenebilir sonuçlar barındırır.

Araştırma evreninin çok geniş olduğu durumlarda daha doğrulanıp kanıtlanabilir verilere ulaşmak amacıyla daha dar sınırları olan bir çalışma evreni belirlenir. Bu durum; "evrenin soyut ve aşırı büyük olması nedeniyle evrenin tamamına ulaşmanın olanaksız olduğu ya da sonuçların tüm evrene sağlıklı genelleyemeyeceği durumlarda araştırmacının evreni belirli ölçütlere göre sınırlaması"dır (Şimşek, 2012: 111). Bu durumda araştırmacının somut ve daha dar sınırlar belirleyerek üzerinde çalışacağı alan, çalışma evreni olarak adlandırılmaktadır.

Çalışma kartopu tekniği ile Muş Varto özelinde farklı yaş gruplarından oluşan kadınlardan örneklem kümeler oluşturularak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada 3 ayrı yaş kategorisi oluşturularak 40 kadınla derinlemesine görüşme gerçekleştirilerek hazırlanmıştır. Bu yaş kategorilerinin belirlenmesi ise şöyledir: 18-35 yaş (genç kuşak), 36-50 yaş (orta yaşlı kuşak) ve 50+ yaş (yaşlı kuşak) şeklindedir. Araştırmada; yaş, inanç, sosyal sınıf, medeni durum, eğitim ve ekonomik etkinlikler göz önünde bulundurularak kotalar belirlenmiştir. Görüşülen kadınların medeni durumu, eğitim seviyeleri, köy ya da ilçe merkezinde ikamet etmeleri ile inanç durumları kotalar belirlenirken göz önünde bulundurulmuştur. Yaşlı kuşaktan 14, orta yaşlı kuşaktan 14 ve genç kuşaktan da 12 kadınla görüşülmüştür. Bunun yanında Varto'nun tarihi ve toplumsal yapısını etkileyen olayları öğrenmek içinde 70 yaş üstü 3 erkekle de görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda bu çalışma 40 kadın ve 3 erkekle yapılan görüşmeler sonucunda tamamlanılmıştır. Çalışmada elde edilen veriler genelde Doğu Anadolu Bölgesine, özelde bütün Varto ilçesine genellenebilir sonuçlar içermektedir. Bu yönüyle özgün bir bilimsel çalışmadır. Bununla birlikte çalışmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini sağlamak amacıyla katılımcıların kendilerini rahat hissedip ifade edebilecekleri sosyal ortamı yaratmaya özen göstermek de araştırma esnasında üzerinde dikkatle durulan konulardan biri olmuştur.

1.4 ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmanın yapıldığı yer Muş'un Varto ilçesidir. İlçe sınırları içerisinde yer alan bütün köy ve kasabalar çalışma alanı kapsamına dahil edilmiştir. Araştırma da 40 kadından oluşan katılımcı grup oluşturulmuştur. Elde edilen verilerde öncelikle bu grubun algıları ve zihin dünyaları yansıtılmaktadır. Bunun yanında çalışmada elde edilen veriler örneklemin

bütünlüğü içerisinde Varto ilçe merkezi ve kırsalında kalan köylerdeki bütün kadınlara genelleyebilir sonuçlar içermektedir.

Çalışma olağanüstü hal dönemi içinde gerçekleştirildiğinden, bazı katılımcıların kaçamak cevaplar ya da doğruluğu teyit edilemeyen cevaplarla görüşmeyi geçiştirmeye çalıştıkları görülmüştür. Bu tür olayların önüne geçmek için katılımcıların kendilerini güvende hissetmelerini sağlayacak referans (aracılar) kişilere başvurulmuştur. Birkaç durumda ise katılımcıların özel hayatları, siyasi eğilimleri ve sosyal çevreleri ile ilgili sorularda objektif yanıtlar vermeye kaçındıkları da tespit edilmiştir. Katılımcıların duygu düşünce ve davranışları durağan olmadığından elde edilen veriler 2017-2018 yılını kapsamaktadır. Çalışma esnasında orta ve yaşlı kuşağa yöneltilen sorularla genç kuşağın görüşleri karşılaştırılarak toplumsal cinsiyet bağlamında kadının değişen toplumsal konumu yorumlanmıştır.

Araştırmada görüşme gerçekleştirilen kadınların isimleri ve ikametgâh adresleri bilimsel etik ve özel hayatın gizliliği kapsamında belirtmekten kaçınılmıştır. Bunun yerine her görüşmeci birer farklı sayı ile numaralandırılmıştır.

1.5 VARTO’NUN TOPLUMSAL YAPISI VE KISA TARİHİ

Tarihte Urartu, Med, Pers, Roma ve Bizans’ın hâkimiyetine giren ilçe Malazgirt savaşı ile Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra kısa bir süre Akkoyun ve Karakoyunluların himayesinde kalan ilçe Çaldıran savaşı ile Osmanlı Devleti’nin himayesine girmiştir. 1923 yılında cumhuriyetin ilanı ile Muş’un ilçesi statüsü kazanmış ve günümüzde de bu statüsünü korumaktadır.

Coğrafik olarak dağlık bir arazide bulunan ilçede kırsal yerleşim oranı fazladır. Tarım ve sanayi gelişmemiştir. Yaz aylarında hane içi tüketimi için yapılan bostan ekimi kısa süreli tek tarım uğraşdır. Yazın boyları uzayan bozkırların biçilip samana dönüştürülmesi ve dönüştürülen samanın hayvan beslenmesinde kullanılması, kırsal yerlerdeki tek organize iş olarak süregelmektedir. Bu durumu görüştüğümüz yaşlı bir Varto sakini şöyle özetliyor;

"75 yaşındayım bildim bileli bizim memlekette iki ay çalışılır. on ay yatılır. Eskiden bir ay tırpan ile ot biçerdik bir ayda ekinleri kaldırırdık. Geriye kalan vakit burada iş olmazdı. Şimdi millet buğdayı bıraktı. Çünkü daha ucuz, dükkânlardan temin edebiliyorlar. Figaro ve traktörlerle beraber en fazla araziye sahip adam 3-4 günde otu biçiyor. Ve kalan vakitte hayvanı olan hayvanına bakıyor. Yoksa da ya dışarıya gidip çalışır ya da evinde oturur yatar. Allahtan Avrupa’daki çocuklar var yoksa hepimiz açlıktan birbirimizin burnunu kulağını yemeye kalkışırđık." (41)

İlçe Muş'un kuzey ve kuzey batısını kaplamaktadır. İlçenin kuzeyinde Erzurum'un Hınıs ilçesi, doğusunda Bulanık, batısında Bingöl'ün Karlıova ilçesi, güneyinde ise Muş ili bulunmaktadır. Bingöl ve Şerafettin dağları tarafından etrafı çevrili ilçe, çöküntü ovaadır. Kırsal yaşam alanlarını oluşturan köy, mezra ve yaylalar ise Bingöl ve Şerafettin dağlarının yüksek sırtları üzerinde kurulmuştur. Bingöl çayı ve Murat nehri ilçe sınırları içerisinde kolları olan akarsulardır. İlçe Doğu Anadolu Bölgesinde bulunması nedeniyle yüksek rakıma sahiptir. En düzlük yerde rakım 1650 iken ilçenin yüksek dağlarında rakım 3000'lere çıkmaktadır. Yükseltinin fazla olması karasal iklimin etkilerinin bölgede en yüksek seviyede yaşanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda küresel ısınmanın etkisini hissettirdiği son yıllarda kar yağışı ve tipi gibi hayatı olumsuz derecede etkileyen iklimsel faktörlerin etkisi azalsa da karın yerde kalma süresi yine de 6 ayı bulabilmektedir.

2019 TÜİK verilerine göre ilçenin nüfusu 31.169'dir. (TÜİK, Erişim: 20.07.2019) Halkın büyük bölümü Türkçe'nin yanında Kürtçe'nin Kurmanci ve Dımilki (zazaca) lehçeleri gibi yerel dilleri de konuşmaktadır. Geçmiş yıllarda Ermenilerin de yoğun yaşandığı ilçede kültürel olarak Kürtleşen Ermeni ailelerde mevcuttur. Geçmiş yıllarda nüfusun yarısını Sünni yarısının da Alevi olduğu tahmin edilirken; Alevi nüfusun göç etmesi ve kültürel olarak modernleşmeye daha açık seküler yapıda olmalarından dolayı yaşam pratikleri bu yönde değişime hızlı ayak uydurmuş, bunun bir sonucu olarak Alevi aileler arasında doğurganlık oranında azalma meydana gelmiştir. Azalan Alevi nüfusun sonucu ilçede Sünni nüfus oranında artış görülmeye başlanmıştır. Günümüzde ise ilçe nüfusunun yaklaşık olarak üçte birini Alevi, üçte ikisini ise Sünni inanca mensup insanların oluşturduğu tahmin edilmektedir.

İlçenin coğrafik konumuyla ilgili en önemli nokta, Türkiye'nin fay hattını oluşturan Kuzey Doğu Anadolu fay hattı ile Güney Doğu Anadolu fay hattının birleştiği noktada bulunmasıdır. Bunun etkisiyle geçmişten günümüze dek sürekli olarak depremlerin meydana geldiği bir yer olmuştur. Depremlerin halk üzerindeki etkisinin büyük olması nedeniyle, buranın insanları deprem sırasında meydana gelen sesten dolayı buraya eski adıyla "Gımgım" demektedirler. 1946 ve 1966 yıllarında ilçede iki büyük deprem meydana gelmiştir. 1946 yılında meydana gelen depremde resmi kayıtlara göre 839, 1966 yılındaki depremde ise 2394 kişi yaşamını yitirmiştir (TÜİK, Erişim: 09.12.2017).

İlçenin kaderi ve sosyal yapısı üzerinde geçmişte yaşanan depremlerin etkisi büyüktür. 1966 yılında meydana gelen deprem sonuçları itibariyle ağır ve trajik sonuçlar doğurmuştur. Bu depremin meydana gelmesi ile ilçenin toplumsal yapısı etkilenmiştir. Bu depremle beraber ilçe dönemin hükümeti tarafından afet bölgesi ilan edilmiştir. Bu süre zarfında "Almanya özel ve kamu kuruluşları aktif bir biçimde işçi toplamaya başladı" (Keyder, 2013: 56).

Almanya'nın Türkiye'den de işçi talebinde bulunması sonucu affet bölgesi ilan olan bölgede, ilçe sakinlerine Almanya'ya gidişler için öncelik hakkı tanınmıştır. Bu tarihten sonra birçok Vartolu erkek genç Almanya'ya işçi olarak gitmiştir. Bu giden ilk kafilenin ön ayak olmasıyla o tarihten günümüze dek Varto'dan Avrupa'nın birçok ülkesine kitlesel göç hareketi ortaya çıkmıştır. Özellikle göçlerin yoğunluğu üzerinde işsizlik ve bölgedeki politik dinamiklerin etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda 1990'lı yıllarda bölgede ortaya çıkan güvenlik sorunları ve buna karşı olarak devletin bölgedeki insanlara yönelik 'koruculuk' uygulaması ile bölgeden Avrupa devletlerine daha önceden giden işçilerin yardımıyla hızlı bir göç dalgası ortaya çıkmıştır. Döneme tanık olan ve Avrupa'ya giden ilk kafileden bir vatandaşın dönem için söyledikleri şöyledir;

"Zelzele meydana geldiğinde öğle vaktiydi. Herkes tarladaydı. Ekin zamanıydı hava çok sıcaktı. Irgatlara yemek yapan kadınlar ve küçük çocuklar tek evdeydi. Ölenlerin çoğu zaten çocuk ve kadınlardı. Eğer gece olmuş olsaydı Varto'nun yarısı o depremde ölürdü. Depremden sonra kıtlık başladı. İnsanların açlıktan oturup ağladıklarına çok şahit oldum. Allaha devlet o zaman Almanya bürosu açtı. Kim başvurduysa evraklarını verip gidiyordu. Birçok farklı şehirden insan, ikametini Varto'ya taşıyordu. Almanya'ya gitmek için. Erzurum, Muş ve Bingöl'den çok insan gördüm. İşte ilk biz gittik. Bizim köyden 12 kişi gittik. Kömür ocağında çalıştık. Genelde en zor işleri Türkiye'den giden işçiler yapıyordu. Ama Allah var parası çok iyiydi. Zaten bizden sonra herkes gitmeye başladı."
(42)

Avrupa'ya giden insanlar Varto'da kalan akrabalarına döviz göndermeye başlamış, ekonomik olarak güçlenen halkın yaşam standartlarının yükselmeye başladığı görülüyor. Böylece Avrupa toplumuyla sosyal ve kültürel bağlamda ilişki kurulmuş, var olan Alevi-Sünni inançlı toplumsal yapıya bu kültürel aktarımlar da eklenince sosyokültürel dinamiklerde değişim ve dönüşümler hızlı bir devinime geçmiştir. Günümüzde ise nüfusu yüz binleri bulan Vartolu Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ikamet etmektedir. Gurbette yaşayan Vartoluların akrabalarıyla kültürel ilişkileri hala en yoğun haliyle devam etmektedir. Akrabalarına ekonomik anlamda sağladığı döviz aktarımıyla birlikte birçok aile ekonomik olarak günümüzde Avrupa'ya bağımlıdır. Ekonomik bağımlılıkla birlikte kültürel etkileşim de sürekli. Bu bağlamda birçok Vartolu genç kız ve erkek Avrupa'da bulunan akrabalarının çocuklarıyla evlenerek Avrupa'ya göç etmektedir. Bu durumun yarattığı sosyal olay ve olguların kadının toplumsal konumuna etkisini üçüncü bölümde ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Bunun dışında 1900'lü yılların başında ilçede kurulan Hamidiye Alayı komutanı Cibranlı Halit'in Kürt ayrılıkçı örgütü Azadi'nin kurucu lideri olması ve Vartolu olması yanı sıra buna paralel şekilde seyreden Şeyh Sait ayaklanmasının ilçe sınırları içerisinde vuku

bulup bitirilmesiyle geçmişten günümüze süre gelen Kürt milliyetçiliği damarının Varto'daki mevcudiyeti var olan önemli dinamiklerden biri olarak görülmektedir. Bu durumun yarattığı sonuçların kadının toplumsal konumuna etkisi de üçüncü bölümde ele alınacaktır. Döneme tanıklık eden 98 yaşındaki bir vatandaşın hem çocukluğunda gördüğü hem de büyüklerinden duyduğu dönem hakkında ilettikleri şöyledir.

"Hamidiye alaylarının merkezlerinden biri de buradaydı. Ben görmedim ama babam anlattı. Başında Miralay Halit bey varmış. Miralay şimdiki tugay komutanıydı. Bütün Sünniler Hamidiye alayında paralı asker olarak çalışıyormuş. Ermeni ve Aleviler alınmıyormuş. Sadece Müslümanlar giriyorlarmış. Ondan dolayı Alevi ve Sünni aşiretlerin arası kötüymüş. Şeyh Sait, Halit beyin damadıydı. İsyan çıkınca burada ki Sünnilerin çoğu Şeyhe destek vermeye başlıyor. Sonrasında bilindiği gibi hükümet hepsini İstiklal mahkemeleriyle idam etti." (43)

Bu durumun sonucu olarak Kürt siyasi hareketinin 70'li yıllardan sonra Dünya'da doruğa çıkan sosyalist hareketle bütünleşmesi ve sosyalist ilkeleri benimsemesiyle, ilçede sol sosyalist görüşlü sivil toplum örgütlerinin ilçede kimlik temelli toplumsal cinsiyet sorunlarına bakışıyla, toplumsal cinsiyet rollerinde hatırı sayılır bir dönüşümün meydana gelmesine zemin hazırladıkları görülüyor. Bunun etkilerini ve ortaya çıkan ilişkilerin toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirmesi üçüncü bölümde ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

2.1 TOPLUMSAL DEĞİŞME

İnsanlık tarihi sosyal ilişkiler ve etkileşimlerle beraber suyun akarken yolunu bulması misali günümüze dek süregelmiştir. İnsanlık tarihi var olduğu bu serüven boyunca aynı zamanda çeşitli savaşlar, devletler, antlaşmalar, mücadeleler ve icatlara tanıklık etmiş, var olan bu durumların her biri tarihsel bağlamda insanlık tarihini etkilemiş, toplumların gerek sosyal yapıları üzerinde gerek ise kültürel dinamikleri üzerinde etkili olmuştur. Varto'da toplumsal yaşamda bu olguların birer parçası olarak değişime maruz kalmış, her dönemin değişim dinamiklerine ayak uydurarak günümüze kadar gelebilmiştir. Teknik, sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda meydana gelen bu dinamiklerin her biri, insanlık tarihinde toplumların sosyokültürel kodlarında değişme yaratmıştır. Bütün bunlar ve etkisinden bahsetmediğimiz birçok dinamik günümüzde var olan sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilerimizin yapısal bağlamda kuramsal temellerini oluşturmuştur.

Sosyal bilimlerin bir dalı olarak sosyoloji, bilimsel tematiğinin merkezine bu ilişkileri aldığından dolayı bilimsel bir disiplin kimliğine kavuşmuştur. Sosyoloji disiplinine kafa yoran insanların ilk tanışmak zorunda kalacakları kavramlardan biri 'toplumsal değişmedir'. Sosyolojide toplumsal değişmenin ne olduğuna dair çeşitli tanım ve yorumlar mevcuttur. Her biri aynı kapıya çıkan farklı tanımların mevcudiyeti, toplumsal değişmeyle ilgili çeşitli tartışmaların ortaya çıkmasına yine de engel olamamıştır. Bu bağlamda "sosyologların toplumsal değişimi ne ölçüde toplumsal bakımdan istenilir bir doğrultuya ya da öngörebilecekleri, dolayısıyla toplumların değişimi ne ölçüde toplumsal bakımdan istenilir bir doğrultuya ya da herhangi bir doğrultuya sokup sokamayacağı veya kontrol altında tutup tutamayacağı hala yanıt bekleyen bir sorudur" (Marshall, 2009: 138).

Toplumsal değişimin yaşandığı yapıların karşılaştığı ana sorunların başında geçmişle gelecek kıyaslaması yani düzenin insanlara fayda-zarar bağlamında neler getirdiği tartışmasıdır. Kimi düşünürler toplumsal değişmeyi toplumların teknolojik, ekonomik ve kültürel anlamda sağladıkları ilerleme olarak ele alırken, geleneksel kuramcılar bunun tersini

savunmaktadır. Onlara göre ilerleme ile değişme arasındaki temel farklar ve sınırlar mevcuttur. Bu yönüyle değişme her zaman ileriye değil geriye doğruda olabilir. Böylece "on dokuzuncu yüzyıldaki değişimi ilerlemeye eşit sayan eğilim artık yaygın bir kabul görmemektedir. Değişim geriye dönük yıkıcı veya kültürel gecikmeyle karışık olabilir" (Marshall, 209: 138). Buradan da görüldüğü gibi toplumsal değişme ile ilgili iki temel soru sosyal bilimciler arasında tartışmalara neden olmaktadır. Birinci soru sosyal değişme ontolojik olarak ilerleme mi yoksa geriye dönük yıkıcı etkisi de olabilir mi sorunsalıdır. İkinci sorunsal ise toplumsal değişmeyi yaratan dinamiklerin doğasına yönelik yapılan tartışmaları kapsamaktadır.

Toplumsal değişme çeşitli formlarda tanımlanabilir. Sosyal bilimciler bu tanımlamaları yaparken kuramsal metodolojilerine göre tanımlarının içeriğini şematize etmektedir. Bu açıdan genel olarak toplumsal değişmenin sosyal yapılar üzerindeki dönüştürücü etkisi yapılan tanımların içeriğini belirlemektedir. Bu bağlamda toplumsal değişmenin temel etkinliği, eskiyle şimdiki zaman içerisinde gerçekleşen durum arasında değişimi sunmak üzerine kurulduğu görülmektedir.

Toplumsal değişmeyi referans alan düşünürler, çeşitli bilimsel yaklaşımlar bağlamında çözümlenelerde bulunmuşlardır. Bu yaklaşımların daha iyi analiz edilmesi için kendi içlerinde tutarlı ve ele aldıkları sorunsalın kapsamı, boyutu ve niteliğine göre çeşitli kategoriler belirlemişlerdir. Bütün bu farklı sınıflandırmalar bilimsel literatür açısından çok değerli sınıflandırmalar olmakla beraber, bu çalışmadaki sınıflandırma farklı bir çalışma metodu içindeki özgünlüğe paralel bir şekilde düzenlenmiştir.

Toplumsal değişmenin temel dinamiğinin ne olduğuna dair derin tartışmalar, sosyal bilimcilerin kuramlarının sınırlarını oluşturmada önemli yer tuttuğu görülmektedir. Oluşturulan kuramların hareket noktası genelde tespit edilen bu dinamik üzerinden oluşturulur. Oluşturulan bu dinamik sosyal bilimcinin dahil olduğu grubu belirler.

Günümüzde toplumsal değişmenin temel dinamiğinin ne olduğuna dair tek bir önerme ileri sürmek eksik bir yorum olmaktadır. Özellikle teknolojik anlamdaki ilerlemelerle beraber birçok somut ve soyut etken toplumların değişim çarkını harekete geçirmektedir. Hareketlendirdikleri çarkı aynı zamanda karmaşıktırmaktadır. Zaman ve mekânın tüm hızıyla daraldığı dünyada toplumların etkileşimlerinin hızlı ve akışkan olması aynı anda birçok dinamiği göz önünde bulundurmamızı mecburi kılmaktadır. Bu yönüyle sosyal değişmeyi ele alan sosyal bilimcilerin kuramlarının sürekli gözden geçirilmekte ve kuramlarda görülen boşlukların doldurulması üzerine genel tartışmalar günümüzde de sürdürülmektedir.

2.1.1 Evrimci Teori Bakışıyla Toplumsal Değişme

Toplumsal değişmeyi kültürel evrim bağlamında ele alan düşünürlerden biri Gordon Childe'dır. Childe "tek tek insan yapıntılarından ziyade toplumun ve kültürün önemine dikkat çekmiş, özellikle insanın tarih öncesiyle ilgili karşılaştırmalı incelemeleriyle (örneğin, Kendini Yaratan İnsan, 1956) arkeolojinin yaygın biçimde tanınmasına ön ayak olmuştur" (Marshall, 2009: 97). Childe'ın geçmişten günümüze yönelik değişimin dinamiğini okumadaki referansı, ortak bir çizgide kültürlerin buluşması üzerine kuruludur. Ona göre "tarih öncesi ve yazılı tarih dönemleri gerçekten coğrafi teknik ya da ideolojik özel itilere karşılık veren toplulukların farklılaşmaları yoluyla kültürün nasıl gittikçe çeşitlendiğini gösterirler. Fakat toplumlar arasında karşılıklı ilişkinin ve kültürel alışverişin artışı hatta bundan daha çarpıcı bir olgudur. Kültürel gelenek, bir yandan gitgide daha çok kollara ayrılma eğilimindeyken, bir yandan da birleşme ve tek bir nehre katılma yolunda ilerleme eğilimi gösterir" (Childe, 1982: 29).

Childe kültürel evrim ve organik evrim ayrımı yapmakla beraber, benzerliklerini de çözümlenmeye çalışmıştır. Kültürel olarak tarihte var olmanın ilerde insan için bir miras olduğunu ve aynı zamanda insanın kalıcılık şansının artırdığını söyler. Bu duruma yönelik Kongar'ın yorumu şöyledir;

"Çünkü araç ve gereç geliştirmekte ve bunları doğaya karşı kullanmayı öğrenmektedir. İnsan evrimindeki nitelikler, sonradan kazanılmış niteliklerdir bu niteliklerin sonradan kazanılmış olması, onları kalıtım yolu ile kazanılan evrimin niteliklerinden ayırmaktadır. Örneğin, eski devirlerde dünyada egemen olan soğuk hava Mamutların biyolojik evrim yoluyla soğuğa karşı derilerinin kalınlaşarak korunmalarına yol açmıştır. Buna karşı insanlık, soğuk havadan dolayı ateşi uzun süre sönmeden korumayı ve kalın giyecekler yapmayı öğrenmiştir. Görüldüğü gibi hayvanlar değişen çevre koşullarına biyolojik evrim yoluyla karşı koymaya çalışmakta, insan ise maddi kültürünü geliştirerek aynı çevreye uyum sağlamaktadırlar" (Kongar, 2014: 90).

Doğal çevre ve iklimin insan grupları üzerine etkilerini ele alan düşünürlerden biri de Montesquieu'dur. Montesquieu iklimin toplumsal ilişkilerde var olan eşitsizliklere ve bunun aynı zamanda insan davranışları üzerindeki etkisine geniş yer ayırmıştır. "Montesquieu'ya göre kuzeye doğru seyahat ettiğimizde kusurları çok az, erdemleri çok fazla; güneye seyahat ettiğimizde ise tam tersi insanlarla karşılaşırız. Aradaki enlemlerde yaşayanlara görenekleri açısından istikrarsızdırlar ve iklim onları şekillendirecek ölçüde bir niteliğe sahip değildir" (Aktaran: Bottomore; Nisbet, 2014: 30).

Childe'in kuramının, bazı toplumlarda egemen olan kültürel olguların analizi noktasında sosyal bilimlere ışık tuttuğu gerçeği yadsınamaz. Yalnız toplumsal ilişkileri var eden mikro ilişkilerin toplumsal gelişmeye olan etkilerine değinmemesi, onun kuramının önemli eksikliklerinden biri olarak göze çarpar. Bu bağlamda Childe'in kuramının Varto gibi küçük yerleşim yerlerinde meydana gelen toplumsal değişme dinamiğine uyarlanması birçok noktada eksik kalır. Fakat Varto'da meydana gelen deprem felaketinin Almanya'ya işçi göçünü hızlandırmadaki rolü bu bağlamda okunabilir. İşçi göçünün Varto'nun sosyal hayatta ekonomik bağlamda katkısı ile kadınların sosyal konumunda meydana gelen olumlu gelişmeler, Childe'in kuramsal çerçevesi bağlamında değerlendirilebilir. Çünkü Childe'in kuramının ana teması, insanlık tarihinin karşılaşılan bütün olumsuz durumları olumlu hale getirerek gelişimin devam etmesi üzerine kuruludur. Bu bağlamda deprem, Varto'da kısa vadede gerileme yaratırken, uzun vadede toplumun sosyal yapısına olumlu katkıda bulunmuştur.

Toplumsal değişmeyi evrimsel bağlamda alan düşünürlerden biri de Spencer'dır. Toplumu var eden bütün kuramlar onun kuramında birbirinden etkilenir ve birbirini etkiler. Böylece değişimin dinamizmi toplumsal tabakalarda sürekliliği sağlar. "Spencer'in evrimi devamlı bir süreçtir. Bu süreç yalnız gitgide artan bir çeşitlilik ve farklılaşmaya değil, aynı zamanda, henüz ulaşılmamış bulunan bir mükemmelleşmeye doğru da bir gidiştir" (Kongar, 2014: 91). Spencer'in teorisinde açık şeyler karmaşıklığa evrilirken, bu durum ideal düzene doğru sürecin kendisini oluşturur. Spencer'in organizma modelinde egemen unsurlar büyük önem taşır. Ona göre ideal düzenin kurulması yolunda yasalara ve devletlere büyük iş düşer. Bu bağlamda ideal düzen belli bir bürokrasi ya da militarist araçları kullanma yetkisine sahip devletler olmadan gerçekleşemez. Bilimsel bilgi dahi bütün olguları devlet kontrol etmelidir.

Gerçek bilginin sınırlarını araştırmak için ele aldığı makalesinde, otorite ve devletlerin bilimsel bilgiyi geliştirmedeki üstleneceği rolü eğitim kurumlarına bağlar. Buna yönelik yorumu şöyledir;

"Halkın çok sınırlı bir kesimi istisna olarak tutulursa, geri kalan çoğunluk ne ile uğraşmaktadır? Üretim hazırlama ve servet paylaşımı ile. Peki, bunların yararlı olması neye bağlıdır? Bu da o servetlerden her birinin özel yapılarına uygun yöntemler kullanılmasına, onların durumuna göre fiziksel, kimyasal veya yaşamsal özelliklerini yeterli derecede bilmeye yani bilime bağlıdır. İşte bizim okulların öğretim programlarında büyük bir bölümü itibariyle unutulmuş olan bu bilgi türü, uygar yaşama bağlı olan bilgi ve konuların hakkıyla yerine getirilmesi için gereken bilgidir" (Spencer, 2013: 32).

Spencer'in evrimi genel itibariyle endüstri toplumlarında var olan ilişkilerin yarattığı değişimlere yönelmiş olması münasebetiyle toplumların endüstri toplumlarına geçme serüvenine ve bu serüvende neler yaşadıklarına yer vermez. Bunun dışında evrim kuramının sınırlılıklarının ya da sınırsızlıklarının hangi dinamikler vasıtası ile oluştuğuna dair bilgi içermemesi, kuramının eksik kalan halkalarından biri olarak kabul görür.

Spencer'in kuramı bütün toplumları temel alarak oluşturması, mikro düzeydeki Varto gibi küçük yerleşim yerlerinde meydana gelen toplumsal değişme dinamiğini okumada yetersiz kalabilir. Onun kuramında toplumlar büyük organizmalardır. Ve onun dinamiğini evrensel olgular belirler. Bu yönüyle mikro düzeyde Varto'nun toplumsal yapısında kadının sosyal konumunda meydana gelen değişimi referans alacak herhangi bir önermeye rastlanmaz. Fakat dünya tarihini şekillendiren evrensel ve ulusal dinamiklerin küçük yerleri de etkilediği gerçeği, bunun yanında endüstri devrimiyle teknolojinin insan hayatına girmesi ve kolaylıklar sağlaması bu bağlamda kuramının olumlu düşünsel referansları olarak değerlendirilebilir.

Comte'un toplumsal değişme kuramı yaşadığı dönemin toplumsal olaylarını ve bu süreçte var olan sosyal ilişkileri yansıtmaktadır. Bütün evrimci kuramcılarda olduğu gibi Comte'da da insanlık tarihini süregelen bit tarih çizgisine indirgeme çabası vardır. Bu çizgiyi takip ederken aynı zamanda ideal bir toplum tasarlama fikri de vardır. Kafasında oluşturduğu ve yaratmak istediği toplumsal düzen, toplumda var olan güçleri hesaba katma gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Kuramın yapı taşı olarak toplumu ele alan Comte, toplumu ve toplumsal ilişkileri, toplumsal statik ve toplumsal dinamik olarak analiz eder. İnsanlık tarihinin gelişimini de bu iki kavrama indirgeyerek açıklar. Toplumsal statik; toplumdaki düzeni, değişmezliği, eş zamanda meydana gelen olayları inceler. Toplumsal dinamik ise; ilerlemeyi değişmeyi evrimi konu alır. Comte'un pozitivist anlayışında toplumsal dinamiğe mi yoksa toplumsal statige mi daha çok önem verdiği en çok tartışılan konulardan biridir. Bu bağlamda "Comte'un pozitivismi, ağırlığı değişmeye dolayısıyla toplumsal dinamiğe verir" (Kongar, 2014: 95). Ona göre toplumsal değişmenin ortaya çıkışı toplumsal statik ve toplumsal dinamik dediği olguların bir arada bulunmasıyla olur. Bu iki olgu değişme dinamiği noktasında birbirini tamamlama işlevi görür. Comte "sosyolojik araştırmanın özgül nesnelere iktisadi yaşam, egemen fikirler bireysellik biçimleri, aile yapısı, iş bölümü, dil ve din şeklinde saptamıştır" (Marshall, 2009: 106). Bunlar arasında ise temelde din özelde ise Hıristiyanlık önemli yer tutar. Hıristiyanlık ve ilerleme ilişkisini şöyle açıklar;

"İnsanlığın ilerlemesine ilişkin kavramın veya daha doğrusu duygunun ilk genel taslağını ilkin ve zorunlu olarak Hıristiyanlığa borçlu olduğumuzu zaten belirtmişim; İsa'nın yasaının Musa'ninkine temelden üstünlüğünü doğrudan doğruya ilan etmek suretiyle Hıristiyanlık, daha mükemmel bir hale ilişkin olan ve o ana dek bilinmeyen bu fikri kendiliğinden formüle etmişti" (Comte, 2008: 13).

Comte'un evrimi aşamalar üzerine kuruludur. Her bir aşama diğer aşamayı hazırlar ve ortaya çıkarır. İnsanlık tarihi düzlemsel bağlamda ele alınır. "Bu kuram dünyanın üç entelektüel aşamadan geçtiğini ileri sürer. Comte'a göre sadece dünya bu süreçten geçmez aynı zamanda gruplar, toplumlar, bilimler, bireyler ve hatta zihinler aynı üç aşamadan geçer. İlki 1300'den önceki dünyayı karakterize eden teolojik aşamadır" (Stepnisky; Ritzer, 2014: 15). Gerçekliğin olağanüstü unsurlara dayandırıldığı bu devre de kendi içinde de üç tarihsel döneme ayrılmıştır.

Comte'a göre ilerleme halindeki insanlık tarihi geçmişte yarattığı mirasın birikimi üzerinden bu süreçlerden başarıyla çıkıp son aşamaya ulaşır. Teolojik aşamanın son dönemindeki en önemli özelliği, diğer iki dönemin tecrübeleri ve bilgi birikimi üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu dönemin insanları, yaratılış mitinin tek bir tanrı tarafından gerçekleştirildiğine inanmaktadır. Bu yönüyle tek tanrılı dinlerin ilk kökenleri bu döneme dayandırılır. Bu dönemde meydana gelen başka bir önemli gelişme de insanların doğa üzerinde tahakküm kurma eylemlerinde başarıya ulaşmamış olmaları gelir. Geleneksel tarım ve teknik açıdan gelişen madencilik ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemin yaşanmış olması doğal ve ilintili bir şekilde kendinden sonraki dönemlerin ortaya çıkışını hazırlamıştır. Kongar teolojik devrenin özelliklerini şöyle açıklamaktadır;

"Hayal gücü duyu organlarına hâkimdir. Bu nedenle toplum yapısı insanların yarattığı esaslar üzerine kurulmuştur. Gerçekler hiçbir şekilde deneylerle ya da duyu organlarıyla tahkik edilmezler. Bu devredeki anlayışa göre evredeki olaylar, değişmez konularla değil, insanlarınkine benzeyen iradeler tarafından yönetilir. Devrenin belirgin özelliği, olaylar arkasındaki tanrı iradesinin araştırılmasıdır" (Kongar, 2014: 96).

Comte'un temel evrim yasaının ikinci aşaması metafizik devredir. "Metafizik evre de soyut ve hatta doğaüstü güçler halen açıklamaların temel kaynağını oluşturur" (Slattery, 2011: 72). Bu devre teolojik aşamada süregelen ilişkiler ve kültürel bir kod olarak tarihsel akışın mirası üstüne meydana gelmiştir. İnsan aklı, pozitivist düşünme metodu ile ilk kez bu devrede hâkim olmaya başlar. Bu dönem insanların gerçeğe ulaşmak için olağanüstü çaba sarf ettiği bir aşama olarak görülür.

Comte'da son aşama pozitivist aşamadır. Bu devrede insanlar teknik açıdan güçlü bir gelişim evresine girmişlerdir. Gerçek bilginin asıl unsurları deney ve gözlem olmuştur. Bunun sonucunda pozitif bilimler ortaya çıkmaya başlamış ve çok büyük bir gelişim göstermiştir. Bilimlerin gelişmesi ile teknik araçlar üretilmiştir. Üretilen bu araçların toplumsal hayata girmesiyle insanlar birçok alanda geçmişe oranla daha kolay yaşam standartlarına kavuşmuştur. Toplumların daha kolay ve yaşanılır bir hayat standardı yakalamasında farklılık yaratan bu araçlar, maddi kültür üretiminin olgunlaşması üzerinde de belirgin bir etki bırakmıştır. Bu bağlamda insanlık tarihinin teknik açıdan ilerlemesi, bu dönemde meydana gelen bütün bu gelişmelerin ışığında ivme kazanmıştır.

Comte'un teorisinin son aşaması Varto gibi mikro düzeydeki yerleşim ve idari bölgelerde, kadının toplumsal hayattaki konumunu ve dönüşümünü okumada referans olgular barındırdığı söylenebilir. Araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla ele alacağımız gibi Comte'un deyimi ile pozitivist aşamanın yaşanması ile dünyada teknik ve deneysel olguların insan hayatına girmesi ile yaşam standartlarında iyileşme yaşanması arasında doğrusal bir bağ kurulabilir. Böylece kadınların günümüzde yaşam standartlarında belli bir konfora ulaşmasında bu araçların etkisinden söz edilebilir.

Değişmeyi evrimci bağlamda ele alan düşünürlerden biri de Weber'dir. "Weber, sosyolojinin yapılar üzerinde değil, toplumsal eylemler üzerinde yoğunlaşması gerektiğine inanıyordu" (Giddens, 2012: 52). Toplumsal eylem olmadan bir şeyin anlaşılması Weber'e göre imkânsızdır. Weber toplumsal eylem biçimlerini rasyonel olan eylem ve rasyonel olmayan eylem olarak sınıflandırır. Weber gündelik yaşamda ortaya çıkan insan davranışlarının bütün eylemlerini bu iki başlık altında kategorileştirir. Weber bunların işleyişi ile ilgili olarak toplumsal düzenin sağlanması işlevi gördüğünü ileri sürer. "Weber'e göre toplumsal düzen toplumsal ilişkiler aracılığı ile inşa edilen büyük yapılardır. Dolayısıyla toplumsal değişimi getiren toplumsal ilişkiler her zaman mevcut meşru bir toplumsal düzen bağlamında ortaya çıkar" (Karkıner, 2011: 32).

Düzen olgusunu ele alan Weber buradan toplumsal düzenin nasıl ve ne şekilde meydana geldiğine kafa yorar. Burada iktidar ve otorite kavramlarının kurumsallaşmasını birinci dereceden etkili olduğunu ileri sürer. Ona göre "bürokrasi rasyonel düzenlilik kazanmış toplumsal eyleme dönüştürmenin başlıca aracıdır. Bu nedenle, güç ilişkilerini toplumsallaştırmaya yarayan bir araç olarak bürokrasi, bu aygıtı denetleyenler için birinci derecede önemli bir iktidar aracı olagelmıştır" (Weber, 2004: 106).

Weber "bir sürü ideal tip kullanarak belli bir tarihsel durumu kavramsal olarak inşa eder" (Weber, 2004: 37). Bu yönüyle otorite kavramı da onun için bir ideal tiptir. "Weber'e

göre ideal tip hiçbir biçimde benzersiz bir yöntem değildi, ama ekonomi, politika ya da dindeki kişisel eğilimleri farklı olabilen araştırmacılar tarafından kullanılabilir kesin ve bilimsel gerçeklikle kavramlar oluşturabilen diğer yöntemlerden biriydi" (Bottomore; Nisbet, 2014: 199).

Otoriteye şematik anlamda yaklaşan "Weber'e göre iktidarın en belirgin biçimi devlet iktidarındır. Zira devlet kendi düzenini sağlamak için fiziksel gücü meşru olarak kullanma tekeli elinde bulundurur" (Karkıner, 2011: 33). Weber otoriteyi üçe ayırır. Bunlar; yasal, geleneksel ve karizmatik otoritedir. Ona göre otorite, iktidarların yönettikleri toplumlar üzerinde hakimiyetini sağlayan en önemli araçtır.

Modern kapitalist toplumlarda Weber'e göre yasal otoriteler olur. Bu otorite şeklinin sınırları yasalarla belirlenir. Bu tür otoritenin egemen olduğu toplumlarda toplumsal değişimin dinamiği hızlıdır. Devletin ve otoritenin işlev gördüğü açık yalın bir bürokrasi tipi mevcuttur. Bu bağlamda Weber bürokrasiyi de bir ideal tip olarak temellendirir. Bürokrasinin doğal olarak ortaya çıktığı süreci kapitalist üretim modernizasyona bağlar. Weber kapitalizmin emek piyasasındaki misyonunu şöyle açıklar,

“Özel işverenler tarafından sermayenin kullanımı (para ya da para değişiminde mal) ve üretim araçlarının satın alınması, ürünün satılması yoluyla yürütülen 'kapitalist işletmeler' olduklarından şüphe edilmeyen ekonomik yapılar aynı zamanda geleneksel özellikleri de taşıyabilirler” (Weber, 2013: 56).

Weber yasal ve geleneksel otoriteyi toplumsal değişim dinamiğini rayında yürüten otoriteler olarak görür. Ona göre "katılmış kuramsal dokular ve tek düze yaşam biçimleri, artan gerginlik ve baskı ya da acılara dayanmayıp çökebilir ve dağılıbilir" (Weber, 2004: 32). Bu tip otoritelerin egemenlik sürdüğü toplumlarda buhranla beraber kargaşa ortaya çıktığında, toplumun kendi içinde sorunlara yönelik çözüm odaklı karizmatik bir lider ortaya çıkardığını; bu durumun durağanlaşan toplumsal değişim dinamiğini tekrardan harekete geçireceğini söyler. Karizmanın kurumsallaşması furyası altındaki bürokrasilerde totaliter eğilimler başlar. Bu dönem kısa süre yaşanır. Çünkü karizmatik liderler bu aşamadan sonra tasfiye edilir. Böylece durağanlaşan toplumsal değişim dinamikleri tekrardan harekete geçer. Weber'in üzerinde durduğu olgulardan biri de kapitalizmdir. Kapitalizmin ortaya çıkışını Avrupa'da var olan Hıristiyanlığın Protestan mezhebinin değer dünyasına bağlar. Weber'e göre Protestan ahlakındaki çilecilik anlayışı amaca yönelik rasyonel eylem vasıtası ile tüketmeme yani biriktirme anlayışı üzerinde vücut bulur. Bu şekilde Hıristiyanlık ve kapitalizm arasında bir ilişki kurar. Diğer taraftan dinlerin ortaya çıkışını da karizmatik liderler olarak nitelediği peygamberler üzerinden okur. Peygamberlerin temsil ettiği ilahi boyutlarla ilgilenmez.

Peygamber ve temsilciliğini yaptığı dinlerin toplumların değişmesindeki rolüne odaklanır. Bu bağlamda bir dinin toplumla bütünleşmesi karizma olarak ele alınan peygamberin kurumsallaşmasıyla gerçekleşir. Onun peygamber tasviri şöyledir;

"Biz peygamberi kendi misyonuna dayanarak dinsel bir doktrini ya da ilahi bir emri tebliğ eden salt bireysel bir karizma sahibi olarak anlayacağız" (Weber, 2012: 60).

Weber'in kuramının Varto gibi seyrek ve daha çok kırsal nüfus yoğunluğunun fazla olduğu yerlerde meydana gelen toplumsal değişme dinamiğini ele almada önemli veriler taşıdığı görülmektedir. Özellikle İki binli yıllardan sonra bölgede devletin bürokratik anlamda en ücra köylere sosyal hizmet noktasında sunduğu katkı ve düzeni yaratmada üstlendiği misyon, gerek toplumun tamamında gerekse de toplumsal cinsiyet rollerinde hizmetlere ulaşımı kolaylaştırmada etkili bir rol üstlenmiştir. Bunun sonucu olarak toplumsal cinsiyet rollerine göre cinsiyetler arasında meydana gelen iş bölümünde kadınlar için elektrik, su ve ulaşım şartlarının iyileştirilmiş olması, günlük işler yapılırken onlara ciddi düzeyde kolaylıklar sağlamıştır. Weber' in bürokrasi, eylem ve düzen üstüne kurulan kuramı bu bağlamda okunabilir.

Durkheim ise değişmeyi farklı dinamiklerle ele alır. Durkheim'ın akademik çalışmaları üzerine çalışma yürüten birçok akademisyene göre Durkheim, yaşadığı dönemden etkilenmiştir. Sosyolojideki toplum tasvirinin temelini 'toplumsal olgu' kavramını alan Durkheim, olguların toplumsal ilişkiler bağlamında ortaya çıktığını belirtir. "Bu olgular, birey üzerinde bir tür denetim kurmayı sağlayan ve sahip oldukları zorlayıcı güç sayesinde bireye dıştan dayatılan birtakım eyleme, düşünme ve hissetme biçimlerinden oluşur" (Durkheim, 2004: 51). Ona göre toplumsal olgular güdüsel süreçlerin ürünü olan toplumsal fenomenlerce oluşur. Böylece "toplumsal hayata dönük doyurucu bir açıklamada bulunabilmek için, toplumsal hayatın özdeği olan fenomenlerin nasıl bir araya gelip de toplumu kendi içinde ve dışarı dünyayla uyumlu bir konuda tuttuğunu göstermek gerekir" (Durkheim, 2004: 203).

Durkheim, toplumsal değişmeyi bir nevi sosyokültürel bağlamda gerçekleşen ilerleme olarak ele alır. Durkheim'a göre "insan ilişkilerini belirleyen değişken ise topluluk ve toplumların teknolojileri ile iş bölümü özellikleridir. Gelişen teknoloji sonucu, iş bölümünün artması, toplumsal varlıkların örgütlenişini etkiler ve insan ilişkileriyle beraber toplumsal yapıyı da değiştirir" (Kongar, 2014: 101). Durkheim'a göre bu durum dayanışma olgusuyla ortaya çıkar. Durkheim dayanışma olgusunu temel iki teorik bağlamda şematize eder. Bunlar mekanik ve organik dayanışmadır.

Mekanik Dayanışma tipi geleneksel ilişkilerin yoğunca yaşandığı akrabalık ilişkilerinin yoğunca sürdürüldüğü toplumlardaki dayanışma tipi olarak şematize edilir. "Bu

dayanışma biçimi bir toplumda egemen olduğu zaman bireyler birbirlerinden pek az farklıdır" (Aron, 2005: 256). Bu tür dayanışmanın görüldüğü toplumda duygusal bağlar yoğun şekilde vuku bulmuştur. İnsanlar arasında kandaşlıkla kurulan soy aidiyeti ve bununla birlikte aynı soydan olan insanlarla dayanışma halinde olma durumu önem kazanır. Bu dayanışmanın egemen olduğu toplumlarda teknoloji gelişmemiştir. Geleneksel tarım araçları kullanarak tarıma dayalı üretim gerçekleşir. Durkheim'a göre bu toplum tipinde insanlar davranışları öğretilerle edinmektedir. "Bütün eyleyiş, düşünme ve hissetme biçim ve tarzları bireyin bilincinin dışında var olma gibi dikkate değer bir özellik taşır" (Durkheim, 2004: 49).

Organik Dayanışma tipi resmi ilişkilerin yoğunca yaşandığı ve geleneksel ilişkilerin etkisini yitirdiği toplumlarda görülen dayanışma tipidir. "Durkheim, farklılaşma üzerine kurulu bireyler arası dayanışmaya organik adını verir ve bunu yaşayan canlının her biri kendine özgü bir işlev yerine getiren, birbirine benzemeyen, bununla beraber hepsi yaşam için zorunlu organlara benzetir" (Aron, 2005: 256). Durkheim organik dayanışmayı mekanik dayanışmanın zorunlu bir sonucu olarak görür. Ona göre toplumlar sosyoekonomik ve teknik anlamda geliştikçe farklı tipte ilişkiler ve davranışlar ortaya çıkarır. Bu durum organik dayanışmayı mecburi kılar.

Durkheim'ın organik dayanışma tasvirinde toplumda bireyler maddi anlamda birbirlerine bağımlıdır. Berber kasaba, kasap öğretmene, öğretmen öğrenciye bağımlıdır. Bütün bu ilişkilerin temelinde pratik fayda yatar. Bundan dolayı bu tarz toplumlarda uzmanlaşmaya dayalı iş bölümü ortaya çıkar. Her birey kendi işinde uzmanlaşıp diğer işlerin uzmanlarına bağımlı olacak halde toplumsal örüntüler oluşturur. Bu durumun yaşanmasının gerekçesini Durkheim karmaşık toplum içerisindeki ihtiyaçların oluşumuna bağlar.

Durkheim toplumların, mekanik dayanışma örüntülerinin yaşandığı süreçten organik dayanışma örüntülerinin yaşandığı evreye geçişte bazı sancılar çekeceğini söyler. Tabii yaşanan bu süreç toplumsal değişimin hızının azalmasına neden olurken, bu yavaşlama dönemseldir. Bu durum Weber'deki karizmatik liderlerin ortaya çıkış süreciyle benzerlik gösterir. "Bu yapısal geçiş sırasında şiddetli bir normsuzluk dönemi veya Durkheim'ın deyimiyle anomi tehlikesi vardı: eski ahlak ve geleneksel sosyal kontroller zayıflarken, yeni toplumsal konsensüs henüz emekleme evresindeydi. Durkheim'ın Batı Avrupa'daki ilk kapitalistlerin çoğunun tıpkı böyle bir geçiş dönemi yaşadıklarına ve anominin yanı sıra zorunlu ve zoraki bir iş bölümü gibi problemlerle karşılaştıklarına inanır" (Slattery, 2011: 39).

Durkheim'ın teorisi geleneksel kültürel öğretilerin günümüzde de etkisini sürdürdüğü Varto gibi yerlerde; mekanik dayanışma örüntülerinin organik dayanışma örüntülerine yer bırakmaya başlaması ve bu iki dayanışma tipinin aynı anda toplumsal ilişkileri okumada

referans teşkil ediyor olması kuramının toplumsal değişme dinamiklerini okumada sosyologlara katkı sağlayabilir. Varto özelinde mekanik dayanışma örüntülerinin doksanlı yılların sonuna kadar egemen olduğu görülürken bu bağlamda iki binli yılların başından itibaren ise yerel, ulusal ve evrensel dinamikler vasıtasıyla organik dayanışma örüntülerinin ortaya çıktığı görülmektedir.

2.1.2 Organizmacı Teorinin Bakışıyla Toplumsal Değişme

Toplumlar doğarlar, kurdukları çeşitli ilişkiler ve etkileşimler sonucu gelişip büyürler. Bu önermeyi insan yaşamı üzerinden yorumladığımızda; insanların doğduğunu, çeşitli ilişkiler sonucunda büyüyüp olgunlaştığını, yaşadığı toplumsal çevreyi etkileyip aynı zamanda bu toplumsal çevreden etkilenip sosyalleştiğini söyleyebiliriz. Daha sonraları ise insanların öldüğü gerçeğinden yola çıkarak benzeşim kurarsak; organizmacı kuramcılar da toplumların insanlara benzer süreçler yaşadığını “yani toplumlarında doğduğunu, geliştiğini zamanı gelince de ortadan kalkacaklarını” ileri sürer. Bu teorisyenlere organizmacı kuramcılar denmesinin nedeni de budur. Organizmacı kuramlara göre toplumlarda, insan organları gibidir, zamanını doldurduklarında işlevsizleşirler.

Kimi sosyal bilimciler tarafından sosyolojinin kurucusu sayılan İbni Haldun 13. yüzyılda yaşamış, toplumları ve geçirdikleri dönüşümü organizma olarak görmüştür. İbni Haldun’u sosyal bilimler için değerli kılan şey toplumların değişimi ve gelişimi üzerine ileri sürdüğü düşünceleridir. Değişme ve gelişmenin dinamiği olarak ‘asabiyet’ kavramını kullanmıştır. Asabiyetin anlamı; "birlik ruhuna dayalı kuvvettir" (Kongar, 2014: 66).

İbni Haldun’a göre bir toplum ya da cemiyette birlik ruhu ne kadar fazlaysa o toplum o denli uzun süre güçlü bir şekilde varlığını sürdürür ve gelişir. Onun gelişimden kastı diğer toplumlar üzerinde kuracağı egemenlik otoritesi yani hegemonik güçtür. Ona göre birliği sağlama sağlayan en temel dinamikler eşitlikçi ve ahlaki temellere dayalı dayanışmadan geçer. Bu bağlamda İbni Haldun yaşadığı dönemde aslında güçlü bir devletin unsurlarını ifade etmiştir. İbni Haldun’a göre bütün insanların ilk başta göçebe olduğunu, zamanla yerleşik hayata geçtiklerini ileri sürer. "Ona göre insanların bir kısmı yere ağaçlar dikecek ve ekinler ekecek, bir kısmı da koyun, inek, keçi, balarısı ve böcekler beslemek, bunları türetmek doğurmak, bunlardan istifade etmek suretiyle geçinmelerini temin ederler" (Kongar, 2014: 65).

İbni Haldun’a göre devlet kurma yeteneği her şeye sahip olma hırsını bulunduran bedevi topluluklar taşır. Sahip olunmayan şeyin bir hırs yarattığını, bundan dolayı her şeyden

yoksun olan göçebe bedevi toplumlarının bu eksikliği en doruk noktada yaşadığını ileri sürer. İbni Haldun'a göre bedevi olmak yalnız başına devlet kurmak için yeterli bir araç değildir. Bunun yanında en üst seviyede asabiyet kültürünü de barındırmak gerekir. "İbni Haldun'a göre göçebelik ve yerleşiklik, insan toplumlarının doğal olarak geçirdikleri durumlardır. Bu durumlardan göçebe durumunda yaşayanlar zamanla yerleşik hayata geçerler" (Kongar, 2014: 68). Yerleşik hayata geçen insanlarda, her şeye sahip olmanın verdiği bir rahatlık durumunun yanı sıra tembellik ve boş vermişliğin ortaya çıkacağını söyler. Böyle olunca da hırslı ve çalışkan aynı zamanda en üst seviyede asabiyet barındıran göçebe toplumlar gelip yerleşik hayatta bulunan topluluklar üzerinde tahakküm kurup otorite kurar.

İbni Haldun'a göre egemenliğin kendisi de tembellik kültürünü ve rehaveti ortaya çıkarır. Bu durumda egemen olan göçebe toplumlar da zamanla yerleşik hayat kültürünü benimseyip başka göçebe toplumlar tarafından ortadan kaldırılma tehlikesiyle yüz yüze kalır. Bu devir daimin kendisi İbni Haldun'da toplumsal değişimin ana dinamiğini oluşturur. "Böylece İbni Haldun'daki evrim düşüncesi, doğallıktan uzaklaşan, uygarlaştığı oranda bozulan ve yozlaşan ve daha da önemlisi kendi kendini yineleyen bir süreçtir. Bu kendi kendini yineleme mekanizması İbni Haldun'un devlet düşüncesinde ve bu düşüncede beliren organizmacılıkta daha açık seçik görülebilir" (Kongar, 2014: 69).

Toynbee'de ise diğer organizmacı kuramcılar gibi toplumu organizmaya benzetme vardır. Ona göre toplumları ayakta tutan şey karşılaşılan zorluklara karşı direnip ayakta kalabilme yetenekleriyle paralellik gösterir. "Toynbee toplumsal değişme yönünden dikkatleri bir topluma dıştan gelecek olan etkilere ve toplumun içinde yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkilere çekmektedir" (Kongar, 2014: 81). Toynbee'ye göre yönetici azınlık yönetme becerisini kaybettiği anda halktan aldığı desteği kaybeder. Halk desteğini yitirmiş bir uygarlık dış tehlikelere karşı kendini koruyamaz ve yok olur.

Toynbee'ye göre uygarlıklar yok olma aşamasında çeşitli savunma refleksleri geliştirirler. Bu reflekslerin en önemlisi dindir. Din adamları vasıtasıyla uygarlıklar yok olmaktan kurtarılmaz lakin yok olan uygarlığın kültürel ve ahlaki değerleri üzerine temellendirilmiş yeni uygarlıklar kurabilirler. Uygarlıkların analizinde tarihsel bağlamda hızını da ele alan Toynbee'ye göre günümüzde toplumsal değişme ivme kazanmıştır. Günümüzü atom çağı olarak ele alan Toynbee'ye göre atom çağında meydana gelen büyük savaşlar sonucu insanlık tarihi yok olmakla karşı karşıyadır. Bunun için iki yol vardır. Ya dünyada mutlak barış sağlanacak ya da rekabet halindeki devletlerin savaşı ile insanlık tarihi son bulacaktır. Bu ifadesi şöyledir;

"... savaşın geleneksel kabulünden ona topyekun muhalifliğe dönecek kadar yaşadım. 1914'te savaşın ne saygın bir kurum ne de küçük bir günah olmadığına, bilakis bir suç olduğuna inanmaya başlamıştım. 1945'ten bu yana da eğer hala bu suçu işlemekte ısrar ederse insanlığın er ya da geç toptan intihar edeceğine inanıyorum" (Toynbee, 2005: 255).

2.1.3 Diyalektik Teori Bakışıyla Toplumsal Değişme

Diyalektik kavramını kullanan ilk düşünür Hegel'dir. Hegel'in diyalektik anlayışının temeli soyut anlamda tindir. "Böylelikle Hegelci felsefede insani tin kendisinin bütün alanlardaki, yani sanat, din sosyal hayat, bilim ve tarihteki bütün nesnel ürünlerini yeniden almaya girişir" (Lefebvre, 2006: 13). Kavram olarak diyalektik doğada çatışma halinde olan zıtlıkların varlığına ve bu zıtlıkların çatışması sonucu insanlık tarihinin gelişmesi ve değişmesi üstüne kurgulanmış bir işleyiş vardır. "Diyalektik modeller, evrimci modellerin özel bir şeklidir. Evrim sırasında ortaya çıkan her aşamanın kendisini ortadan kaldıracak ve zıddını yaratacak öğeleri de beraberinde getirdiği fikrine dayanırlar" (Kongar, 2014: 121). Toplumsal olarak diyalektiğin doğada olma biçiminin ve ortaya çıkışının dayandırıldığı bazı dinamikler vardır. Bu bağlamda "diyalektik deyince ilk aklımıza gelen şey, özel görünüşü, yani Engels'in deyimiyle 'meydana çıkış biçimi' ne olursa olsun harekettir" (Kıvılcımlı, 2008: 18). Böylece denilebilir ki doğada durağan olmayan ve hareket halinde olan her şey toplumsal değişimin dinamiğini oluşturan bir işleyişe sahiptir.

İnsan doğası gereği, doğada yaşarken varlığını sürdürmek için birçok tehdit veya unsurla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Doğada var olan her şey zıttı ile beraber vardır ve bu süreç zarfında zıtların birbirleriyle giriştiği mücadele toplumsal değişimin ana dinamiğini oluşturur. Bu durum sürekli hareket halinde olmayı mecburi kılmıştır. İnsanın doğaya karşı savaşından galip ayrılması yoğunca bir emek sarfıyla gerçekleşmiştir. "Varlık sürekli bir değişim ve dönüşüm halindedir. Değişmelerin temelinde karşıtlıklar vardır. Her şey kendi karşıtını içinde yaratır. Kendini yadsıyarak karşıtına, karşıtını yadsıyarak yeni bir aşamaya ulaşır" (Akatlı, 2007: 23).

Değişimi diyalektik bağlamda ele alan teorisyenlerden biri de Sorokin'dir. O da toplumsal değişimi kültürel normlar ve değerler üzerinden kuramsallaştırır. Sorokin'e göre toplumlar doğaları gereği birbirlerinden farklıdır. Bu durum her bir toplumun kendi kültürel kodlarına uygun, herkesten farklı norm ve değerler üretmesine neden olmaktadır. Sorokin'e göre toplumların kültürel olarak var eden etmenler toplumsal zihinde yaratılan "anımlar, değerler ve kurallardır" (Kongar, 2014: 123). Bu üç unsurun ilişkisi ve işlevi toplumsal değişimde belirleyici role sahiptir. Kültürel üst sistem Sorokin'de bu üç olgunun yarattığı

ortak aklın kendisidir. Sorokin'e göre bu üst sistemlerin varlığı kendilerini meşrulaştıracak bir sosyal ortamın bulunması ile anlam kazanır. "Bu anlam ögesi, bir olgunun kültürel olup olmadığını belirlemede etkindir" (Sorokin, 1997: 229). Bu açıdan sosyal ortamlar olmadan ne değerler yaratılır, ne de değerlere anlamlar atfedilir. Kurallar ise sosyal ortamda değerler ve anlamların yarattığı sınırlardır. Sadece sosyal ortamlarda kurallar var olur.

Sorokin'e göre sosyal ortamları yaratan asıl unsurlar ise bireyler ve gruplardır. "Toplumsal ve kültürel sistemler birbirlerinden şu bakımlardan da ayrılırlar ki herhangi bir örgütlenmiş grubun, hatta tek bir kimsenin toptan kültürü, bir kültür sisteminden ibaret değildir" (Sorokin, 1997: 247). Bireyler ve gruplar olmadan sosyal ortamlar oluşturulamaz değer, anlam ve kurallar belirlenemez. Sorokin'e göre kişi ve grupların anlam, değer ve kurallarıyla oluşan üç çeşit kültür tipi vardır. Bunlar ideolojik, davranışsal ve maddi kültürdür. İdeolojik kültür, grupların yarattığı anlam değer ve kurallar üstünde şekillenir. Davranışsal kültür ise bireylerin zihinlerinde yaratılan anlam, değer ve kurallarla var olur bu iki kültürün birleşmesi ile maddi kültürü oluşturur. Sorokin'e göre kültür üst sistemleri de üçe ayırır. Bunlar; duyumlar, düşünceler ve ülkülerdir. Sorokin'e göre duyumların kaynağı insanın zihninde duyu organları vasıtasıyla oluşan gerçeklerdir. Düşünceler ise duyu organları dışında çeşitli mitolojik, teolojik ve ideolojik örüntüler sonucu oluşur. Ülküler ise bu iki sistemin harmanlanmasıyla oluşur. "Gerçekte kendi temel öncülleri tarafından belirlenen herhangi bir kültür bir tür iç zorunluluğu izler; o kendine has yazgısına bağlıdır. Ancak temel bir kültürel zihniyetin hâkimiyeti kendine ait öncüllerin tükenişi vasıtasıyla kendi içinde kendi ölümünü barındırır" (Coser, 2011: 405).

Sorokin'in değişme modelinde anlamlar, değerler ve kurallar, hem etkilenen hem de etkileyen konumundadır. "Sosyokültürel olgunun birinci bileşeni olan anlamlar, zaman ve mekan üstü olduklarından bu şema içindeki yerlerine göre sınıflandırılabilir" (Erkilet, 2007: 35). Bu bağlamda Sorokin'in anlam dünyasına göre Amerika'daki bir milyoner ile Papua Yeni Gine'deki bir milyoner arasındaki mekânsal yakınlık, Amerikalı milyonerin herhangi bir şirketinde çalışan bir çalışana ile mekânsal yakınlığından daha yakındır.

Toplumsal değişmeyi organizma olarak gören düşünürlerden biri de Marx'tır. Bu bağlamda "Marksist görüş de toplumu denge noktasına doğru ilerleyen bir organizma olarak almakla beraber toplumun temel birimleri olarak kurumlar değil, sınıfları kabullenir" (Kongar, 2014: 128). Üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran burjuvazi ve emeğini satma dışında herhangi bir niteliği olmayan proleterya arasındaki sınıf mücadelesi, Marx'ın toplumsal denge dediği durumun merkezindedir. Proleterya dediği işçi sınıfı, kapitalist sistem içerisinde emeğini satarak hayatta kalma mücadelesi verir. Emek sarf etmeyen lakin üretim

araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran burjuvazi, proletaryanın emeği üzerinden artı ürün biriktirerek zenginleşir. "Üretimi genel doğa yasaları belirler; bölüşümü toplumsal olumsuzluk belirler ve bu da üretim üzerinde az ya da çok hızlandırıcı bir etki yapar; değişim biçimsel olarak bu ikisi arasında yerini alır" (Marx, 1999: 27). Bu durumun ortaya çıkardığı eşitsiz üretim ilişkisi ilerde proleteryada sınıf bilinci oluşturacak bir karşı koyma refleksini meydana getirir. İşte proleterya ile burjuvazi arasındaki bu sınıf çatışması Marx'ın toplumsal değişme kuramının ana dinamiğini oluşturur. "Değişim, üretim alanları arasında farklılıklar yaratmaz, yalnızca bu çeşitli şeyler arasında ilişki kurarak, bunları genişlemiş bir toplumun ortak üretiminin az çok birbirine bağlı dalları haline getirir" (Marx, 2004: 341).

Marx'ın kuramında üretim ve artı değer önemli yer tutar. "Özel mülk sahipleri ve ekonomiyi kontrol edenler artı değere kendi ayrıcalıkları için el koyarlar, böylece eşitsizlik artar ve onlar ellerindeki artı değeri güç satın almakta ve sembolik üretim araçlarını yönlendirmekte kullanırlar" (Turner; Beeghley; Powers, 2012: 183). Marx'ın buna yönelik yorumu şöyledir:

"Görmüş olduğumuz gibi kapitalist üretim tarzının sürekli eğilimi ve gelişme yasası, üretim araçlarını gitgide emekten ayırarak, dağınık üretim araçlarını büyük kitleler halinde bir araya toplar. Böylece emeği ücretli emeğe, üretim araçlarını sermayeye dönüştürür" (Marx, 2009: 775).

Marx'ın kuramında toplumsal değişmeyi sağlayan olgular alt ve üst yapı dediği yapılardır. Alt yapı ekonomik ayrıcalıklar olarak ele alınırken, üst yapı kültürel değerler olarak şematize edilir. Ona göre "ekonomik yapı en güçlü alt yapı olmasıyla beraber zamanla sosyal hayat ve buna bağlı olarak da üst yapı değişir. Son noktada üretim biçimlerine bağlı olarak da üst yapı değişir. Son noktada üretim biçimlerine bağlı olarak toplumun biçimleri değişir" (Aybek, 2008: 46). En sonunda ise işçilerde üretim araçlarına karşı bir bitkinlik, yılgınlık durumu ortaya çıkar. Marx bu durumu yabancılaşma olarak kavramlaştırır. Emeğine ve üretim araçlarına karşı yabancılaşan işçide sınıf bilinci ortaya çıkar. Bu bilinç düzeyinin artması ile burjuva sınıfına karşı isyanla beraber çatışma başlar. Bu çatışmanın sonucunda proleterya devrimi gerçekleşir. Proleterya diktatörlüğü kurulur, Bu süreç sınıfsız bir topluma geçiş evresinin bir parçasıdır. Bundan dolayı uzun sürmez, en sonunda da proleterya diktatörlüğü son bulur ve sınıfsız bir dünya toplumu ortaya çıkar. Sınıfsız dünya toplumunda eşitlik ve emek temelli bir düzen ortaya çıkar

2.1.4 Yapısalcı Teori Bakışıyla Toplumsal Değişme

Yapısal-fonksiyonalist modelde temel görüş, toplumsal değişmeyi tarihsel süreç bağlamının dışında ele almak üzerine kurulmuştur. Yapısal-fonksiyonalistlere göre insanlık tarihi hiçbir şekilde bütün değildir, her dönemin kendine has dinamikleri vardır. Toplumsal değişme tamamıyla bu dinamikler vasıtasıyla oluşur, her dönemin değişme dinamikleri birbirinden bağımsız aynı zamanda birbirini etkilemeyecek şekilde kuruludur.

Yapısal-fonksiyonalist modellerde "odak noktaları, daha çok içinde yaşadığımız toplum birimleri ve bunların alt sistemleridir" (Kongar, 2014: 153). İlgilendikleri konular; mikro düzeyde nüfus dağılımı, ekonomi, göç, kentler ve kitle hareketleri gibi olgulardır. Yapısal-fonksiyonalist yaklaşımına göre toplumsal ilişkiler, değişme bağlamında farklı fonksiyonlar yaratarak oluşur. Bu fonksiyonların işlevsel olabilmeleri için toplumsal yapıların oluşması gereklidir. Bu bağlamda her yapı toplumsal değişmenin dinamiği bağlamında birer fonksiyon işlevi görür. Burada bütün yapılar ve birimler fonksiyoneldir.

Bu modellerin yapı taşı toplum içinde var olan bütün bireylerin üstlendikleri roller ve bu rollerin toplumsal bağlamda oluşturdukları işlevlerdir. Bireyler bütün olarak toplumu oluşturduğuna göre üstlendiği roller yapının birer fonksiyonel araçları olarak ele alınır. "Rol kavramı yapısal-fonksiyonel yaklaşım ile sosyal psikoloji arasında köprü görevi de görür" (Kongar, 2014: 155).

Amerikan sosyolojisinin ve yapısal fonksiyonalist modelin kurucusu sayılan "Parsons'ın yaptığı şey işlevselciliğe 'yapıyı' getirmesi, toplumun kendi üyelerinin üstünde ve ötesinde kendine ait bir hayat ve yapıya sahip canlı bir varlık olduğu düşüncesini teorik ve bilimsel bir önerme haline getirmesidir" (Slattery, 2011: 376). Parsons toplumları, farklı dinamiklerin ürünü olarak oluşan sistemsel bir bütünlüğün meydana getirdiği bir mekanizma olarak görür.

Parsons'ın farklılaşma modeli "kişilik sistemi özellikleri ile toplumsal değişmeyi bir denge içerisinde basitten karmaşığa doğru giden bir toplumun normlar evrimi olarak görür" (Kongar, 2014: 160). Onun teorisinde var olan maddi ve manevi kurumlar birbirleriyle ilişkilidir. Bundan dolayı birbirlerini etkilerler. Bütün bunlar sistemsel olarak toplumsal yapının korunması, değişip dönüşmesi için işlevseldir. Toplumların varlığını sürdürme dışında uyum, amaç ve bütünleşmeye ihtiyaç duyacağını söyler. "Parsons'a göre bu süreç sosyalleşme, sosyal kontrol ve rollerin gereği gibi oynanmasıyla sağlanır" (Slattery, 2011: 377).

Parsons'ın toplumsal değişmeyi ele aldığı makalelerinde göze çarpan en önemli özellik, bu olguyu sistemler içinde meydana gelen değişimler olarak ele almasıdır. Sistemler

ise toplumda var olan bazı dengeler sonucu oluşur. Dengeler ve sistemler sabittir ama bunları oluşturan dinamikler her zaman değişme potansiyeli taşır. Parsons'a göre toplum bilimciler buna kafa yormalılar. "Parsons'ın değişme kuramının bölük pörçük ve eksik olduğunu itiraf etmekte ve bu bölümü 'Bu gün mevcut bilgi birikimimiz ile toplumlarda bir bütün olarak değişim süreçleri ile ilgili bir kurama sahip değiliz' diyerek tamamlamakta ve bu konuda ortaya koyduklarını bazı öğeler bakımından kısmi bir açıklama olduğunu itiraf eder" (Wallace; Wolf, 2002: 47).

Diğer yapısal-fonksiyonalist kuramcılar gibi Merton da fonksiyonları ve fonksiyonların işlevlerini toplumsal sistemlerin yapı taşı olarak ele alır. Fonksiyonlarla ilgili değerlendirmelerde yalnız pozitif açıdan yorumlanmasına karşı çıkar. Ona göre bozucu etki yapan fonksiyonlar ve bu fonksiyonların işlevleri de yorumlanmalıdır. Ayrıca fonksiyonların sistemli genel işlevlerinin insani güdüler ile karıştırıldığını düşünür. Merton'a göre fonksiyonlar sonuçlar ve nitelikler bağlamında sınıflandırılmalı, tanımları yapılmalıdır. Bu bağlamda fonksiyonları; normal, bozuk, gizli ve açık fonksiyonlar olarak dörde ayırır.

Merton normal fonksiyonları; bir sistem içerisinde uyum noktasında eksiklik yaşayan unsurları uyumlu hale getiren araçlar olarak tanımlar. Örneğin suçluluğun azaltılmasına yönelik pozitif anlamda katkı yapan yasalar bu gruba dâhil edilebilir. Bozuk fonksiyonu ise; Sistemde oturmuş lakin var olan uyumu bozan ve sistemde bozucu etki yaptığı gözlemlenen unsurlar olarak tanımlar. Açık fonksiyon ise; "Bir sistemin içinde bulunanlar tarafından arzulanan ve bilinen ve o sistemin uyum yada adaptasyonuna katkıda bulunan nesnel fonksiyonlardır" (Kongar, 2014: 162). Merton gizli fonksiyonları ise bir düzen içerisinde görülmeyen ve fark edilmeyen unsurlar olarak tanımlar. Bu bağlamda toplumsal sistemlerin dinamiği olarak Merton'un 'uyum' kavramını ele aldığını söylenebilir.

Merton'a göre toplumsal yapıda var olan ilişkilerin değişebilmesi için açık ve gizli fonksiyonların algılanması gerekir. Bu bağlamda değişmenin anomik süreçlerle ortaya çıkacağını söyler. Merton'un anomi anlayışı Durkheim'inkinden farklılık gösterir. Merton'un anomi anlayışı şöyledir; "Özellikle kültürel norm ve araçlar ile grup üyelerinin bu norm ve araçlara uygun davranışlar yapmalarını sağlayan ve toplumsal yapı tarafından saptanan kapasiteleri arasında kopma olduğu zaman ortaya çıkan kültürel yapının yıkılması durumudur" (Kongar, 2014: 163).

Merton bir toplumda var olan bütün aykırı davranışları o toplumun, toplumsal ilişkilerinin meşru ürünü olarak görür. Merton'a göre toplumda çeşitli denetim mekanizmaları olduğu sürece toplumsal sistemler için değişme zorunludur. "Anomi büyüdüğü ve devamlı olduğu zaman ise değişmenin temel yapıya ineceğini söyler. Merton'un temel yapı ile

belirttiği kavram kültürel ve toplumsal yapının ortaklığıdır" (Kongar, 2014: 165). Merton'un toplumsal sisteminde kültürel değerler ve toplumsal çevre anahtar rolündedir. Bu bağlamda bireyin değer dünyası ile yaşadığı çevrenin değer dünyası arasında farklılık ya da uyumsuzluk olduğunda anomi ortaya çıkar. Çıkan anomiyi bu bağlamda basit ve şiddetli anomi olarak ikiye ayırır. "Basit anomi, bir grup ya da toplumdaki değer çatışmalarından doğan huzursuzluk durumudur. Bu durumun sonunda rahatsızlık ve gruptan kopma duygusu belirebilir. Şiddetli anomi ise bir grup ya da toplumdaki değer sisteminin çürümesi ve çözülmesi demektir" (Kongar, 2014: 163).

2.1.5 Çatışmacı Teori Bakışıyla Toplumsal Değişme

Çatışma modeli kuramcılarını yapısal-fonksiyonalist modelci kuramcılarının aksine toplumsal değişmeyi sistemsal bir denge üzerinden değil toplumsal sistemde var olan öğelerin karşıtlığı üzerinden okurlar. Çatışmacı model kuramcılara göre toplumsal sistemde var olan kültürel dinamikler birbirlerinden farklıdır ve bu dinamiklerin çatışması toplumsal değişimin ana dinamiğini oluşturur. "Çatışma modellerine göre, toplumun içindeki çatışma yalnızca kaçınılmaz olmakla kalmayıp, aynı zamanda fonksiyoneldir" (Kongar, 2014: 185). Çatışma modeli kuramcılarını çatışma olgusunu iki bağlamda ele alır. Bunlar; psikososyal bağlamda birey ve bireylerin toplumsal anlamda geliştirdiği ilişkilerdir. Burada bireylerin, içgüdüsel olarak çatışma davranışlarıyla örtülü olduğu anlayışı mevcuttur. Bu örüntüler zıtlıkların ana kaynağıdır. "Çatışma modelinin temelinde yatan çıkar çatışması sonunda ulaşılan denge kararsız bir denge halindedir. Mevcut denge çatışan çıkarlar arasındaki uzlaşma sonunda ortaya çıkmıştır. Fakat bu uzlaşma isteyerek ulaşılan bir nokta değil, güçlünün güçsüze baş eğdirmesi şeklinde ortaya çıkmış bir dengedir" (Kongar, 2014: 186-187).

Çatışmacı kuramcılarının başında Pareto gelir. "Pareto'nun siyasal seçkinler teorisi, esas olarak farklı yönetici gruplar arasında yapılan, psikolojik bir ayırma, yani onların dolaşım biçimleri ve kitleleri yönetme biçimlerine dayanır" (Slattery, 2011: 89). Pareto'nun seçkinleri iki şekilde kategorileştirdiğini görüyoruz. Pareto bunlara aslanlar ve tilkiler der. Aslanların yöneticilik referansları otorite ve tahakküme dayanır. Tilkilerin ise yöneticilik refleksi, kurnazlık, rasyonellik ve organize etme becerisine dayanır. Pareto'ya göre insan davranışlarının temelinde bazı güdüler vardır. İnsanların arzularını, amaçlarını ve hazlarını bu güdüler belirler. Pareto bu güdülerini tortular ve türevler olarak kategorileştirir. Tortuları; "insan eyleminin altındaki temel; insanların içgüdüleri ve dürtülerine dayalı özel faktörler" olarak,

türevleri ise insanların eylemlerine bir ölçüde rasyonel görüntü kazandırmakta kullandıkları düşünsel meşrulaştırmalar ve ideolojiler" (Slattery, 2011: 88) olarak tanımlar.

Pareto'nun toplumsal değişme kuramının temel dinamiği aslanlar ve tilkiler olarak gruplandığı birey veya grupların iktidar olma mücadelesine dayanır. Bunlardan herhangi birinin lider olması durumunda öteki, liderin egemenliğini bitirmeye yönelik eylem ve faaliyetlere girişir. Bu mücadele iktidarın egemenliğini yitirmesi ile sonuçlanınca bu sefer roller değişir. "Şuan var olan seçkinin düşüşü ve yenisinin yükselişi olgusu insanın düşünce dünyasına farklı bir kılıfta görünür" (Pareto, 2013: 95). Bu devir daim ve mücadelenin varlığı toplumsal değişimin temel dinamiğini oluşturur. Bu devir daimin nedeni ise niteliksel yetersizlikler olarak belirtilir. Bu bağlamda aslanların kurnazlık ve hayal gücünden yoksun olmaları, tilkilerin ise otoriter yetenekten yoksun olmaları bu durumun ana kaynağı olarak ifade edilir.

Pareto demokrasi ile ilgili de derin çözümler ve görüşler ileri sürmüştür. Ona göre demokrasi; "sadece yeni bir seçkinler yönetimi biçimi, tilkilerin kendi kontrollerini gözlerden saklamalarından kaynaklanan yeni bir ideoloji olarak görülür" (Slattery, 2011: 89). Pareto'ya göre "seçkin çoğu kez güçsüzleşir. Seçkinlerin pasif cesaretleri vardır ama aktif cesarete sahip değildirler" (Pareto, 2013: 61). Bu bağlamda Pareto'nun demokrasi anlayışı değerlendirildiğinde aslanların iktidar olduğu toplumlarda otoriter ve totaliter yönetim mekanizmalarının ortaya çıkar. Böylece yönetim mekanizması zor ve şiddetli, kontrol aracı olarak kurgular. Bu yönleriyle aslanların demokrasiden uzak zihinsel tortulara sahip oldukları söylenir.

Pareto'ya göre iki sınıf vardır. Bunlar; yönetenler ve yönetilenlerdir. Yöneten sınıf Pareto'ya göre maddi kültürel değerler ve entelektüel dille donatılmış yönleriyle diğer insanlardan ayrılır. Bu özelliklerinden dolayı Pareto tarafından yönetilenlerden yani halktan üstün görülürler.

Toplumsal değişmeyi çatışma bağlamında ele alan düşünürlerden biri de Dahrendorf'tur. Dahrendorf'un toplum kuramı Marx'ın kuramıyla özünde benzerlik göstermekle beraber bazı yönleriyle Marx'ın kuramından farklılık gösterir. Dahrendorf'un kuramı Marx'ın dolduramadığı kuramsal boşlukları doldurmak üzere kurulmuştur. Dahrendorf'a göre "proleterya artık homojen bir grup değildir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren işçi sınıfı katmanlaşmaya uğramış, kalifiye işçilerin tepede ve kalifiye olmayanların altta yer aldığı bir hiyerarşi oluşmuştur" (Poloma, 1993: 113). Dahrendorf'un sınıf analizinde orta sınıf diyebileceğimiz bir işçi gurubu vardır. Dahrendorf'a göre "bu grup hem yönetici kadro ile bir benzeşim gerçekleştirebilir ve böylece bir anlamda yönetici sınıfın

bir uzantısı gibi görülebilir. Hem de sınırlı geliri ve kendi kendini yönetme yeteneksizliği dolayısıyla işçi sınıfının sınırlarına konu olur" (Kongar, 2014: 190).

Dahrendorf orta sınıfı, beyaz yakalılar ve bürokratlar olarak ikiye ayırır. Dahrendorf Marx'ın proleterya devrimine karşı çıkar. Ona göre işçiler benzeşik olamadığından ortak hareket etme becerisinden yoksunlar. Bundan dolayı proleter devrim imkânsızdır.

Dahrendorf'a göre toplumsal değişimin dinamiği toplumsal hareketler olmakla beraber, bu hareketler "sınıf çatışmasını (ortadan kaldırmamakla beraber) bir ölçüde zayıflatır" (Kongar, 2014: 190). Dahrendorf toplumda var olan çatışma dinamiğinin otorite ile paralellik gösterdiğini ileri sürer. Kuramında statükonun devamını isteyen yöneten sınıf ile statükoyu yıkmaya çalışan yönetilen sınıf önemli yer tutar. Bu grupsal refleksler çıkar gruplarını şekillendirir. Dahrendorf çıkarları açık ve gizli olmak üzere kategorileştirir. Gizli çıkar; bir şahsın bir grup içindeki sahip olduğu statünün verdiği çıkarlardır. Açık çıkarlar ise gizli çıkarların amaç ve ideolojilere uyarlanma halidir.

Dahrendorf'a göre toplumsal çatışmaların dinamiği zorlamalar ve dayatmalar üzerinden şekillenir. "Dahrendorf'un temsil ettiği çatışma yaklaşımının en önemli katkısı toplumun içindeki öğeler arasındaki ilişkilerin ahenkli olmaktan çok ahenksiz bir nitelikte bulunduğu belirtilmesidir" (Kongar, 2014: 193). Bu durum sosyal ilişkilerin tarihsel süreç içerisinde meydana gelen toplumsal değişme olgusunu okumada önemlidir.

2.2 FEMİNİST KURAMLARA TOPLUMSAL CİNSİYET BAKIŞI

Feminist tarihin tarihsel arka planı, 1970'li yıllara dayanmakla beraber asıl yükselişi 21. yüzyılda olmuştur. 'Kadın Haklarının Savunuşu' adlı esriyle kuramsal anlamda ilk eser 1792 yılında Mary Wollstonecraft tarafından yazılmıştır. Bu eserin basıldığı gün teorik olarak feminist kuramların başlangıcı kabul edilir. Feminist kuramların işlevi daha eşitlikçi bir cinsiyet rejimi için kadınların başarması gereken unsurları belirtmek ve eril düzeni tanıtır bunun üzerinden alternatif bir cinsiyet rejimi sunacak akademik veriler toplamaktır. "Feministler genellikle olumsuz özellikleri, kadınların (ve erkeklerin) içinde yaşadıkları temel bağlamı oluşturacak şekilde birbirine bağlanan daha asli özellikler olarak görürler" (Stone, 2015: 23).

Bir çok kuram gibi feminist kuramda da çeşitli bakış açıları mevcuttur. "Geniş bir şekilde temellenmiş çoğu felsefi dünya görüşü gibi, (perspektif) feminizm de altında birçok türü barındırmaktadır. Bunlardan tüketici bir şekilde kısa bir liste oluşturulamaz fakat hepsi

olmasa bile, birçok feminist kuram temel olarak kendi yaklaşımlarını; Marksist, radikal, psikanalitik, sosyalist, varoluşçu ya da postmodern olarak tanımlamaktadır" (Tong, 2006: 9).

Feminist teorilerin amacı; toplumda kadınların erkekler karşısındaki eşitsiz konumunu ortadan kaldıracak kavramsal argümanlar yaratmaktır. Hepsinin teorik çerçevesi; kadın-erkek eşitliğini sosyal yaşamda sağlamaya yönelik argümanlar içerir. Bu argümanların içeriğinin şiddeti kimi çevreler tarafından çok sert olarak değerlendirilmekle beraber, akademi dünyasından kimi çevrelerce de desteklenmektedir. Sonuç olarak "toplumsal cinsiyetin kavramsallaştırılması, kadınlığın ve erkekliğin doğasına bağlanan farklılık ve eşitsizliklerin toplumsal boyutunu görmeyi kolaylaştırarak biyolojik özcülüğün politik anlamını ortaya koydu ama toplumsal cinsiyet kutuplaşması, bu özcülüğü bir başka yoldan yeniden üretti" (Bora, 2014: 38).

Eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik teorik feminist argümanlar birçok noktada birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu ayrışma genellikle toplumda var olan toplumsal cinsiyet rollerinin eşitsizlik yaratan eylemlerine yöneliktir. Bundan dolayı her yaklaşım, eşitsizliğin temelini farklı kuramsal saiklerle açıklamakla beraber bunlar arasında bir çok konuda derin farklar ve görüş ayrılıkları görülmekte, aynı zamanda feminist camiada keskin tartışmalara yol açmaktadır. Bu tartışmaların ışığında feminist teorilerin sürekli kendilerini yeniledikleri görülmektedir.

2.2.1 Liberal Feminist Yorumu Toplumsal Cinsiyet Bakışı

Liberal feminist kuramcılara göre toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kaynağının kökeni ataerkil düzendir. Bu bakış açısı, kadınları kamusal alandaki üretim aşamalarından uzaklaştırarak evlere hapsedmektedir. "O halde liberal feministlerin temel fikri, kadınların akıl bakımından erkeklerle doğal olarak eşit oldukları ve dolayısıyla eğitime ve kamusal alana eşit erişimi hak ettikleridir" (Stone, 2015: 26).

Liberal feminist teorilere yönlendirilen en büyük eleştiri; erkekler tarafından oluşturulan toplumsal değer yargılarının, doğal ve olması gereken değer yargılar olarak kabul etmeleri gelir. Liberal feministler toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri sadece ekonomik etkenler ve simgesel durumlardan ibaret olarak ele almalarından dolayı da diğer feminist çevreler tarafından yoğun eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu eleştirilerin sınırlarına ve doğasına yönelik Donavan'ın yorumu şöyledir:

"O kadar ki liberal siyasi teori bu durumu görmezden gelir, kamusalın özel alanı, erilin dışıyı ahlaki olarak bastırmasını, kadınların ve organik doğanın alçaltılmasını onaylar,

Liberalizmi eleştirenler bu varsayımların sonuçlarını ortaya koydular fakat hiçbiri kamu ile özel, olgu ile değer, seküler (dünyevi) ile dini, kadınların dünyası ile erkeklerin dünyası arasındaki ayrım hakkında tatminkar sonuçlar üretmedi" (Donovan, 2005: 67).

Liberal feministler kadınların sadece hemşirelik ve öğretmenlik gibi mesleklere yönlendirilmesi, daha karmaşık ve nitelik gerektiren işlerden uzak bırakılmasına karşı çıkar. Liberal feminist kurama göre kamusal alanın bütün kollarında kadın ve erkek beraber çalışmalı ve eşitlikçi bir temelde cinsiyet rejimi oluşturmalıdır. Bu bağlamda ilçe merkezinde çalışma hayatında bulunan kadınların birçoğunun öğretmenlik ve hemşirelik gibi kadın meslekleri olarak görülen meslekleri icra ettiğini görülmektedir. Kadınların bu mesleğe yönelmelerinin temel nedeni ise yaptığımız görüşmelerde hem maddi anlamda ücreti yani parasını yeterli görmeleri hem de günlük hayatta ev işlerine ve çocuklarına vakit ayırma noktasında tasarruf elde etmenin kolaylığı olarak öne sürülmüştür. Bu bakış açısı hem mesleği icra edenler hem de evde işsiz oturan kadınların bakış açısında mevcuttur. Bu görüşü destekleyen katılımcılardan birkaç tanesinin görüşü aşağıdadır.

"Öğretmenlik çok kolay bir meslek değil, ama işimi seviyorum. Bir kere tatil imkânları, çalışma saatleri ve ücreti diğer mesleklerle kıyaslandığında çok daha iyi. Günde en fazla 5 saat çalışıyorum, kalan vaktimi çocuklarımla ailemle geçiriyorum." (26)

"Hemşireyim 1 gün 24 saat nöbet tutup 3 gün evimde oluyorum. Hafta da 2 gün çalışıp 5 gün oturuyorum. Döner sermaye ile iyi maaşta alıyorum. Ama işimizde ona göre zor. Bu kadar kalan boş vakit için yapmaya değer bence." (40)

"Şimdiki kızların yerinde olsam okur öğretmen olurum. Yarım gün çalışıyorlar 15 tatil var. 3 ay yaz tatil hafta sonları, her şeyleri var. En kolay ve en rahat meslek bence öğretmenliktir. Hem maaşları da iyiymiş" (9)

Liberal feministler bürokrasilerin ürünü olan birçok yasanın kadınların ikinci sınıf muamelesi görmesine olanak verdiğini ileri sürer. "Bu feministlere göre toplum, geçmişte yaşanan bu tür haksızlıkları telafi etmelidir hem de kadınların günümüzdeki ilerlemelerinin önünde duran hukuksal engellemeler kadar sosyoekonomik engellemeleri de elemine etmelidir." (Tong, 2006: 49). Bu bağlamda kadınlar iş hayatının içinde erkeklerle eşit seviyede bulunursa ya da bununla beraber eşler arasında ev işlerinin görülmesi aşamasında eşitlikçi ve paylaşımcı bir düzen oturtulursa toplumsal cinsiyet rollerinde eşitlik sağlanmış olur. Bunun için özellikle doğum oranlarındaki düşüşün toplumsal cinsiyet eşitliğini yakalamada önemli bir veri olduğu düşünülür. Bu bağlamda çalışan ebeveynlerin, ev işlerindeki rol paylaşımına yönelik yaptığımız araştırmada hemen hemen bütün kadınlar, ev işlerinin icrasında eşler arasında eşitlikçi temellere dayalı iş bölümünün olması gerektiğini

ifade etmekteydi. Fakat birkaç istisna hariç ev işlerinde eşler, babalar ya da erkek kardeşlerden destek almadıklarını ifade etmekteydi. Ev işlerinin icrasında özellikle 35 yaş altı memur olan çiftlerde ev işlerinin paylaşımı noktasında geçmişe oranla beraber hareket etme bilincinde bir artış ortaya çıkmakla beraber yeterli düzeyde olmadığı görülüyor. Bu yorumu destekleyen katılımcılardan bir kaçının görüşleri şöyledir;

"Eğer ben ve eşim ikimiz de çalışıyorsak ev işlerinde bana yardım etmelidir. Tamam zaten ev işlerine benim kadar hâkim değil. Hamarat değil en azından ben yemek pişirirken o da çocuklarla ilgilenmelidir. Yapmıyor desem yalan olur ama az yapıyor. Çünkü gidip inşaatta çalışıyor. Yorgun geliyor. Bende ev işleriyle uğraşıyorum. Bizde de iş bölüşümü böyle." (21)

"Eşimle ikimiz de memuruz. Ben eve gelince ev işi yapmaya devam ediyorum o oturuyor. Ama yeni gençler böyle değil. Eşleriyle evde de her işi paylaşıyor. Bizim çocuklar büyüdü zamanında bu sebeplerden dolayı çok tartışıyorduk. Baktım değişeceği yok kabullendim artık." (17)

Şiddet üzerine çeşitli açıklamalar ileri süren liberal feministlere göre erkek şiddetinin temelinde psikolojik bozukluklar yatar. Parçalanmış ailelerde doğan ve toplumsal etkileşimi az olan insanların şiddet, tecavüz gibi sapmalar göstereceğini söyleyerek, "adamların sorunlu çocukluk deneyimlerinde babalarının annelerini dövdüklerini görmeleri nedeniyle karılarını dövdüklerini iddia ediyor" (Walby, 2016: 205). Araştırma esnasında şiddetin doğasına ve yönelimine yönelik elde ettiğimiz veriler bu yoruma paralel bir seyir gösterdiği görülmektedir. Eğitimli, saygınlığı olan ve düzenli aile yaşantısı olan ailelerde kadınların maruz kaldığı fiziksel şiddetin oranı dağınık ve aile bağlarının gelişmediği ailelere oranla daha az olduğu görülmektedir. Özellikle parçalanmış bir aileden gelen ve düzenli bir işi olmayan erkeklerce kadınlara fiziksel şiddetin yöneldiği görülmektedir. Bunu destekleyen bir kaç yorum aşağıdadır;

"İşine eşine düşkün bir insan eşini asla dövmes. Bizim bir komşumuz var, ailesi de çok sorunluydu. Oda işsiz güçsüz evine ekmek getirmiyor. İçip kumar oynuyor kadıncağızla sürekli tartışıyor. Bazen dövdüğü bile oluyor. Adam olsa işine ailesine bakar." (18)

"Şiddet eskiden çok olağan bir şeydi. Şimdi erkekler bile bunun ne denli bir ayıp olduğunu biliyor. Erkek adam kendinden zayıf olanı değil, kendi gücünde ya da kendisinden daha güçlü biriyle kavga eder. Eskiden böyle değildi. Kötü erkekler eşini döverdi. Herkesin görmesini isterdi. Onun üstünden köyde kendiyle rekabet halinde olan ailelere kendince ben buradayım. Bu kadar güçlüyüm izlenimi vermeye çalışırdı. Şimdilerde aklı başında olan erkekler şiddet uygulamıyor. İşsiz güçsüz ailesi saygınlığı olmayan erkekler ancak şiddet uyguluyor. Onlarda çok azlar zaten toplumdan da dışlanıyor. Kimse onları insan yerine koyup bir selam bile vermiyor. Pişman olup çalışmaya kalksalar kimse onlara iş de vermiyor." (7)

Öte yandan liberal feministler patriarkal aile biçimini toplumsal düzen açısından meşru görürler. "Devlete ve erkek şiddetine ilişkin liberal yaklaşım, devletin şiddet kullanan erkekleri yargı karşısına çıkarmakta yaşadığı teknik zorlukların suçun doğasından kaynaklandığını ve devletin bir miktar etkisiz kalabildiğini söylüyor" (Walby, 2016: 207). Bu bağlamda devlet kurumlarının yapısal işlevinin adalet ve halk olgusu üzerine kurulması noktasında hemfikir olan liberal feministler; militarizmi, devleti ve eril şiddeti aynı durumların temel mekanizması olarak görmemeleri, Radikal feministlerden onları ayıran temel olguların başında gelir. Bu yönüyle diğer feministlerce mevcut düzenin sürdürülmesini sağlayan ataerkil bakış açısının destekçileri olarak eleştirilirler.

2.2.2 Marksist Feminist Yoruma Toplumsal Cinsiyet Bakışı

Marksist feminist kuram toplumda cinsiyetler arasında var olan eşitsizliğin kaynağını, kapitalist ekonomik sistem üzerinden okur. Patriarkal sistemin kapitalist üretim modelinin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürer. Marksist feministler arasında Braverman'ın görüşleri son derece önemlidir. Braverman aile ile kapitalizmin ilişkisine değinmekle beraber, kapitalist sistem içerisinde iş gücü olarak kadınların varlığının niteliksiz ve uzmanlık gerektirmeyen basit işlere yönlendirilerek emek piyasasına eklemlendiğini ileri sürer. Bu bağlamda kapitalist sistemin "pahalı emeğe olan ihtiyacı azaltarak maliyetleri düşürmek ve daha basit işler için daha ucuz emek çalıştırmayı mümkün kılmak hedeflenir" (Aktaran: Walby, 2016: 60). Braverman, kapitalist ekonomik sistemin son yıllarda teknolojik araçlarda gösterdiği ilerleme ile birlikte kadınların ev içindeki ücretsiz emek gücüne eskisi kadar ihtiyaç duymadığını ileri sürer. Bu durumun kadınların piyasa işlerindeki faaliyetlerinde emek sömürsüne maruz kalmalarına neden olduğunu belirtir. Nitekim son yıllarda ev işlerini yapmakta kullanılan teknolojik araçların kadınların günlük ev işi yaşamını kolaylaştırdığı söylenebilir. Bu durumun emek ve zaman noktasında evlere kapatılan kadınlara tasarruf sağladığı görülmektedir. Özellikle bunun yansıması olarak ev işlerinin yükünün zayıflamasıyla Varto'da boş vakit noktasında tasarrufu sağlayan ailelerin kız çocuklarını tuhafiyeye ve giyim dükkanlarında çalışmaya gönderdikleri görülüyor. Aile ekonomisine katkı yanında kadınların sosyal ortamda var olmasına olanak tanınması bir başka artısı olarak ele alınabilir. Çalışan kadınların düşük ücrete çalışması ve sosyal güvencelerinin olmaması bu noktadaki sorunların başında gelmektedir.

Birçok Marksist kuramcı patriarkal aileyi eşitsizliklerin yaratıldığı ana kurum olarak görür. Onlara göre kapitalist sistem, ekonomik çıkarlar münasebetiyle güçlü erkekleri üretimin gerçekleştiği fabrikalara sürüklerken, kadınları ev içi emeğe mecbur bırakmıştır.

Pelizzon ise buna paralel bir görüş ileri sürer. Ona göre; "Marksistler, kadın üzerindeki tahakkümü özel mülkiyet ilintili bir toplumsal ilişki olarak görmekte ve mülkiyeti de kapitalizmin temeli olarak görmekte haklı idi. Buna mukabil ataerkini çözmekte kadınların işgücüne katılmasını fazla önemsemiyorlardı" (Pelizzon, 2009: 21). Bu eleştiriye karşı Marksist feministlerden Donovan'ın yorumu şöyledir;

"Çağdaş kadın hareketi, Marksistleri kadınların ezilmesine dair doyurucu bir Marksist teorinin geliştirilmesi için kadın sorununu yeniden düşünmeye sevk etti. Genel olarak bu çaba kadınların boyun eğmesine neden olan bir maddi temel saptamaya, üretim tarzları ya da kapitalizm ile kadınların statüsü arasında bir ilişki bulmaya, bir başka deyişle üretim alanları ile yeniden üretim alanı Marksist düşüncede sadece biyolojik üretmeyi değil, esas olarak kadınlar tarafından yapılan, işçilerin işlevsel kalmalarını sağlayan tüm ev işleri sürecini anlatır, arasında ağlar belirlemeye çalıştı" (Donovan, 2005: 147).

Marksist "bazı feministler, kapitalizmin evde erkek üstünlüğünü gerektirdiğini çünkü kadınların, işgücünü üretme, koruma ve ona bakma anlamındaki 'yeniden üretici' emeği sarf etmesinin kapitalizmin koşulu olduğunu savunurlar. Dolayısıyla kadınlar evde ücretlendirilmeyen 'ev içi emeği' sarf etmek zorunda bırakılarak sömürülmektedirler" (Stone, 2015: 29). Bu bağlamda kadınların üreme işlevinin sürdürülmesiyle geleceğin işçilerinin yaratıldığı fikri hâkimdir. Bu yaklaşım özellikle sanayileşmenin yeni başladığı Avrupa ülkelerinde gerçekleşen bir durum olabilir. Fakat günümüzde bile sanayileşemeyen ve nüfusunun büyük bölümünün tarım ve hayvancılıkla geçindiği Varto gibi Anadolu'daki küçük yerleşim yerleri için geçersiz bir saik aynı zamanda eksik ve yetersiz bir yorum olabilir. Bu bağlamda toplumda var olan eşitsizlikleri sınıfsal bağlamda ele almak Varto gibi sanayileşememiş yerlere genellemek, bu tür bölgelerdeki geleneksel değerlerin işleyişini ve bürokrasinin bu işleyişteki rolünün etkisini okuyamama sonucunu doğurabilir. Fakat Marksist ideolojinin etkisi altında politik saikler yaratan siyasi partilerin, Varto gibi yerlerde eşitsizliğin giderilmesinden yana aldığı rolün önemi gözle görülecek düzeydedir. Tabi bu sivil toplum örgütlerinin eşitsizlikten dolayı kullandığı dil ya da argümanlar bizzat Marksist feminist bakış açısını yansıtmayabilir. Fakat geleneksel kültür ile harmanlanmış olan eşitlikçi taleplerin, Marksist söylemlere dayandırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda araştırmada eşitsizlikten bahsedilirken kadınların eşitsizlikten yana algıladıkları şeyin biyolojik ve fiziksel eşitsizliğin ötesinde hak ve özgürlükler bağlamında eksik kalan eşitsizlikler olduğu ve bunun bilincini taşıdıkları görülmektedir. Araştırmamızda bu durumu destekleyen çeşitli görüşler aşağıdadır;

"Biz hiçbir zaman erkekler kadar güçlü (burada bahsedilen fiziksel güçtür) olduğumuzu söyleyemeyiz. Ama biz kadınlar da insanız. Onur, gurur, ahlak ve değer sadece erkeklerde olan özellikler değil. Bizimde onurumuz gururumuz var. Eşitlikten yana talebimiz değer saygı ve sözümüzün kaideye alındığını görmektir. Yoksa biz de gider inşaatta çalışabiliriz demiyoruz." (38)

"Bizim sendika sol sosyalist bir organizasyon. Varto'da gerek öğrenci gerek velilerle kurduğumuz iletişimle, ailelerde kadınların değerli ve hak ettikleri yeri bulmasına katkıda bulunuyoruz. Kız çocuklarının eğitim hayatına devam etmesine katkıda bulunuyoruz. Eril bakışı tam olarak yok edemesek de çok aşama kat ettik diyebilirim." (26)

Kimi Marksist feministler ise; "kapitalizmi ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini daha sınırlı ekonomik analizlerle açıklarlar" (Walby, 2016: 16). Bunlar toplumsal cinsiyet bağlamında var olan eşitsizlikleri okurken Marksist argümanların yanında ideoloji, kültür ve statü gibi olgular bağlamında da değerlendirmelerde bulunur. Bunlara göre farklı kültürel ilişkilerin varlığı, her toplumda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini farklı dinamiklerce şekillendirmektedir. Bu yönüyle Orta Doğu'daki bir kadın ile Avrupalı bir kadının yaşadığı cinsiyet bazlı sorunlar, kökeni ekonomik etkenlerden kaynaklansa bile kültürel ve ideolojik örüntülerin farklı olması nedeniyle birbirinden farklı olabilir.

Marksist feminist kuramın toplumsal cinsiyet rollerinde var olan eşitsizliklerin nedenlerine yönelik ele aldığı formlardan biri de kapitalist devlet mekanizmasıdır. "Devletin kapitalist olarak tanımlanması gerektiğini, zira kapitalist üretim biçimini korumak için harekete geçtiğini öne sürüyor. Kapitalizm emek gücünün ucuza yeniden üretimini ve kadınların yedek işçi ordusu olarak kalmasını sağlayan aile formundan çıkar" (Walby, 2016: 242) sağladığını ileri sürer.

Bir çok Marksist, toplumsal cinsiyet bağlamında var olan eşitsizliklerin temelinde yatan ekonomik etkenlerin yarattığı güç olgusu üzerinde de durur. Bunlar, "kadınların işlerinin kadınların düşüncelerini ve doğalarını belirlediğine inandıkları ölçüde, kapitalizmin bir değişim ilişkileri olduğu güç ilişkileri sistemi olduğuna da inanmaktadırlar" (Tong, 2006: 71). Burada bahsedilen gücün odak noktası ekonomik ilişkilerin dayanak noktası olan sömürü düzenidir. Başka bir deyimle işverenin işçi karşısında her türlü yaptırım gücünü elinde bulundurmasıdır. Bu düzenin, kadınlar açısından karşılığı ise daha can alıcı sonuçlar olarak görülmektedir. Bu can alıcı noktanın kaynağı ise kadınların artı değer yaratan üretimin tüm olanaklarından mahrum bırakılması olarak ifade ediliyor. Onlara göre bu durum ücretsiz emek üretim alanı olan evlere kapatılmalarına, aynı zamanda ekonomik anlamda güçten yoksun kalmalarına neden olmaktadır.

2.2.3 Radikal Feminist Yorumu Toplumsal Cinsiyet Bakışı

Feminist kuramlardan toplumsal cinsiyet bağlamında var olan eşitsizliklere yönelik en keskin tezleri savunan yorumlardan biri Radikal feminist yorumdur. "Radikal feminizmin ayırt edici özelliği erkeklerin kadınlara tahakküm eden ve kadınların egemenlik altına alınmalarından çıkar sağlayan esas gruplar oldukları yönündeki analizidir" (Walby, 2016: 14). Bu bağlamda üretim ilişkileri ve toplumsal düzen radikal feminizme göre erkek zihninin bir yansımasıdır. Toplumsal cinsiyet rejimindeki eşitsizliklerin temeli erkek zihniyetinin eyleme geçiş hali olarak ele alınan tahakküm refleksi olarak ele alınır. "Bir çok radikal feminist, eril tahakkümü patriarka olarak (terimin akla getirdiği gibi) babalar tarafından yönetilme değil, erkekler tarafından yönetilme anlamında adlandırır. Radikal feminizme göre patriarka, hayatın her yönüne siner. Patriarka özellikle de cinselliğin içine siner; kadınların cinselliği erkeklere yarayacak şekilde denetlenmiş ve yönlendirilmiştir" (Stone, 2015: 27). Bu bağlamda sosyal bilimlerin araştırma konusu olan bütün durumlar radikal feministler açısından sadece bu bağlamda ele alınmaktadır. Erkeklere karşı kadın dayanışmasının oluşması çözümün odağını oluşturur. Böylece kadınlar, sosyalleşmenin olduğu her alanda erkeklere karşı refleksler geliştirmeli, erkeklerin olduğu herhangi bir toplumsal etkileşimden kaçınmalıdır. "Radikal feminizmin aynı zamanda ve aynı süreç içinde gelişen diğer tezleri, kişisel olanın politik olduğu, ataerkillik ya da erkek egemenliğinin -kapitalizm değil- kadınların baskı altına alınmasının kökeninde yer aldığı, kadınların kendilerini bastırılmış bir sınıf ya da kast olarak görmeleri ve enerjilerini diğer kadınlarla birlikte, kendilerine baskı uygulayanlara -erkeklere- karşı mücadele eden bir harekete yöneltmeleri gerektiği" (Donovan, 2005: 268) fikridir

Radikal feministler "toplumsal yapılar ve bunlardaki eşitsizliklere odaklanmak yerine, kadının kişisel yaşantıları ve evlilik, çocuk bakımı, sağlık ve cinsellik gibi kişisel yaşantılarının belli veçhelerine odaklandı" (Pelizzon, 2009: 12). Radikal feministler bu yönüyle cinselliği hem ezilmenin sebebi hem de kadın mücadelesinin başarıya ulaşmasında en önemli araç olarak ele alır. Onlara göre "cinsellik kadınların değil erkeklerin arzu mevhumu uyarınca toplumsal olarak inşa edilmektedir. Dahası cinsellik, erkeklerin kadınlara dayattığı kadınsılık anlayışıyla kadınlar üzerindeki erkek egemenliğinin temelini oluşturur. Heteroseksüellik çağdaş toplumlarda toplumsal olarak kurumsallaştırılırken toplumsal cinsiyet ilişkilerinin diğer yanlarını da örgütlüyor" (Walby, 2016: 14).

Radikal feministlere göre kadınları eve kapatıp onlara üreme makinesi rolünü dayatan düzen eşitsizliğin yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda kadın bedeni ve cinselliğin içeriğine göre çözüm olacak politikaların hayata geçirilmesiyle toplumdaki eşitsizliklerin üstesinden gelineceği fikri hâkimdir. Bunun kurtuluşu teknolojik ve biyolojik

anlamdaki gelişmelerle birlikte kadınların üreme araçlarına sahip olmayla gerçekleşebilir. Bu bağlamda "kadınların erkeklere bağımlı olduğunu ve üreme nedeniyle savunmasız hale gelmeleri nedeniyle aşk deneyiminin iktidar oyununda yozlaştırıldığını söyler. Bu hem kadınların en iyi kocayı yakalamaya çalışmasından hem de patriarkal ailedeki yetiştirilme biçimleri nedeniyle erkeklerin duygusal gelişimlerinin sekteye uğramasından kaynaklanır" (Walby, 2016: 107).

Radikal feministler gündelik hayatta kullanılan dillerin simgesel çarpıklıklar yoluyla eril düzen tarafından oluşturulduğunu ileri sürer. Bu bağlamda toplumda sıkça kullanılan eril cümleler referans gösterilir. İyi bir insanın 'adam' olarak telaffuz edilmesi, fiziksel gücün 'erkek' olarak kodlanması gibi cinsiyetçi söylemler eşitsizliğin yeniden üretilmesi bağlamında önemli bir işleve sahiptir. Kadınların erkeklerce maruz kaldıkları fiziksel şiddetin boyutu ve kökenine yönelik açıklamalar radikal feminizmde önemli yer tutar. "Bu yaklaşıma göre hem şiddet hem de cinsellik toplumsal olarak şekilleniyor. Erkekler maço olarak yetiştiriliyor ve tartışmaları sonlandırmak için şiddet kullanmaya alışkın oluyorlar" (Walby, 2016: 211).

Bu yorumun Varto'daki karşılığı ya da anlamlandırılmasında inanç, eğitim seviyesi, ekonomi gibi dinamiklerce farklılık gösterdiğini söylenebilir. Bunun yanında kadınların yıllarca var olan eril rollerin etkisi altında kalmış olmaları sebebiyle, cinsiyet rolleri bağlamındaki farkındalıkları ele alındığında ise yetersiz düzeyde olduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak; eril mekanizma ile donatılmış ve düzenlenmiş toplumsal cinsiyet rollerinin birçoğu kadınlarca savunulmakta, bu düzenin sürdürülmesi gerektiği noktasında ortak bir fikir ve kabulleniş algısı var olmaktadır. Bunun yanında çok az da olsa bazı kadınların kamusal alanın ortak kullanımını noktasında ya da sosyal etkinliklerde görünürlüğü, eşitsizliğin giderilmede simgesel bir rol oynadığının farkında oldukları görülmüştür. Bu farkındalığa sahip kadınların ait olduğu sosyal gruplar ise genelde okuyan, genç ya da inanç aidiyeti olarak çoğunluğu kendilerini Alevi olarak tanımlayan kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Fakat radikal feministlerin savunduğu şekliyle bir kurtuluş reçetesi savunulmadığı gibi kadınlarca desteklenmediği de görülmektedir. Araştırmada bunları destekleyen birkaç görüş şöyledir;

"Bence kadın da , erkek de dışarıda fazla vakit geçirmemelidir. Herkesin bir işi sorumluluğu var, zaman kötü, insan ailesiyle çoluk çocuğu ile vakit geçirmeli, sürekli onları kontrol etmeli, Çocuklarının arkadaşlarını tanımalı. Aksi takdirde insanın başına her şey gelir. Yoksa bir kadın gidip namusuyla helal ekmek için çalışıyorsa bence bir sıkıntı olmaz. Namuslu ailenin çocuğunu bir ordu askerin arasına gönderin başı dik şekilde kendini taşımasını bilir." (4)

"Bence kadınlar öyle rahat olmamalıdır. Neticede kadın namustur. Erkekler zaten iyi değiller. Olmayan bir şeyi büyüterek, insanın adına, ailesine leke gelmesine sebep olur. Bir iş varsa hastalık dışında hepsi erkeklerce yapılmalı. Kadın evinde oturup yemeğini aşını yapmalı." (16)

"Kadın toplumda namusu temsil eder. Kadınlar oturup kalkmasına dikkat etmeli ve çok acil işi olmadı mı erkekler gibi canı sıkılınca çarşıya kafe ve restoranlara gitmemeli. Bu yerlere giden kadınları da görüyoruz. Bütün Varto onların ahlaksızlıklarını konuşuyor. Kadın dediğin edebine dikkat etmeli, lakin zaman çok kötü, insan artık hiçbir kadına güvenemiyor." (7)

"Yani kadınlar bence özgürce dışarı çıkabilmelidir. Neticede keyfine çıkmıyorlar. Alışveriş yapıyorlar, bürokratik işleri oluyor. Erkekten eve sebze getirmesini istiyorsun iyi sebze seçmeyi bile bilmiyorlar. Varto'da yeterli düzeyde olmamakla beraber kadınlar artık daha serbest olduğunu söyleyebilirim. Bu iyi bir gelişmedir. İnsanlar artık genç kızlarının gidip süper market, tuhafiyeye ve giyim dükkânlarında çalışmasına ses çıkarmıyorlar. Bu açıdan kamusal alanda kadının görünürlüğü artmış durumda." (34)

2.2.4 Psikanalitik Feminist Yoruma Toplumsal Cinsiyet Bakışı

Temeli Freud'un cinselliğe yönelik ortaya attığı görüşlere getirilen eleştirilere dayanan psikanalitik feminizm, içeriği bakımından bir çok noktada Freud'la terslikler yaşamakla beraber, bazı özel noktalarda Freud'un görüşlerinden yararlanır. Onlara göre "Freud cinselliğimizle açık bir biçimde yüzleşmemize yardım etmiş olsa bile, cinsel ilişkiyi kadın varlığı bakımından her şeyin başı ve her şeyin sonu olarak ele aldığından, eleştirilmesi gerektiğinde ısrarlı olmuşlardır" (Tong, 2006: 225). Bu yönüyle Freud'un kuramı Psikanalitik feministlerce kusurlu görülmektedir. Öte yandan "psikanalitik feministlerin Freud'a ve izleyicilerine yönelttikleri temel eleştirilerden birisi psiko-seksüel gelişimin hangi oranda biyolojik olarak belirlendiğine ilişkindir" (Donovan, 2005: 192). Özellikle kadın varlığını penisin yokluğuna indirgeyen görüş, psikanalitik feministlerce yoğunca eleştirilmiştir. Karen Horney, Freud'un "kadınların, penisin temsil ettiği gücün kendilerinden esirgenmiş olan hadım edilmenin sembolik olduğunu anlamış olmasına rağmen, sıradan kadınların penisleri olmadığından dolayı ciddi şekilde kusurlu yaratıklar olduklarını kabul etmektedirler" (Aktaran: Tong, 2006: 231).

Clara Thompson gibi psikanalitik feministler ise Freud'un görüşlerine yönelik, cinselliğin toplumsal olarak inşasından yoksun olması sebebiyle eleştiriler yönetir. Ona göre psikanalizm erkeklik formu referans alınarak oluşturulmuştur. Kadın kuramda sadece yan kurgudur. Bu nedenle patriarkal düzenin ürünüdür. Cinsiyet rejimleri toplumsal ilişkiler ve dönüşümler sonucu oluşmaktadır. Bu bağlamda cinselliğin olağan üstü toplumsal normlarla

donatılıp mitleştirildiği Ortadoğu’da, kadınlar için her zaman gizli kalınması gereken bir tabu olarak varlığını sürdürmektedir. "Feministler, cinsel arzularımız, duygularımız ve etkinliklerimiz eğer bu eşitsiz güç ilişkilerince şekillendirilmeselerdi nasıl farklı olabilirdi diye sorarlar. Bu feministlerin cinsellik konusunda sadece etik sorularla (örneğin hangi cinsel pratiklerin insanlara eşit davranmayla beraber gidebileceği gibi) ilgilendikleri anlamına gelmez" (Stone, 135: 2015).

Toplumsal cinsiyet bağlamında var olan eşitsizliklerin temelinde yatan ve cinsel hayatın gizlenmesinin ahlaki bir değer olarak görülmesi, görüşmeler esnasında bizim özel değil de cinselliğe dair genel anlamda sorular sormamıza neden oldu. Lakin araştırmada edindiğimiz veriler bize cinselliğin Varto’da olağanüstü bir tabu ve eşitsizliklerin oluşmasında algılandığı kadar önemli bir etken olduğu sonucunu göstermektedir. Görüşmelerimizde insanların cinselliğe bakış açısı ise; evlenme kurumu içinde aile olma yolunda gerçekleşen bir işleve sahip bir olgudan ibaret olduğu algısı gözlemlenmiştir. Bu yönüyle evlenme kurumu dışında gerçekleşen cinselliğin, değer aşınması olduğu, cinselliğin fantazmadan ziyade insan soyunun devamının sürdürülmesi için normal ve doğal bir eylem olduğu algısının hakim olduğu görülmüştür. Bu bağlamda toplumda cinsiyetler arasında var olan eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde kadınlar için bir rolünün olmadığı algısı mevcuttur. Bu durumu gösteren çeşitli görüşler şöyledir;

"Cinsellik çok önemli bir şeydir. Edebin, ahlakın, namusun belirtisidir. Eşler arasında kalan çok değerli ve gizli kalınması gereken bir şeydir. O olmazsa hiçbirimiz olmazdık çocuklarımız torunlarımız geleceğimiz olmazdı. Onun için ahlaksız şekilde hayvanlar gibi yaşanmamalı. Üstelik çok özel konular kimse bizi ilgilendirmez." (3)

"Bence eşitsizliğin sebebi cinsellik olamaz, cinsellik olmazsa erkeklerin kadınlara hiç saygısı olmaz, kadınlar tam tersine cinselliği erkek eşlerine karşı eşit olmak için bir silah olarak kullanabilir. Düşünsene eşinin arzusuna karşılık vermeyen kadın onun için eşinden aldığı bazı sözler karşılığında izin verebilir. Cinsellik sayesinde erkek eşine sadık olup bağlanabilir, saygı göstermesine neden olur. Tabi bahsettiğim cinsellik eşler arası cinselliktir. Evlilik dışında olan cinsellik oruspuluktur. Yaşayan kadınlar da değersizleşir doğal olarak." (34)

2.2.5 Sosyalist Feminist Yoruma Toplumsal Cinsiyet Bakışı

Sosyalist feminist kuram genel hatları itibariyle Marksist feminist kuram, radikal feminist kuram ve psikanalitik kuramın birleşimi ile oluşturulmuştur. "Bazı sosyalist feministler bu tür tarihsel analizler sonucunda, patriarka ve kapitalizmin iç içe geçmiş bulunan iki ayrı toplumsal sistem olduğu görüşüne vardılar. Diğerleriyse kapitalizmin, içinde patriarkal unsurların inşa edildiği birleşik bir sistem olduğunu savundular" (Stone, 2015: 29).

Bu birleşim iki farklı yaklaşım bağlamında ele alınır. Bu yaklaşımların ilki ikili sistem, ikincisi ise birleşik sistemler yaklaşımıdır. "İkili sistem kuramcıları, ataerkilliğin ve kapitalizmin farklı toplumsal ilişki biçimleri olduğunu ve bir araya geldiklerinde kadınları kötü bir şekilde baskı altına aldıklarını iddia etmektedirler" (Tong, 2006: 273).

İkili sistemin odaklandığı temel nokta ataerkilliğin inşa süreci ve kapitalist üretim sisteminin kadının toplumsal anlamda maruz kaldığı eşitsiz koşulların yeniden üretilmesinde birlikte rol alması üzerine odaklanmıştır. Yalnız ikili sistem kuramında bu olgular farklı değişkenler olarak ele alınır. Mevcut cinsiyet rejiminin var olması ve yeniden üretilmesinde ise bu iki olgu "diyalektik olarak birbirleri ile ilişkilendirilmelidir" (Tong, 2006: 273). Kapitalizm diyalektik bağlamda maddi bir olgu olarak ele alınırken, ataerkillik ve ataerkilliğin inşası insan biyolojisinin psikanalitik sürecinin bir ürünü olarak ele alınır. Sosyalist feminist kuramın ikili sistem yaklaşımına göre; eşitlikçi bir cinsiyet rejiminin oluşması için kapitalizm ve ataerkillik birlikte ortadan kaldırılmalıdır. Onlara göre "sosyalist üretim biçimi ekonomik bir birim olarak aileye son verse bile, ideolojik ve biyo-toplumsal olarak aileyi bitiremez. Ruhumuzun oluşma biçiminden dolayı, kapitalizmden sosyalizme geçişi etkileyen bir ekonomik devrime benzeyen bir devrim ruhumuzda oluşmadığı sürece, kadın olduklarından dolayı kadınlara baskı uygulaması devam edecektir" (Tong, 2006: 276). Öte yandan ikili sistem yaklaşımını referans alan kuramcılar toplumsal cinsiyet rejiminin eşitlikçi temellere ulaşması için kapitalist sisteme alternatif olarak sosyalist sistemi alternatif olarak görürken, ataerkil sistemin ortadan kalkmasıyla yerini alacak bir psikanalitik düzenin sınırlarına yönelik herhangi bir alternatif sistem önermemişlerdir.

Sosyalist feminist kuramdaki birleşik sistem yaklaşımına göre ise kapitalist düzen bizzat patriarkal yani ataerkil sistemin ürünüdür. Cinsiyet rejiminde var olan eşitsizlikler iş bölümü üzerinden temellendirilir. Erkeklerle aynı işte çalışan kadınların aldığı ücret, vardiya ve işin niteliğinin cinsiyete göre kıyaslanması temel referanstır. Bu düzen ve ilişki ağı kadınları ücretsiz ev emeğine mahrum bırakırken, erkeklerin dışarıda daha fazla özgürlük barındıran işlere yöneltmektedir bakışı mevcuttur.

Birleşik sistem yaklaşımının referans aldığı konulardan biri de Marx'ın kuramsal temellerini oluşturduğu yabancılaşma kavramıdır. Kapitalizmin olduğu cinsiyet rejiminde, var olan ilişkiler kadınları doğalarına yabancılaştırdığı tezi üzerinde durulur. "Sosyalist feministler genellikle (her zaman ifade etmeseler de) kadınlar ve proleterya arasında bir benzerlik olduğunu kabul ederek; benzer biçimde erkek ve yönetici grup çıkarlarına hizmet eden yanlış bilinç ya da erkekle özdeşleşen ideolojileri açığa çıkarma sürecinde, kendi

ezilmişlik durumlarının doğru bir bilincini geliştirme yönünde kadınları teşvik eder" (Donovan, 2005: 133).

Varto gibi görece daha küçük yerleşim yerlerinde kadınların gündelik hayatta maruz kaldığı eşitsizliklerin temelinde sosyalist feminist yorumun ele aldığı olguların etki düzeyini öğrenmek için, görüşmelerimizde bu olguların unsurlarının var olup olmadığını sorduk. Görüşme yaptığımız kadınlardan birçoğu genel olarak bahsedilen bu simgelerin kapitalist sistemin ürünü olduğu noktasında cinsiyet bilincinden yoksun oldukları görülmektedir. Bu bağlamda kadınlar, kapitalizmin kurumsal olarak varlığından haberdar olmadıkları gibi, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında var olan eşitsizlikleri okumada kapitalist sistemi ele almadıkları görülmektedir. Onlara göre düzen ve hayat böyle gelip böyle gidecek. Tek istekleri ise aile içinde biraz daha fazla söz hakkı, saygı ve değer görmektir. Görüşmelerimizde bu durumu yansıtan birkaç görüş şöyledir;

"Kapitalizm nedir, insan tabii eşi için iyi görünür temiz giyinir, bakım yapar. Eğer yapmazsa eşinin gözü hep dışarıda olur. Aile şu hayattaki en kutsal şeydir. Düşünsene aile olmazsa ne anne olur ne çocuk ne baba ne de akraba. İnsanlar akrabalara gitmezse, evinde hapiste gibi yaşar. Kimse kimseye haksızlık yapmasın. Erkek işine kadın evine baksın, çocuğuyla ilgilensin. Dünya böyle gelmiş böyle gidecek." (4)

"Bence ailenin olması, kadının ev işlerinde erkeğin dışarıdaki zor işlerde çalışması gayet normal. Ha kadın okuyamamışsa memur olamamışsa gidip inşaatta çalışacak hali yok ya oturup evine çoluk çocuğuna bakacak, ekmeğini aşını pişirecek. Eşi de eve ekmek getirecek. Böylece birbirlerine saygı gösterecekler. Yoksa erkek dışarıda zor işte çalışıyor para kazanıyor diye kadını ezmiyorki." (28)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VARTO'DA KADININ DEĞİŞEN SOSYAL KONUMU

3.1 VARTO'DA AİLE KURUMUNUN DÖNÜŞÜMÜ

Aile, en az bir erkek, bir kadın ve çocuklardan oluşan en küçük toplumsal organizasyon birimidir. Ailenin; çeşitleri, yapısı, büyüklüğü ve evlilik türüne göre çeşitli sınıflandırmaları mevcuttur. Bizim burada bahsedeceğimiz aile tipi kan bağı ile oluşan ve toplumsal kabul gören Anadolu'da var olan tipik aile modelidir. Kan bağı ile tarif edilemeyen ve farklı ilişkiler sonucu var olan aile tipleri de mevcuttur. Lakin bunların hiçbiri çalışmanın kapsamına dâhil edilmedi. Burada ele alınan aile tipi ataerkil ailedir. Ailenin toplumsal kabulünü sağlayan en büyük dinamik, aynı ailede bulunan anne ve baba dışındaki bütün bireylerin cinsel birlikteliklerinin yasaklanmasıdır. Bu bağlamda denilebilir ki "aynı ananın çocukları arasında cinsel ilişkinin doğru olmadığı fikrinin ortaya çıkışı, eski ev topluluklarının bölünüp yeni toplulukların kuruluşu üzerinde etkili olmuş olsa gerektir" (Engels, 2008: 48).

Kan bağına dayalı oluşan aileyi var eden en önemli olgu evlilik ritüelidir. Resmi ya da dini nikâhlar sonucu gerçekleşen evlilikler ailenin ana çekirdeğini oluşturur. Evlenen çiftler, üreme güdüsü ile nesillerinin devam etmesi için çocuk yaparlar. Genişleyen ailenin inşa edilmiş toplumsal roller sonucu birbirlerine karşı sorumlulukları ve bağlılıkları oluşur. Toplumsal olarak var olan bireyin ilk sosyal etkileşimde bulunduğu yer de bu bağlamda kendi ailesidir. Bu yönüyle aile toplumu var eden en önemli kurumların başında gelir.

Günümüz Türkiye toplumunda var olan aile tipleri çeşitlidir. Varto özelinde aile organizasyonu ele alırsak; büyüklüklerine göre çekirdek ve geniş aile tipleri mevcut olduğu görülüyor. Geniş aile, "kırsal kesimde yaygın olarak görülen ve özellikle sanayi öncesi toplumlara özgü ortaya çıkan aile örneğidir. Babadan torunlara intikal eden yatay ve dikey genişlilik içinde ortaya çıkabildiği gibi akrabaları da içine alabilecek bir genişliğe de ulaşabilmektedir" (Doğan, 2009: 4). Ailenin bütün fertleri aynı haneyi paylaşmaktadır. Bütün çocuklar, anne, baba, evli çocuklar, gelinler ve torunların hepsi bir arada yaşamaktadır. Bir de çekirdek aile tipi mevcuttur. "Anne-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aileye çekirdek

aile denir" (Doğan, 2009: 5). Bu aile tipinde geniş aile tipolojisine göre daha az nüfusa rastlanır. Doğan'a göre bu aile tipi kent toplumuna geçiş sonucu ortaya çıkmıştır. Doğan çekirdek ailenin işlevini şöyle açıklamaktadır;

"Çocuk yapma ve manevi doyum çekirdek ailenin iki önemli işlevidir. Geleneksel aileye özgü diğer işlevleri ya tamamen ortadan kalkmış ya da etkisi azalmıştır. Anne ve baba unsurları değişen toplumsal koşullara göre aileyi niteleyebilmektedir. Çiftleri bir araya getiren karşılıklı kişisel tercih ve kabuller ailelerin giderek kendi içinde demokratikleşmesini de beraberinde getirmektedir" (Doğan, 2009: 5).

Öte yandan ailelerin toplumsal anlamda meşruluğunu sağlayan temel olgu evlilik kurumudur. Çeşitli şekil ve formlarda gerçekleşen evlilikler olmakla birlikte; aileler genelde iki şekilde oluşur. Bunlar; aile içi gerçekleşen evlilikler (kuzenler arası) ve aile dışı gerçekleşen evliliklerdir. Eş durumuna göre ise çok eşli ve tek eşli evlilikler mevcuttur. Çok eşli evlilikler, polygyny olarak adlandırılan bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi durumudur.

Aile Ortadoğu toplumları için sosyal güvence rolündedir. Aile içindeki bireyler, doğumla başlayan yaşam serüvenlerini ölümle neticelendiği ana kadar karşılıklı yükümlülüklerle sürdürürler. Bu yükümlülük çocuk büyütme ile başlayıp yaşlı ebeveynlerin barınma ve temel hayati ihtiyaçlarının karşılanmasına kadar çeşitli ve bir o kadar da kapsamlıdır. Bunun yanında kültürel değerlerin inşası ve birçok ekonomik ihtiyaç aile tarafından genç bireylere aktarılır. Aileler pederşahi (babanın egemen olduğu düzen) olarak yönetilir. Çağdaş anlamda toplumsal cinsiyet rejiminde son yıllarda eşitlikçi taleplerle beraber birçok aile de kadınlar etkin olmaya başlasa da toplumun algısı bu yönde olmadığından, aileleri yönetim mekanizmasına göre pederşahi olarak niteleyebiliriz. Babaların ölmesiyle evlenmeyen ve toplum tarafından 'dul' olarak adlandırılan kadınların yönettiği ailelerde mevcuttur. Kandiyoti'ye göre bu ailelerde en büyük erkek çocuk gelişimini tamamlayıp toplum tarafından kabullenilen bir statü elde edene kadar aile anne tarafından yönetilir. En büyük erkek çocuk bu gereklilikleri tamamlayınca yönetimi annesinden devralır. (bkz. Kandiyoti, 2015) Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Eşim öldüğünde çocuklarımla ortada kaldım. Erkek çocuğum olduğu için babamın evine gitmedim. Hem babalık hem annelik yaptım. Tabi çocuklar büyüyünce evlerinin reisi oldular. Ve onları ne zor şartlarda büyüttüğümü bildikleri için bana çok saygı gösteriyorlar." (1)

"Bizim buralarda en zor hayat eşleri ölen kadınların oluyor. Hem annelik hem babalık yapıyor. Tarlaya gidiyor, koyuna gidiyor, çayıra gidiyor. Ta ki oğlu büyüyünce o zaman hayatları biraz normale dönüyor." (13)

3.1.1 1980'den 2000'e Varto'da Ailenin Sosyal Organizasyonu

Aile kurumunun toplumsal anlamda çeşitli işlevleri mevcuttur. Bu işlevler aile kurumunun hem toplumsal anlamda sürdürülmesini sağlamakta hem de bireylerde aileye karşı aidiyet duygusu yaratmaktadır. Bu Yönüyle "ailenin, hem üretim hem de tüketim açısından başlıca ekonomik birim olduğu toplumlarda, aile ekonomisi ve ücretsiz ev işçisi olarak katkıda bulunma kadın ve erkekler için ekonomik hayata katılmanın egemen biçimi olmuştur" (Kandiyoti; Erder, 1981: 11). Bu bağlamda 1980'den 2000'li yılların başına dek ekonomik etmenlerin ailenin büyüklüğü üzerinde etkili olduğu görülüyor. Özellikle teknolojinin yetersiz olmasının yanı sıra bürokrasinin de kırsal kesimlere ulaşmada yetersiz kalması sonucu, aile formu daha ilkel ilişkiler ve üretim şemalarına mecbur kalmıştır. Hayvancılığın yapılması için doğa ile girilen çetin mücadele ve bunun için emek gücüne duyulan ihtiyacın varlığı, seksenli yıllarda bölgede geniş aile tipolojilerinin varlığını mecburi kılmıştır. Bu aile tipinin kasaba ve köy yerleşiminde buldukları formlar ise farklılık göstermektedir. İlçe merkezinde ekonomik anlamda doğa ile mücadele görece az olduğundan dolayı doksanlı yılların sonuna kadar, Varto merkezde geniş aile tipolojileri kırsalda yer alan köylerle kıyaslandığında daha azdır. Ama kırsal yerleşimlerin etkisi, gelenek ve kültürel örüntüler vasıtasıyla büyükbaba ve büyükannelerin genelde küçük erkek çocuğun yanında kaldığı, geniş aile tipleri de ilçe merkezinde azımsanmayacak derecede yaygındır.

Geçim Derdi Kıskaçında 90'lı Yıllar; Aile, Kadın ve Çalışma Hayatı

90'lı yılların başlarına kadar ilçe merkezinde temel ekonomik etkinlik, köylere yönelik temel gıda ihtiyaçlarının satışı yapıldığı küçük bakkal dükkânlarından oluşmaktaydı. Bunun yanında ilçe merkezinde mandıracılık ve hayvancılık da temel ekonomik geçim etkinlikleri arasında yer alıyordu. Özellikle kurban bayramlarında satılmak üzere Gaziantep, Adana ve Mersin illerine gönderilen büyük ve küçükbaş hayvanlar halkın temel geçim kaynağını oluşturmaktaydı.

Toplumsal anlamda köylerde yaşayan kadınların konumunu etkileyen çeşitli dinamikler mevcuttur. Özellikle "yerleşik köy toplumlarında kadınların üretime katkı biçimleri yerine göre çok değişebilmekle birlikte konumlarını belirleyen temel etmenler yaşları, doğurganlıkları ve ailedeki yerleri olmaya devam ediyordu (taze gelin, kıdemli gelin kaynana olmak gibi)" (Kandiyoti, 2015: 11). Bu bağlamda köylerde ekonomik etkinlik olarak

hayvancılığın sürdürülmesinde kadınlar genelde en zor işleri üstlenmiştir. Köylere 20 km uzaklıkta bulunan yaylalara koyun sağmak için günde iki kez at ve eşek sırtında ya da yayan çıkıp-inmek zorunda oldukları gibi bunun yanında hanenin temizliği, çocukların bakımı ve yemek pişirmek gibi en zor işler kadınlar tarafından yapılmaktaydı. Köy çeşmelerinden tüketim ve hane temizliği için büyük bidonlarla taşınan sular kadınları en çok zorlayan işlerin başında gelmekteydi. Bunun yanında kışın soğuk ve yoğun karın olduğu ilçede bu uğraş kadınlar için zaman zaman çileye dönüşebilmekteydi.

Erkekler ise hayvanların yemini tedarik etmekte, kalan vakitlerini ise köy evlerinde diğer erkeklerle vakit geçirerek harcamaktaydı. Kadınlar için ise boş vakit bulmak imkânsızdı. Bunun yanında hanelerin erzak ihtiyacı da kadınların emekleriyle depolanmaktaydı. Mandıralarda üretilen peynirin suyunun rast gele bırakılması ile kadınlar bırakılan suyu bidonlara doldurup binek hayvanları ile ya da kol gücüyle evlerine götürmekteydi, getirdikleri peynir suyunu ateş yakarak büyük kazanlarda yağsız çökeleğe dönüştürüp, köylere gelen seyyar manavlarla patates alma karşılığında takas etmekteydi. Bundan dolayı seksenli yılların başından doksanlı yılların sonlarına dek kışın en çok tüketilen besin patates olmaktadır.

Bu etkinliğin işleyişinde ise geniş aile içinde kadınların statü ve rolüne göre iş paylaşımı yapıldığı görülmektedir. Örneğin yeni gelinler ve evlenme yaşında olan bekâr kızlar temizlik, yemek ve bebek bakımı için evde kalırken, mandıralara kıdemli gelinler kaynanalar ve küçük kızlar peynir suyunu toplamak için gitmekteydi. Bu iş bölümünü belirleyen ana unsur ise kadın bedeni üzerinde toplumsal olarak inşa edilen “namus olgusu”nun toplumsal anlamda işleyişinden kaynaklanıyordu. Bu bağlamda "cinsiyetler arasında iş yükünün niceliksel dağılımı ne olursa olsun, kamu alanını ve toplumsal olarak önemli kabul edilen uzmanlaşmış etkinlikleri denetleyen, erkeklerdir" (Kandiyoti, 2015: 26). Bu ekonomik etkinliğin altında yatan geleneksel rollerin işleyişi ile ilgili görüşmelerimizde elde ettiğimiz çeşitli yorumlar şöyledir;

"Eskiden kışları çok sertti. Şimdiki gibi her zaman Varto'ya ulaşım yoktu. Yollar kapandı mı bazen 3 ay boyunca kapalı kalıyordu. Erzak ihtiyacımızı yazın gelen mandıralardan (peynir suyu) toplayarak karşılıyorduk. Peynir suyundan yaptığımız çökeleği sebzeceye verip torbalarca patates alırdık. 200-300 kilo yağsız çökelek toplar onları çerçiye (seyyar manav) verirdik, karşılığında o kadar patates alıp kış boyunca onla beslenerek baharın gelmesini beklerdik." (13)

"Eskiden bütün kadınlar ve kızlar şuji (peynir suyu) toplardı. Yeni gelinler ve evlenme sırası gelen en büyük bekâr kız şujiye gelmezdi. Ayıptı, onların ağır olması gerekirdi. Millet dünkü gelin için 70 yıllık nene gibi rahat yorumunda bulunmasın diye onlar şujiye götürülmezdi. Onlar evde kalıp diğer işleri yaparlardı. Evde beşikte olan çocuklara bakarlardı." (22)

Sorunların Kaynağı; Günah Keçisi ‘‘Kadın’’ ve Şiddet Gerçekliği

Şiddet eyleminin bilinen en karakteristik özelliği toplumsal anlamda örgütlü olarak fiziksel anlamda güçsüz olan kadın ve çocuklara yönelmesidir. Kendini savunacak sosyal ve fiziksel güce sahip olmayan çocuk ve kadınlar, toplumda meydana gelen şiddet eylemlerinin çoğu zaman ilk hedefleri haline gelmektedir. Bu sebepten dolayı evde yaşanan sorunlarda kadınlar ev içi kıdeme göre şekillenmekteydi. Bu bağlamda sorunlar genel itibariyle en küçük gelinlere ya da bekâr kızlara fatura edilmektedir. Bu faturanın boyutu ise kadınlara yönelen fiziksel ve sözlü şiddetle gerçekleşmekteydi. Şiddetin kadınlara yönelmesinin ana nedenlerinden birini Berktaş şöyle ifade etmektedir;

"Belirsizliğin, değişim ve altüst oluşun egemen olduğu bir dünyada, erkeklerin, kadınların koşulsuz güvenine her zamankinden fazla ihtiyaçları vardı ve dolayısıyla, bu kuraldan en ufak bir sapmayı kendi kimliklerine ve başarılarına yönelik bir tehdit olarak algılıyorlardı" (Berktaş, 2003: 145).

Aileler arasında ya da aile içinde çeşitli nedenlerle ortaya çıkan sosyal sorunlar 90'lı yıllardaki Varto özelinde genel anlamda şiddet eylemiyle çözüme kavuşur mantığı hâkimdi. Aile organizasyonu pedersahi şekilde örgütlendiği için bütün sorunlarda günah keçisi kadınlar ilan edilmekteydi. Bu bağlamda geniş ailelerde meydana gelen aile içi sorunlar ortaya çıktığında, şiddet mekanizması bir kurtarıcı edasıyla işlevselleşmekte ve yoğun olarak kadınlara yönelmekteydi. Sorunların varsa kesilecek bir cezası kadınlara ödetilmekteydi. Çünkü kadınların gündelik ev işleri geniş aile tipolojisinde erkekler tarafından küçümsenmekteydi. Erkeklerle göre kadınlar iki çatal bıçak yıkayıp gün boyu dedikodu yapmaktaydı. Bütün sorunlar bu dedikodu kültürünün ürünü olarak görülürdü. Görüşmelerde bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Eskiden evler iki odalıydı iki üç gelin aynı evde kalmak zorundaydı. Teknoloji bu denli gelişmediği için ev yapmak zordu. Geniş aile içinde işler çabuk bitiyordu belki ama huzur yoktu sorunsuz bir gün olmazdı. En basitinden iki gelinin çocukları kavga etse bile ailede herkesin karıştığı tartışmalar oluyordu. Bundan dolayı kadınlar genelde sorunun sebebi ilan edilir, her koca kendi eşine şiddet uyguluyordu şimdi bu tür şeyler kalmadı. Mesela bu çok iyi bir gelişmedir." (10)

"Eskiden erkekler böyle değildi, gaddardı, şiddete çok eğilimliydi. Birçok adam tanıyorum şuan yaşlı melek gibi geçinen. Kızının eşinin az elini kolunu kırmadı. Şimdi lafa gelince şimdiki gençlere laf atıyorlar beğenmiyorlar. Bu gençlerin tırnağı bile olamazlar. Şeytandan farkları yoktur." (3)

3.1.2. 2000'lerden sonra Varto'da Ailenin Sosyal Organizasyonu

2000'li yılların ilk dönemlerinden itibaren varlıklarını sürdüren geniş aileler dönemin sosyokültürel dinamiklerine göre dönüşmüştür. "Nitekim tarımda kapitalistleşmenin hane yapıları üzerinde tartışılmaz etkileri oluyor, baba otoritesine dayalı üç kuşaklı geniş aile giderek aşınıyordu. Ancak bu, en azından, ekonomik değişimin boşlukta değil, kendine ait güçleri olan birtakım yerel yapılarla etkileşim halinde gerçekleştiğini göstermekteydi" (Kandiyoti, 2015: 11). Geçmişte geniş aile tipolojileri; büyükbaba, büyükanne, bekâr çocuklar, evli erkek çocuklar, gelinler ve torunlardan oluşurken şimdi böyle ailelerin varlığında azalma görülmektedir. 2000'li yıllardan sonra geniş aileler büyükbaba, büyükanne, anne, baba ve çocuklardan oluşmaya başladığı görülüyor. Bu bağlamda günümüzde geniş ailelerin hane içi nüfusunda azalma meydana geldiği söylenebilir. Bu durumu etkileyen olaylardan biri ise 2000'li yıllarda yaşanan ekonomik krizdir.

2000'li yılların başına kadar genelde küçükbaş hayvancılığı yapan aileler, ekonomik krizle beraber büyükbaş hayvancılığa yönelmek zorunda kalmıştır. Çünkü küçükbaş hayvancılık etkinliği daha çok ekonomik saiklerle yapılan bir etkinlikken, büyükbaş hayvancılık ise hane ve ailenin süt, kahvaltılık ürünleri gibi temel tüketim ihtiyacı için tercih edilen ve ilgi uğraşı daha az olan bir etkinlikti. Ekonomik kriz Kandiyoti'nin deyiimiyle "geçimlik üretim stratejilerini" (bkz. Kandiyoti, 2015) üretmeye zorlamıştır. Büyükbaş hayvan besiciliğinin daha kolay ve ev içi tüketim için elverişli olması, yönelmenin gerekçesini oluşturmaktaydı. Kış aylarında büyükbaş hayvanların bakımı küçükbaş hayvanların bakımından kolay olduğu için geniş aileleri var eden ekonomik etkenler ortadan kalkmış. Bu süreçten sonra ailelerin, çekirdek aile tipolojisine dönüştüğü süreç başlamıştır.

Krizin Varto'da kırsal kesimlerde hayvancılıkla uğraşan insanların sosyal hayatı üzerinde ciddi ekonomik zorluklar yarattığı gibi ailenin sosyal organizasyonu ve kadının günlük çalışma rollerinde de bir dönüşüm yarattığı görülmektedir. Nitekim krizle beraber et ve süt fiyatlarında gerçekleşen düşüşün yanı sıra hayvan sağlığında kullanılan ilaç, hayvan yemi vb. dışarıdan alınan gıdalardaki fiyat artışı insanların toplu bir şekilde küçükbaş hayvancılığını bırakıp hanenin günlük süt ihtiyacını daha makul ekonomik şartlarda karşılayacağı manda ve sığır gibi büyük baş hayvanlara yönelmesine neden olmuştur. Daha önce yüzlerce koyun besleyen aileler, koyunlarını satıp hane içi süt ihtiyacı için 3 veya 4 tane inek alıp beslemeye yönelmiştir. Bu durum doğa şartlarına göre şekillenen geniş aile tipolojisinde büyük çapta bir dönüşüm yaratmıştır.. Bu yorumu destekleyen katılımcıların çeşitli görüşleri şöyledir;

"Ecevit zamanında kriz olduğu dönemde herkes küçükbaş hayvancılıkla uğraşıyordu. Krizle beraber koyunların fiyatları düşünce, mecburiyetten herkes koyunlarını sattı. Koyun besleme terk edilince her evli erkek payına düşen parayı alıp evden ayrılıp yeni ev yaptı, süt ihtiyacı içinde birkaç tane inek aldı. O zamana kadar bir ailenin nüfusu bazen 30 kişiye kadar çıkabilmekteydi." (14)

"Bir ara 200 küsur küçükbaş hayvanımız vardı. Sonra saman ve yem fiyatı artınca mecbur hepsini sattık. 3 evli oğlan arasında paylaştırdık. Oradan gelen parayla her biri kendilerine beton evler yapıp kendi evlerini kurdular. Tabi ben ve hacı (eşi) için zor oldu. En büyük oğlan tek bizle kaldı. Hayat böyle zor oldu ama sonra alıştık yalnızlığa. Hayat böyle herkes bir gün yalnız kalmaya mecbur zaten. Hani anne babalarımız, hangimizin zamanı gelse çekip gidiyor kimi mezara, kimi gurbete kimi de evlenip başka eve gidiyor." (2)

Geniş aileden çekirdek aileye geçişte Varto'da farklılık gösteren durumlardan biri de inanç olgusudur. Alevi ailelerin çekirdek aileye geçişi Sünni ailelerininkinden yirmi yıla yakın önce gerçekleştiği tahmin ediliyor. İlçede yaşayan Alevi inanca mensup insanların, mezhebin kültürel tortularının modernleşmeye yatkınlığı sebebiyle Cumhuriyet ideolojisiyle bütünleşmesi daha rahat ve erken olmuşa benziyor. Bu durum Alevilerin bilinçlenmesine ve farkındalık düzeylerinin artmasına zemin hazırlamıştır. Rahat ve sakin bir aile tipi anlayışının cazibesi Alevi toplumu içinde daha erken dönemde ortaya çıkmıştır. Bütün bu durumların varlığı Alevi ailelerde geniş aile biçimlenmesinin görülmediği anlamına gelmez. Alevi ailelerde de çeşitli formlarda düzenlenmiş geniş aile tipolojileri mevcuttur. Fakat bunun varlığı çok az seviyededir. Öte yandan Alevilerin çekirdek aile yaşamına geçişiyle birlikte oluşan hane içi kültürel türevler, Sünni ailelerin aile biçimi örüntüsü üzerinde de etkili olmasına neden olmuşa benziyor. Çünkü daha 1980'lere varmadan Alevi toplumunda çocuklar Cumhuriyet ideolojisi ile şekillenmiş eğitim sistemine entegre olmaya başlamışken, Sünnilerde bu entegrasyonun daha aşağıda olduğu görülüyor Eğitim hayatını başarıyla bitiren Alevi çocukların eğitim kurumlarında ve bürokrasinin çeşitli kademelerinde belli başlı mevkilere geldikleri görülmektedir. Bunların erken dönemde edindiği yaşam pratikleri Alevi toplumunda geniş aile tipolojileri üzerine dönüştürücü etki uyandırmışa benziyor. Böylece Alevi toplumunun çekirdek aile tipolojisine geçişinin Sünni topluma görece daha erken zamanda ortaya çıkmışa benziyor. Böylece Alevi ailelerin yaşam formları üzerinde değişim yaratan sonuçların daha erken dönemde ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir.

Bu dönüşümün kadınların sosyal konumu üzerine etkisi ise fazladır. Kadınlar çekirdek aile içinde daha iyi ve daha rahat refah seviyesine sahip oldukları görülmektedir. Kadınların refah seviyesinin artmasını ve ailelerin çağdaş seviyeye gelmesini sağlayan farklı dinamikler mevcuttur. Bunlara; toplumda okur-yazar oranının artması, yurt dışında çekirdek aile

örüntüsüyle yaşayan akrabaların kültürel etkisi ve kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki eğitici işlevi örnek gösterilebilir. Bunun yanında yerel dinamikler bağlamında ilçede egemen olan sol söyleme yatkın politik kültür de ailenin dönüşümü ve kadınların sosyal konumunda meydana gelen değişim üzerinde belirleyici role sahip olduğu görülmektedir. Özellikle kadının kimlik ve eşit birey sorunu, Kürt milliyetçiliğine yakın duran sol politik kültüre sahip siyasi partiler ve sivil toplum örgütlerince birinci öncelik olarak ele alınmış, bu bağlamda toplumun değişmesi için birçok semiyotik ve politik araç devreye sokulduğu görülmektedir. Bunun simgesel anlamda karşılığı ise toplumsal algı ve tabuların kültürel bağlamda dönüşmesi olarak aile formlarına yansımaktadır. Bu semiyotik araçların başında ise İlçede Belediye Başkanlığı koltuğunun son üç seçim döneminde de kadın adaylara bırakılması gelmektedir. Böylece aileyi bir arada tutan amaçlar, roller ve ilişkiler, bu politik kültürün yarattığı değerler üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Görüşmelerimizde bu durumu destekleyen çeşitli görüşler aşağıda verilmiştir.

"Eskiden ar, namus yoktu, bir erkek ailesinde ne kadar kan kusturursa, toplumda o denli saygınlık ve güç kazanıyordu, şimdi ise bunu yapan erkekler dışlanıyor, kadınlara yönelik bir haksızlıkta partinin kadınları devreye giriyor, kadınlar böyle güçlenince de toplumda gerçekleri ya da yapılan haksızlıkları erkeklerde kabul etmek zorunda kaldı." (24)

"Eskiden kan davaları olunca davanın yapılması için kadınlara sorulmadan berdel yapılırdı böylece barış sağlanmaya çalışılırdı. Ben amcamı öldüren adamın kardeşi ile evlendirildim, benzer bir şey karşı taraftan bir kadının benim abim ile evlenmesiyle de oldu. Biz aşk sevgi nedir bilmiyorduk ailemize bir şey olmasın diye her şeyi sineye çektik. Şimdi benzer bir şey oldu mu parti direkt devreye giriyor. Kadınların böyle eşya gibi kullanılmasına izin vermiyor. Neyin nasıl olması gerektiğini onlar çok iyi biliyorlar. Çünkü önerdikleri şey çok mantıklı ve güzel şeyler. Üstelik tarafsız davranıyorlar. Bundan dolayı halk da aile içinde bir sorun yaşandı mı direkt partililerin gelip araya girip çözüm üretmelerini istiyor." (7)

"Şimdi eskisi gibi cehalet yok. İnsanlar Avrupa'ya, büyük şehirlere gitti. Medeniyet öğrendi. Okul okumaya başladı herkes. Televizyonu bile açıyorsun bir gün içinde yüz şey öğreniyorsun. Eski insanlar ne kötülük yapıyorlarsa cehaletten yapıyordu. Bundan dolayı ben çok yadırgamıyorum. İnsan yaşayarak öğreniyor sonuçta'' (5)

Geniş Ailelerin Çöküşü; Şiddetin Değişen Çehresi ve Toplumsal Görünürlük

Şiddetin toplumsallaşma süreci, zaman içerisinde meydana gelen sosyal bir kültürün ürünü olduğuna dair çeşitli görüşler mevcuttur. Bourdieu kadınların şiddete maruz kalmasındaki toplumsal yeniden üretim mekanizmasını şöyle ifade etmektedir;

"Kendilerini alçaltma ve yok saymaya eğimli bir toplumsallaşma uğraşına boyun eğdirilen kadınlar, feragat, teslim ve sessizlik gibi olumsuz erdemler öğrenirken, erkekler de mütehakkim temsilin mahkûmu, hatta sinsice kurbanıdırlar. İtaate yol açan yatkinlikler gibi, tahakkümde hak iddia etmeye ve onu uygulamaya sevk eden yatkinlikler da, bir tabiatın içinde yazılı değildir ve uzun bir toplumsallaşma çalışmasıyla inşa edilmeleri gerekir" (Bourdieu, 2015: 67).

Günümüzde teknolojik araçların insan yaşamına girmesiyle beraber, sosyal organizasyon gerektiren işler basit bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Kitle iletişim araçlarının kültürel anlamda insan hayatına girmesiyle toplumsal aydınlanma gerçekleşmiş, çocukların eğitime yönlendirilmesiyle toplumun kültürel seviyesinde yükselme meydana geldiği görülmektedir. Bunun sonucunda geniş aile tiplerinin doğasından kaynaklı şiddet mekanizması yerini çekirdek ailede görece daha hafif düzeyde var olan şiddet olgusuna bırakmışa benziyor. Çekirdek aile içinde aile bağları şiddetin az, diyalog ve saygı kültürünün egemen olduğu bir düzene bıraktığı anlaşılıyor. Bu bağlamda kadınlar aile içinde çocuklar ile daha fazla ilgilenme fırsatı bulduğu, anneden başlanarak yükselen saygı, bu yolla kız çocuklara doğru kanalize edilmiş. Bunun bir sonucu olarak bir çok ritüel değişmiş, kadını bir çalışma mekanizması olarak şekillendiren geniş aile tipolojisinin yarattığı yaşam kodlarından kurtulma ve dönüşüm, kadınların sosyal konumunu geçmişe nazaran güçlendirmiştir.

Geniş ailelerin yerini çekirdek aile tipolojilerine bırakması ile kadınlara yönelik gerçekleşen fiziksel şiddetin oranında ciddi düzeyde azalma meydana gelmiştir. Günümüzde bu durum yerini yoğun seviyede sembolik şiddet bırakmıştır. Bourdieu sembolik şiddetin gücünü şu şekilde açıklamaktadır;

"Sembolik güç doğrudan bedenler üzerinde ve herhangi bir fiziksel kuvvet olmadan uygulanan neredeyse büyümlü bir güç biçimidir; fakat bu büyü yalnızca bedenin derinliklerine su pınarları gibi gömülü bulunan yatkinliklerden kaynağını alarak işleyebilir" (Bourdieu, 2015: 54).

Katılımcılarımızla derinlemesine görüşme yöntemiyle yaptığımız sohbetlerde şiddetin doğasına yönelik yorumu şöyledir.

"Eskiden herkesin evi yoktu köy çeşmesi köydeydi. Hayvanlar çoktu yaylalara giderdik. Herkesin evi yoktu 20 kişi aynı evde kalırdık. Nüfus çok olunca aile içinde sorun sıkıntı da çok çıkıyordu. Bundan dolayı kavga gürültü, eksik olmazdı. Ben en küçük gelin olduğum içim bir şey eksik yapılırsa yanlış yapılırsa evdeki bütün herkes benden ya da eşimin bekâr genç kız kardeşine mal ediyordu. Şimdi ise durumlar öyle değil herkes kendi ailesiyle birlikte hayatını sürdürüyor. Hayat şartları geçmişe nazaran çok kolay ve bunun sonucunda kavga gürültüden uzak bir yaşam

sürdürüyorlar. Gürültü olmasa da kavga ve şiddet en azından eskisi gibi değil, bizler az mı dayak yedik şimdiki erkekler kızınca en fazla küfür ediyor. Küfür etmeyen de ben bu kadar şeyi yapıyorum sen ise neler yapıyorsun diye sadece kızıyor. Eskiden haftanın en az üç günü tartışma gürültü olurken şimdiki ailelerde yılda sadece birkaç sefer sorun yaşanıyor. Elektronik araçlar gerçekten biz kadınların işini çok kolaylaştırdı. Geçmişteki birçok sorunun sebebi zorluklardı çok çalışıp yorulduğumuz için belki de bundan dolayı gerginleşip kavga ediyorduk." (1)

Geniş ailelerin günümüz için ortadan kalktığını iddia etmek yanlıştır. Lakin çok az da olsa ilçede geniş aile formuyla biçimlenmiş aile formları mevcuttur. 2000’li yılların başlarına kadar ise geniş aile tipolojilerinin çok fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bunda belirleyici olan en önemli unsur ise ekonomik etkinlikler ve toprağa bağlı yaşam şartları olarak görülmektedir. Günümüzde ise geniş aile şekliyle var olan ailelerin çoğu halen küçükbaş hayvancılıkla uğraşmakta, bunu ana ekonomik etkinlik olarak sürdürmektedir. "Bununla birlikte, bu hayvancılık ekonomisinin ortaya çıkardığı kadın rollerindeki göze çarpan benzerlikler değişimden en az ve en yavaş etkilenenlerin belki de cinsiyet rolleri olduğunu gösteriyor" (Kandiyoti, 2015: 24). Çünkü hayvancılıkla uğraşan kadınların iş alanı geçmişle kıyaslandığında değişmediği görülüyor. Sadece teknolojik araçların kullanımından kaynaklı iş yüklerinin hafiflediği görülüyor

2000’li yılların başından itibaren gerçekleşen evliliklerde, gelinler kayın babalarının evine gitmek yerine evini döşeyip direk evine yerleşebilme fırsatına kavuşmaya başlamıştır. Çekirdek ailelerin ortaya çıkmaya başlamasıyla ataerkil örüntülerin kadınlar üzerinde oluşturduğu tahribatın seviyesinde azalmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakat bu örüntüler çeşitli formlara bürünerek etkisini günümüzde de eski yoğunlukta olmamakla beraber sürdürmektedir. Halen evlerde söz hakkı erkeklerde fakat geçmişle kıyaslandığında günümüzde her konuda kadınlara danışılma kültürünün ortaya çıkmış olması, olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Geniş aile formu içinde gelinler hiçbir şekilde kayın babasının, kaynanasının ve eşinden büyük erkeklerin yanında konuşamazdı. Eşi ile bile yalnızca baş başa kalınca konuşabiliyordu. Erkek de evde kendisinden büyük ebeveynlerle aynı ortamda olduğu zamanlarda eşiyile konuşamıyordu. Kültürel olarak bu bir terbiye ve ahlak belirtisi olarak kabul ediliyordu. Erkekler kendisinden büyük biri evde varken çocuğunu dokunamıyor ve çocuğuyla konuşamıyordu. Kimi zaman bu durum küçük çocuklar için çok kötü sonuçlar doğurabilmekteydi. Sobalara yaklaşan, çocukların üzerine kaynar sular dökülebiliyordu veya sobalara dokunan çocuklarda yanıklar ortaya çıkabiliyordu. Bu durumda babalar tehlikeyi fark etse bile seslenemediği gibi olaya müdahale etmede arada kalabilmekteydi. Müdahale etse

aile büyükleri tarafından terbiyesizlikle suçlanmaktan çekiniyordu. Bu bağlamda mantık kurallarına aykırı olacak düzeyde ahlak-terbiye fetişizminin mevcut olduğu görülmekteydi. Çekirdek aileye geçişle bu tür kültürel kodların hepsi yok olmaya başladığı görülmektedir. Yeni gelinler kayınbabaları ve eşinin ağabeyleri ile rahat konuşmaya başlamış, erkeklerin de çocuklarıyla büyüklerinin yanında konuşmaya başladığı görülüyor. Bu yorumu destekleyen yorumlardan biri şöyledir;

"Eskiden büyüklerin yanında çocukla konuşulmazdı. Erkekler bile babası oradayken çocuk sobaya dokunsa karışamıyordu. Şimdi böyle saçma ve cehaletten gelen şeylerin ortadan kalktığını görmek güzel." (5)

Çekirdek aile tipi doğası gereği farklı, ilişki ve iletişim tarzlarını ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte kültürel anlamda süre gelen gelenek, görenek ve tüketim kalıpları üzerinde değiştirici sonuçların ortaya çıkmasına olanak tanıdığı görülüyor. Kıdem sırasına göre kadınlar arasındaki hiyerarşik düzen yıkılmaya başlanmasıyla, kadınların kamusal anlamda çeşitli nedenlerle görünürlüğüne sağlayan araçların işlevselleştiği görülüyor. Kadınların bu süreçten sonra sosyal etkinliklere katılımı noktasında ciddi bir artış meydana geldiği görülüyor. Bu etkinliklere; düğünler, yaslar, komşu ziyaretleri ve kasabaya belli dönemlerde hane içi tüketim alışverişi için inmeler örnek olarak gösterilebilir.

Kamusal alanda görünürlüğü artan kadınların varlığı erkek bakış açısında da değişiklikler yaratmışa benziyor. Daha önce eşlerinin ya da bekâr kız kardeşlerinin eve kapanmasını dayatan birçok erkeğin zihinlerinde bulunan tabuların yıkıldığı görülmektedir. Bu görünürlikle beraber zamanında kadınların kamusal alanda olmasını istemeyen erkeklerin de ailesindeki kadınlar üzerindeki bu sınırlayıcı tahakkümlerini terk etmeleri toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadınları daha rahat bir duruma kavuşmasına zemin hazırlamıştır.

Kandiyoti'ye göre geniş aile tipolojisinin ortadan kalkması klasik ataerkilliğin son bulması olarak ele alınır. Bu bağlamda "Klasik ataerkilliğin çöküşü, genç erkeklerin babalarından daha erken bağımsızlaşması ve baba hanesinden daha erken ayrılmalarıyla sonuçlandı. Bu süreç kadınların kaynanaların denetiminden kurtulmaları ve kendi hanelerinin başına daha erken yaşta geçmelerine yol açarken aynı zamanda, bu kadınların ileride itaatkâr gelinlerle çevrili olacaklarına ilişkin beklentilerinin de sonu demektir. Arada kalmış bir kadın kuşağı için bu dönüşüm tam bir kişisel trajedi olabilir; çünkü onlar daha önceki ataerkil pazarlıkta ağır bir bedel ödeyip vaat edilen faydaları elde edemediler" (Kandiyoti, 2015: 138). Bunun sonucunda kaynanasına yaptığı gelinlik rolünü kendi gelininden alamayan yaşlı kuşak kadınların çok büyük bir psikolojik buhran yaşadıkları görülüyor. Farklı kuşaklar arasında

algı bağlamındaki bu farklılık toplumsal cinsiyet bağlamında çeşitli formlarda kuşak çatışmasına neden olduğu görülmektedir. Bu yorumu destekleyen görüşlerden biri şöyledir;

"Eskiler kaynanalarına nasıl davranmışsa aynısını bizden bekliyor. Bu yüzden hiç kimse eski insanlarla anlaşmıyor. Dünya yerinde saymıyor ki, eski saçma adetleri niye uygulayalım" (30)

Değişen Ekonomik Etkinlik; Koyun Sağmaktan Ev Hanımlığına Geçiş

Çekirdek ailede kadının konumu ve aile yaşamı iki başlıdır. Erkek genelde ekonomik ihtiyaçları karşılamak için kamusal alanlarda ücretli işlerde çalışmaktadır. Kadınlar ise çocuk bakımı ve ücretsiz ev emeği işlerini yapmaktadır. Yemek yapmak, evin temizliği, ütü, çamaşır ve çocukların gündelik ihtiyaçlarından kadın sorumludur. Cinsiyet temelli bu rol paylaşımı çekirdek ailede çocukların anneye daha fazla duygusal bağlılık hissetmesine neden olmuştur. Babanın varlığı ise çocuklar için sembolik anlamda otoriter güç olarak görülmekten ibarettir. Yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Baba herkes tarafından sevilir ama anne herkes için babadan daha kıymetlidir. Çünkü her zaman evde anne var, hep onla vakit geçiriyorsun. Hayatta ki hemen her şeyi onlar sana öğretiyor. Bundan dolayı benim annem her zaman babamdan daha kıymetlidir. Erkek kardeşlerim içinde durum böyle, onlar da anneme daha bağlılar." (38)

"Baba tamam destektir, güçtür, saygıdır. Ama hiçbir şey annenin yerini alamaz. Anneme babam kötü bir şey söylese hepimiz kadın erkek fark etmez annemizden yana tavır alırız. Bizi ne şartlarda nasıl büyüttüğüne şahit olduk. Dünyaları ona versek onun hakkını ödeyemeyiz." (35)

Toplumsal bağlamda "Türkiye'de kırsal dönüşüm ve pazarla bütünleşme hem ailede ataerkilliği sarsarak genç kuşağa daha fazla özgürlük tanıyor, hem de evde üretilen mal ve hizmetlerin dışarıdan satın alınmasına olanak vererek kadınların çok ağır olan iş yükünü hafifletiyordu" (Kandiyoti, 2015: 11). Bu durum yaşlı ve orta yaşlı kuşak kadınlar üzerinde tahakküm rolleri bakımından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Annelerine bağlı olan genç erkek çocuklar, anne ve baba arasında meydana gelen tartışmalarda annelerinden yana tavır alarak, babaların tahakküm mekanizmasını anneler üzerinde işlevsizleştirme noktasında destek sağladıkları görülmektedir. Burada annenin aldığı rol tam anlamıyla hâkimiyet değildir. Erkek çocuklarının korunması altında sembolik bir işleyiştir. Bu durumun yaşanmasında geniş ailenin geçmişte oluşturduğu kültürel olumsuzlaşmaların etkisi fazladır. Anne geniş aile içinde ezilip birçok sorunla boğuşurken, ailede egemenlik kuran genç erkek evlat bu süreçlerin hepsine tanık olmuştur. Zihinsel olarak geniş aile kültürüne karşı genç erkekte antipati oluşmuştur. Çekirdek aile kültürü daha az tahakküm ve statüko barındırdığı için ideal aile standartları olarak görülür. Baba ise geniş ailede sorunlar karşısında denge olma

kaygısından dolayı verdiği tepkiler üzerinden yargılanır ve suçlu bulunur. Görüşmelerimizde bu durumu destekleyen görüşler şöyledir;

"Eskiden eşim bana çok çektirirdi, kaynanam beni sevmezdi. Bütün gelinlerine karşı beni aşağılardı. Eşim annesidir diye hep ondan yana tavır alırdı. Şimdi oğlum büyüdü ve bunları bildiği için eşime karşı beni ezdirmiyor. Beni daha çok seviyor ve saygı gösteriyor." (19)

"Babam iyidir ama annem benim için her şeydir. Dert ortağım, öğretmenim. Zaman gelir arkadaşlık yapar, zamanı gelir babama karşı beni korur. Bence durum bende tek böyle değil, babalarla ilişkiler daha resmidir. Erkek kardeşler bile anneye daha bağlıdır." (35)

Sonuç olarak çekirdek aile tiplerinin bölgede ortaya çıkmasıyla beraber kadınların sosyal statülerinde gözle görülür düzeyde pozitif anlamda gelişme görülmeye başlanmıştır. Erkeklerle her anlamda eşit söz hakkına sahip olmamakla beraber; toplumsal olarak düzenlenmiş cinsiyet rolleri temel alındığında geçmişe oranla kadın kimliğine yönelik bir saygı kültürünün var olduğu görülmektedir. Bunun yanında çekirdek aile içerisindeki kadınlar, geçmiş yıllarla kıyaslandığında görece daha kolay asgari düzeyde yaşam standartlarına ve çalışma şartlarına kavuşma imkânı bulmuşa benziyor. Bunun devamında ailede bekâr kızların toplumsal statü bazlı değer standardı yükselmekte, bu durumun devamı olarak, kız çocukların eğitime katılmalarında ciddi düzeyde artış gözlenmektedir, kadınların kamusal alanda görünürliğünde ciddi anlamda ilerleme, geçmişle kıyaslandığında sosyal statüsündeki yükselmeye işaret olarak ele alınabilir. Öte yandan geniş aile tipolojisinin yerini çekirdek ailelere bırakması ile aileler arasında aidiyet duygusunda aidiyet duygusu görülmektedir. Bu bağlamda aile içinde yaşanan sorunların sebebi de artık üründen daha fazla yararlanmaktan, artık ürünün paylaşılmasından kaynaklanan sorunlara dönüşmüşe benziyor. Bu durumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Eskiye oranla kız çocuklarına verilen değer elbette artmaktadır. Eskiden cehaletten başka bir şey yoktu ki. Erkeklerle bile değer verilmiyordu. Kim kavgacı kim huzursuzluk çıkarsa o değerlenirdi. Şimdi kızlar okuma fırsatı buluyor. Kimse çok fazla kız-erkek ayrımı yapmıyor. Eskiden kız çocuğu olduğu için eşini döven, boşayan insan sayısı o kadar çoktu ki, şimdi bir erkeğin böyle bir şey yaptığını duyarsak, herkes o adama tükürür tavır alır. Yani cehalet eskisi gibi fazla değil." (5)

"Kadınlar tabi ki artık kıymetli, kadın erkek ayrımı yapılmıyor. Tamam, herkesin bir yeri vardır ama eskisi gibi kadınlara köle gözüyle bakılmıyor. Kız çocukları okutuluyor. Aile içinde seviliyor. Kadınlar her şey hakkında aile içinde konuşup sözlerini dinletiyor. Eşlerine her şeyi kabul ettirebiliyor. Eskiden çıtları çıkamazdı." (11)

3.2 TOPLUMSAL HAYATTA İNANÇ VE YANSIMALARI

Orta doğu toplumları için din olgusu karmaşık bir o kadar da önemli bir kurumdur. "İnsanın tutum ve davranışlarını, insanlar arası ilişkileri, toplumsal hayatı belirleyen temel kurumlardan biri olarak sürekli varlığını gösteren din, insan ve toplum hayatında son derece önemli bir kurum olarak her devirde düşünürlerin ve sosyal bilimcilerin ilgi odağı olmuştur" (Okumuş, 2015: 65). Bu bağlamda din, insanlar üzerinde kurduğu soyut normlar aracılığıyla toplumsal hayatta kültürel ilişkilerin boyutu üzerinde çeşitli sonuçlar var etmiştir. Toplumsal bağlamda etkileşimin işlevselliği üzerinde önemli bir yeri olan dinin, sahip olduğu kural ve normlar vasıtası ile insan davranışlarının sınırlarını belirlemede önemli bir özne olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında gelenek ve görenekler üzerinde şekillendirici bir işlevi olduğu da görülmektedir. İnsanın soyut ruh haline hitap etmesi itibariyle insan davranışlarını belirlemede de şekillendirici işlevi olan dinin, günümüzde yaşam pratikleri ve toplumsal değişme üzerinde de dönüştürücü bir rolü vardır. Bunun yanında post modern çağda tüketim kültürünün yarattığı kültürel kalıpların da dinin üstünde dönüştürücü rolü olduğu gerçeği; din toplum etkileşimini karmaşık bir o kadar da fonksiyonel kılmaktadır.

Dinin toplumsal anlamda kabulünü var eden bazı dinamikler mevcuttur. "Parsons'a göre dinin sosyolojik imkânı, hayal kırıklığında, çatışmayı yaşamada ve baskı altında engellenmede kendini gösteren toplumun eksik kalmış yönlerinde ifadesini bulur. Bunların yıkıcı sonuçları dinin sosyalleştirme, meşrulaştırma ve anlamlandırma gibi spesifik bütünleştirici fonksiyonu sayesinde esnekleştirilir" (Okumuş, 2015: 60). Bu bağlamda dini var eden toplumsal gerçekler, tanımlanamayan soyut olgular ve fenomenler olarak sistemleştirilebilir. Toplumlar temeline inemedikleri toplumsal olguların varlığına karşı dogmatik şekilde var olan dini araçları inşa eder. Bu inşa sürecinin kendisi de sosyalleşen bir kültür örüntüsünü oluşturur. Oluşan kültür örüntüsü Pareto'nun deyiimiyle insanların zihninde tortular yaratarak soyut anlamda kurumsallaşma sürecine evrilmesi, din toplum ilişkisini daha önemli ve anlamlı kılmaktadır. Okumuş'a göre dinin çeşitli toplumsal işlevleri vardır. Bunlar; "zihniyet kazandırma, bütünleştirme, çatıştırma ve parçalama, sosyalleştirme, düzenleme, kimlik kazandırma, kültürü koruma ve aktarma, değerler hiyerarşisi sağlama ve meşrulaştırmadır" (Okumuş, 2015: 3). Bizde bu bölümde Varto özelinde kadınların değişen sosyal konumunu dinin bütün bu işlevleri bağlamında ele alacağız.

Daha öncede bahsettiğimiz gibi Varto ilçesinde Sünni ve Alevi mezhebin dini örüntülerini taşıyan insanlar yaşamaktadır. Bu bağlamda toplumsal hayatta inançların işleyişinde çeşitli dinamikler ve formlar şekillendirici rollere sahiptir. Örneğin kasabada yaşayan bir Alevi ile köyde yaşayan Alevinin inanç tortularında coğrafik faktörlere bağlı

olarak geçimlik ekonomik etkinliklerin de etkisiyle farklı algılamalar ve anlayışlar mevcuttur. Sünnilerin yaşadığı yaşam alanlarında da bu durum çok farklı değildir. Bundan öte Şeyh yada Pirlerin yaşadığı köyler ile bu dini liderlerin bulunmadığı köyler arasında da inanç olarak farklı örüntüler ve tortular mevcudiyeti görülmektedir.

Dinin toplumsal ilişkileri belirlemede üstlendiği misyonun yapısı çeşitlidir. "Toplumsal değişimin temel faktörü olarak din, toplumların hem lehine hem de aleyhine etkili ve işlevsel olabilir" (Okumuş, 2015: 125). Dini araçların referans alınmasıyla kadınlar üzerinde oluşan tahakküm araçların varlığı da toplumsal hayatın çeşitli kollarında görülmektedir. Bunlara çok eşli evlilikler ve kadın bedeni üzerinde semavi dinlerin yasaları referans alınarak oluşturulan örtünme, türban ve benzeri örüntüler örnek gösterilebilir. Fakat toplumsal anlamda dinin kadınlar üzerinde ataerkil formlar olarak belirmesi sadece dini normlarla açıklanamayacağı görülür. Çünkü dini kurallar ile gelenek ve göreneklerin oluşturduğu kurallar bu eşitsizliği yaratmada toplumsal olarak birlikte organize olmuşa benziyor. Bu yönüyle din ve gelenek-göreneklerin birbirlerinden birçok noktada beslendiğini görülmektedir. Örneğin İslami kurallara göre özel mülkiyetin miras dağılımı; kadınlara iki de bir oranında verilmesi kıstası, toplumca kabul görmesine rağmen işleyişte bu hakkın kadınlara tanınmadığı görülmektedir. İnsanlar dinen böyle olması gerektiğinin farkında olmalarına rağmen ataerkil refleksler ve meşrulaştırmalar yoluyla kadınların özel mülkiyet edinmelerine karşı çıktıkları görülüyor.. İlginç olan durumlardan biri de bu algısal durumun Varto'da orta ve yaşlı kuşak kadınlar arasında da revaçta olmasıdır. Bunun yanında kadın bedeni üzerinde özellikle Sünni kültür de örtünme kapanma gibi yaratılan kültürel araçlar da dini refleksler referans alınarak oluşturulmuşa benziyor.

Görüşme gerçekleştirdiğimiz kadınların tamamına yakını, evlenince özel mülkiyet hakkının kadınlara tanınmadığını, ilginç olan ise sembolik anlamda kadınların bu durumdan şikâyetçi olmamasıydı. Kandiyoti'nin "ataerkil pazarlık" (Kandiyoti, 2015: 15) dediği durum aslında bunun gerekçesini oluşturuyordu. "Bütün egemenlik sistemlerinde olduğu gibi erkek egemenlik sistemlerinin de hem koruyucu, hem baskıcı öğeleri vardır ve her sistem içinde kadınların da kendi güç ve özerklik kaynakları mevcuttur. Dolayısıyla onları eziyormuş gibi görünen sistemlere kadınlar da erkekler kadar bağlı olabilir. Ancak 'ataerkil pazarlık'lar bir takıma karşılıklı beklentilerin yerine getirileceği varsayımına dayanır ve bu beklentilerin niteliği toplumdan topluma değişebilir" (Kandiyoti, 2015: 15). Bu konuda görüşmelerimizde aldığımız yorumların bazıları şöyledir:

"Evlenince kadınlara bu güne dek toprak ya da hayvan verildiğine şahit olmadım. Dinen verilmesi gerekli ama kimse vermiyor. Ben babamın topraklarını neden ele götüreyim ki, herkes

evlendiği adamın topraklarına sahip olacak. Toprağın erkek tarafında kalması bölünmemesi daha iyidir." (11)

"Bizim burada kadınlara toprak ya da hayvan verildiğine hiç şahit olmadım. Kimse vermiyor yasalara göre vermek lazım ama biz kızlar evlenmeden önce gidip imza verip hepsini erkek kardeşimize ya da babamıza bırakıyoruz." (15)

"Varto'nun yerlilerinde duydum, kaç tane kadın dava açmış babasına, kardeşinden toprak almış. Devletin kanunları da kadına toprak veriyormuş zaten. Köyde olsalardı onlar da istemezdi. Çünkü Varto'da arsalar para ediyor. Bizim köydeki arsalar para etseydi bence hepimiz de zorla alırdık." (10)

Özellikle özel mülkiyetin paylaşımı noktasında kadınların miras hakkından resmi kurumlara verdikleri imzalar yoluyla feragatte bulunması gibi toplumsal tortuların eril düzeni güçlendirdiği, kadınların toplumsal hayatın her alanında eşit haklardan yoksun kalmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Kadınların sosyal statüsünde ciddi anlamda pozitif bir gelişmenin görülüp sağlanması için bu bağlamda yasaların kontrolünü sağlayan bürokrasinin bu durumun önüne geçecek reel argümanlar yaratması gerekebilir. Bu bağlamda eril düzenin en üstten en alta, devletten aileye kadar en küçük sosyal birime kadar inşa edilmiş bir sosyal organizasyonun ürünü olduğu görülmektedir. Bununla beraber ilçede özel mülkiyet ürünü olan toprakların ekonomik değerlerinin düşük olması, özelliklerde köylerdeki toprakların gelirlerinin olmaması kadınları bu noktada daha pasif kalmalarına neden olmaktadır. Toplumda özel mülkiyetin maddi değer bağlamında değişecek bir üretim mekanizmasının ortaya çıkmasıyla beraber kadınların mirastan feragat etme durumunda ters bir dönüşüm yaratma potansiyelinin var olduğu anlaşılıyor. Bu yönüyle taşınmazların maddi anlamda değerlendirilmeye başlamasıyla ilçede kadınların mirastan hak edecekleri anlaşılmaktadır. Örneğin yaptığımız görüşmelerde toprağın maddi anlamda değer etmesi durumunda miras hakkından feragat etmeyeceğini söyleyen kadınların varlığı bunu özetlemektedir.

3.2.1 1980'den 2000'e Kadın, Dini Örüntüler ve Muhafazakârlık

Dinin toplumsal ilişkileri belirlemedeki rolü yadsınamaz. "İnsan toplumundaki en güçlü, en derinden hissedilen ve en etkili güçlerden biri olan din, sosyal hayatın önemli bir boyutudur. Bu demektir ki sosyal boyut, dinin önemli bir parçasıdır. Kompleks bir sosyal fenomen olarak din, inançlar, ritüeller, semboller ve normların karşılıklı bağlantılı-etkileşimsel bir setine sahip kültürel bir sistemdir" (Okumuş, 2015: 52). Bu bağlamda seksenli yıllarda Varto'da toplumsal ilişkiler ile toplumsal cinsiyet rolleri şekillendirmede etkili olan en önemli unsurlardan biri de din olgusu olduğu anlaşılıyor. İlçede gerçekleştirdiğimiz

görüşmelerde mezhepler bağlamında inançların kadınların toplumsal alanda konumlarını etkilemede önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir. "Belirtmek gerekir ki din, dinin sosyal bir fenomen olması, onun daima toplumsal bir form içinde tezahür eden bir olgu olduğu anlamına gelmez; aynı zamanda dini fenomenlerin toplumsal realitenin asli öğeleri oldukları anlamına da gelir" (Okumuş, 2015: 97). Geçmiş yıllarda özellikle 1980'den 2000'li yılların başına kadar ilçede inanç olgusunun Pir ve Şeyhlerin dini yorumları üzerinden genelde bütün toplumu özelde ise kadınların inanç algılarını etkilediği görülmektedir. Özellikle evlenme, boşanma ve kan davaları gibi birçok toplumsal normun şekillenmesinde dini argümanları referans alan din adamlarının çok önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Toplumun önde gelen din adamlarının ait olduğu mezhebin tortularına göre bir folk kültürün yaratıldığı görülmektedir. Yaratılan bu folk kültürün sonucunda örneğin Sünni mezhebi benimseyen ailelerde çok eşliliğin yoğunca olmasına neden olduğu görülüyor. Bu durumun yaşanmasında ise dinin bir erkeğin dört kadınla evlenmesine imkân tanıyan görüşlerinin referans alındığı görülmektedir. Bu duruma karşın Alevi inanca mensup ailelerde çok eşliliğin görece daha az olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Alevi ailelerde çok eşliliğin kültürel olarak kabul görmeyen bir dinamiğe sahip olduğu görülmektedir. Çalışmamıza görüşleriyle ışık katan katılımcıların bu bakış açısını yansıtan bazı görüşler şöyledir;

"Eskiden şeyhler ne derse onu yapıyorduk, onları Allah'ın adamı olarak görüyorlardı, sonra çocuklarımız okuduktan sonra bilinçlendik ve anladık ki Şeyhler bizi kullanıyor. Şeyhler bile iki üç kere evlenirdi. Hepsi cehalettendi. Şimdi gençler iyiler dürüstler. İkinci kez evlenseler bile boşandıktan sonra ikinci evliliklerini yapıyorlar." (4)

"Bir Alevi olarak neye nasıl bakmam gerektiğini bana en son öğretecek kişiler Pirlerdir. Hepsi insanları çıkarları için sömürüyor. Din insan ile tanrı arasında olan özel bir ilişkidir. Kimse bunun arasına giremez. Geçmişte din adamları burada insanları baya kullanmış ama biz genç nesil artık buna izin vermiyoruz. Annemiz babamız nasıl giyineceğimize karar vermezken Pirlerin ne haddine" (37)

"İnsanlar eskiden çok dindar değildi bence, tamam şimdiki yaşlılar dindarlar, belki bizde yaşlanınca namaz kılmaya başlarız. Bunu yadırgamıyorum ama Varto'da çarşaf giyen sofı olan kimse yok. Ondan dolayı muhafazakârlık var ama aşırı değildir. Herkes dini kendi içinde yaşar ve kimse kimseyi inancından dolayı dışlamaz." (22)

Muhafazakâr Nineler, Muhafazakâr Olmayan Anneler ve Genç Kadınlar

Din toplum ilişkisi son derece karmaşıktır. "Din-toplumsal değişim ilişkileri, tek yönlü olarak sadece din fenomeni açısından veya tarafından kalkış yapılarak anlaşılmaz. İlişkiler karşılıklıdır ve sadece din toplumsal değişimi etkilememekte, toplum ve toplumsal değişim de

dini bir şekilde etkilemektedir" (Okumuş, 2015: 134). Örneğin teknolojik anlamda meydana gelen birçok gelişme toplumsal ilişkileri ve düzeni yeniden şekillendirirken, bunun sonucunda din adamlarının dini yorumları da değişip dönüşmektedir. Seksenli yılların başından doksanlı yılların sonuna kadar Durkheim'ın deyimiyile toplumda var olan mekanik dayanışma kültürü, insanların dini algılamasında ve yaşamasında benzerlikler yaratmaktaydı. Dini kurallar ve yasalar kutsal kitaplardan ziyade din adamlarının yorumları üzerinde şekillenmekteydi. Din adamları ile toplum arasında statünün getirdiği geniş mesafe ve sınıflı yapı, gençlerin din adamlarıyla vakit geçirip dini öğretileri almasını sınırlandırmaktaydı. Dini örüntüler din adamlarınca yaşlı erkeklere anlatılırken aktarılır, onlar vasıtasıyla ailelere ulaştırılırdı. Geleneksel örüntülerle oluşan baba ve ailedeki genç kadınlar arasındaki iletişimin sığ olduğu kültürel işleyiş, genç kadınların dini muhafazakârlık örüntülerinden uzak, geleneksel anlayışa sahip olmalarına neden olmaktaydı. Böylece hane reisi ile daha çok iletişim halinde olan yaşlı kuşak kadınlar arasında muhafazakârlık örüntülerinin genç ve orta kuşak kadınlara göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Öte yandan insan yaşamının sonsuz belirsizliği ile beraber ölüm korkusu ve ölümden sonra semavi dinlerde var olan ahiret inancının barındırdığı cezai sistem, yaşlı insanlarda muhafazakâr örüntüleri sahiplenmeye yöneltilmektedir. Bu bağlamda Varto özelinde dinsel anlamda muhafazakârlık örüntüleri yaşlı kadınlar arasında her zaman daha yaygın olduğunu bize göstermektedir. Gündelik hayatın kargaşası, toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumsal etkileşimin varlığı orta kuşak ve genç kuşak kadınlar arasında muhafazakârlık örüntülerinin insanların inanç algıları üzerinde belirleyici bir rol almasına engel olmaktadır. Bu bağlamda Varto özelinde seksenli yılların başından doksanlı yılların sonuna kadar inanç olgusu, orta kuşak ve genç kuşak kadınlar arasında sadece var olan simgesel etiketlerden ibaret olduğu görülmektedir. Bu dönemde kadınlar için din ve inanç olgusu geleneksel anlamda ait oldukları mezhebin kültürel tortularından ibarettir. Kitlesele birliktelik gerektiren oruç gibi ibadetler dışında, gündelik hayatın hiçbir aşamasında dine dayalı sosyal ilişkilerin kurulmadığı anlaşılıyor. Bu yıllarda genç ve orta kuşak sayılan günümüzdeki yaşlı kuşak kadınlarla yaptığımız görüşmelerde, gençlik yıllarında dini örüntüler ve mezhepsel aidiyetlerin sadece simgesel anlamda var olduğunu, hayatın merkezine konulmadığını, toplumsal ilişkiler ve cinsiyet rollerinin ise geleneksel roller çerçevesinde şekillendiğini bize aktarmaktadır. Alevi ve Sünni mezhebi fark etmeksizin genel anlamda genç ve orta kuşak kadınlar arasında sürdürülen tek ibadet oruç ibadeti olarak görülüyor. Sünni kadınlar Ramazan ayında oruç tutarak, Alevi inanca sahip kadınlar ise on iki imam orucunu tutarak ibadetlerinin gereğini yerine getirdiklerine inanmaktadır. Bu ibadetin özellikle genç kuşak kadınlar arasında yerine

getirilmesinde; rızadan ziyade toplumsal bir baskının etkili olduğu görülmektedir. Katılımcıların bu durumu destekleyen çeşitli yorumları şöyledir;

"Dünya boştur bizde şimdiki gençler gibi gençken ne namaz kılardık ne oruç tutardık. Oruç tutar gibi yapıp gizliden ne bulsak yerdik. Din, ibadet, namaz bize de çok zor gelirdi. Tamam dine inanırdık ama zor gelirdi bize. Ama insan sevdiklerini kaybedince hayatın ne kadar boş anlamsız ve kısa olduğunu, tek gerçeğin Allah olduğunu anlıyor." (8)

"Eskiden de kadınlar muhafazakâr değildi. Gençler arasında namaz kılan kimse pek olmazdı. Bir yerine getirdiğimiz ibadet oruçtu. Onu da çok sevdiğimiz için değil de kimse bak bu oruç tutmuyor demesin diye ya da evdeki büyükler bize kızmasın diye tutuyorduk. 30 günlük orucun bir haftasını hastalığımız bahane edip tutmazdık. Kefaletini yıl içinde tutmazdık. Onun dışında 4-5 günde gizliden yerdik. Toplamda 18-19 gün ya oruçlu olurduk ya olmazdık. Senden mi saklayacağım torunum gibisin. Allah görüyordu bizi. Ama o günlerin cezasını ölünce çekeceğimi biliyorum. Şuan ki aklım olsaydı o yanlışları yapmazdım. Şimdiki gençlerde bizim yaptığımız hataları yapıyor. İnsan yaşlanmayana kadar hayatın ne kadar boş olduğunu anlamıyor." (6)

"Bizim tuttuğumuz oruç ibadetten ziyade yas orucudur. Kerbala'da maruz kaldığımız katliamın neslimizce unutulmaması için tutulan bir oruçtur. Eskiden genç yaşlı herkes tutardı. Şimdiki gençler değişik tutmuyorlar ne anlama geldiklerini bilmiyorlar. Bunları gördükçe üzülüyorum." (12)

"Ben gençken de şimdi de bütün ibadetlerimi yerine getiriyorum. Bence toplumumuz dindar değil. Kadınlar hiç değil. Gösteriş olsun diye namaz kıyıyorlar. Yaşlanmayana kadar Allah'ı hatırlayan yok eskiden de öyleydi. Şimdi de öyle. Namus ahlak kimsede kalmamış. Ahir zamandır. Gençler dindar olsa ilk cennete onlar gider." (5)

Din için toplumsal hayatta, muhafazakârlık örüntüsünün derecesini gösteren olgulardan biri de giyim kuşamıdır. Seksenli yılların başından doksanlı yılların başına kadarki süreçte kadınların giydiği fistan ve etek boyları ile saçın örtünme biçiminde günümüzle çok büyük farklar olduğu görülmektedir. Gerek o dönemlerde çekilen fotoğraflarda gerekse katılımcılarla yaptığımız görüşmelerde dini örüntülerin etkisinin günümüze oranla daha az olduğu görülmektedir. Giyilen etek ve fistanların boyları diz kapağının hemen altında iken saçların yarısı örtülü yarısı dışarıdadır. Bu bağlamda dini kuralların kadın bedeni üzerindeki giyim kuşamı belirlemedeki etkinliği günümüzle kıyaslandığında görece daha azdır. Bu bağlamda seksenli yılların başından doksanlı yılların sonuna kadar tamamıyla dinin etkisinde düzenlenmiş bir toplumsal cinsiyet rejiminden bahsedilemeyeceği gibi kadınlar için dindarlık ve muhafazakârlığın geleneksel değerler (töre, kültürel normlar) kadar önemli bir işleve sahip olmadığı görülmektedir. Bunun sebepleri arasında geniş aile paradoksu içinde mekânsal olarak özel alan kültürünün gelişmemesi, üretimde teknik anlamda gelişmişliğin az olması ve bunun sonucunda kadınların erkeklerle aynı mekânlarda çalışma durumu (örneğin tarla ve

bahçe işleri) ile ekonomik etkinliklerin işleyişinde toplumun doğaya bağımlı olması etkili olmuştur. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Bizim eskiden giydiğimiz elbiselerin boyu bu kadar uzun değildi. O zamanın modası öyleydi. Giydiğimiz fistan ve eteklerin boyu diz kapağının biraz altındaydı. Ayaklarımız falan gözüktüdü. Eşarbımızda şimdiki kızların taktığından farklıydı. Saçımızın ön kısmı perçemler dışarıda olurdu. Şimdiki gibi tamamıyla türban takılmıyordu. Kimsede biz öyle giyiniyoruz diye günah ayıp cehenneme gidersen demiyordu" (19)

"Eskiden de erkekler giyim kuşamımıza karışırdı ama bu kadar değildi. Gerçi eskiden makyaj diye bir şey yoktu. Şimdi bakıyorsun kız kapalı uzun elbiseler giymiş ama bir ton boya var yüzünde. Mesela eskiden makyajı bir öğretmen bir de hemşire kadınlarda görürdük. Şimdi 13 yaşındaki kız çocukta makyaj yapıyor ve erkekler ses çıkarmıyor. Bence giyim kuşam üstünde dinin izleri var ama ondan önemlisi modadır." (15)

3.2.2 2000'li Yıllardan Sonra Kadın, Dini Örüntüler ve Muhafazakârlık

Din kültür ilişkisi semiyotik bir çerçevede var olmaktadır. "Kültürel değerlerle sıkı ilintili ve ilişkili olan din ve ideolojinin toplumsal değişimde önemli roller oynadıkları bilinmektedir" (Okumuş, 2015: 32). Bu işleviyle "dinler, çoğu zaman geldikleri topluma iman ve inanç esaslarını bildiren, günah sevap ve cezaları içeren kurallardan örülü semboller sistemi getirir" (Okutan, 2013: 36). Bu semboller sisteminin toplumsal anlamda kabulü ya da karşı geliştirilen toplumsal refleksler; bir toplumun sahip olduğu muhafazakârlık örüntüsünün derecesini belirler. Bu bağlamda 2000'li yılların başından 2018'e kadar ülkede dini muhafazakâr değerleri temsil eden Ak Parti hükümetinin iktidara gelmesiyle toplumsal anlamda köylerdeki geleneksel dini liderlere göre şekillenen folk kültürün dönüşüme maruz kaldığı görülmektedir. Bu tarihten sonra birçok köye imam ataması yapılmış, birçok köyde cami taziye gibi dini yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Atanan genç nesil imamlar; Şeyhlerin daha önce dine dair yarattığı folk kültürü değiştirip, özellikle yaşlı ve orta kuşak nüfus arasında muhafazakâr örüntülerin daha fazla benimsemesine ön ayak oldukları görülmektedir. Bunun dışında kitle iletişim araçlarına ulaşımın kolaylaşması özellikle her eve televizyon, bilgisayar ve internetin girmesiyle toplumda dine dair var olan folk kültürün terk edilmesine, yerini popüler kültürün yarattığı muhafazakâr kültür örüntülerine bırakmasına neden olmaktadır. Özellikle hükümete yakın televizyon kanalarında dini sohbetlerin artmasıyla, insanların inandıkları dinin kültürel normlarıyla gerçek anlamda tanışmaya başladığı görülmektedir.

Bu süreçte bölgede etkili olan Kürt siyasi hareketin temsil ettiği seküler değerler ile hükümetin temsil ettiği muhafazakâr değerlerin beraber organize olduğu bir toplumsal yapının geliştiği görülmektedir. Daha muhafazakâr ve aynı zamanda daha milliyetçi bir toplumsal sistemin ortaya çıktığı görülüyor. Bunun sonucu olarak ibadet etme kültürünün Sünni toplum arasında yaygınlaştığı görülmektedir. Bu durumun sonucu olarak kadınlar arasında da ibadet bazlı muhafazakâr örüntülerin geçmişe kıyasla gelişmekte olduğu görülmektedir. Namaz kılmak, oruç tutmak artık sadece yaşlı kuşak kadınlar arasında revaçta olamamakta, orta kuşak kadınlar içinde din ve muhafazakârlık örüntüsü olan oruç tutmak ve namaz kılmak gibi ibadetlerin yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Bunu destekleyen çeşitli yorumlar şöyledir;

"Eski insanlar cahildi. Dünyadan bir haber değildi. Ne Tv ne de telefon vardı. Şeyhler ne derse herkes ona inanırdı. Artık öyle değil hepimiz dinimizi yeni öğreniyoruz. Eskiden Şeyhler çıkarları neyi gerektiriyorsa dini öyle yorumlayıp halkı kullanıyordu. İnsanlar okudu gördü artık böyle şeylere izin vermiyor. Kimse şeyhleri peygamber gibi görmüyor. Herkes camiye gidip orucunu namazını kılıp evine geliyor. İmamlarda şeyhler gibi insanları kullanmıyor. Devlet maaşlarını veriyor zaten" (7)

"Eskiden şeyhler bırakmıyordu ki kimse dindar olsun, kimsenin kendileri kadar ibadet edip dindarlaştırmalarını istemiyorlardı. Öyle insanları sevmiyordu. Dertleri insanların dindar olması değildi. İstiyorlardı insanlar okumasın onların söylediklerine inansın. Tabi onların zamanı doldu. İnsanlar okudukça daha Müslüman oldular. Eskiden bu kadar dindar değildi kimse." (19)

Öte yandan dini yaşayış biçimi ya da kendini dindar olarak adlandıran çoğu Sünni inanca bağlı kadın, kendi dindarlıklarının ölçüsünü oruç ayında oruç tutmaya ve beş vakit namaz kılmaya bağladıkları görülmektedir. Alevi inançtan kadınlar için dindarlığın ölçüsü alevi kültürüne bağlılık ve on iki imam orucunun tutulması gibi somut olgulara bağlanmaktadır. Alevi inanca mensup kadınlar arasında ise muhafazakârlık ve inanç olgusunda geçmişe nazaran gözle görülür düzeyde değişim gözlenmemektedir. İnançlarının doğal tortuları gereği seküler olan alevi toplumunda özellikle on iki imam orucunun tutulması gibi ibadet ritüellerinde ise ciddi derecede azalma meydana gelmiş benziyor. Özellikle genç nesil Alevilerde on iki imam orucunu tutan kadınların sayısında ciddi oranda azalma meydana gelmektedir.

Bütün bunlarla beraber coğrafik yaşamın kendisi de dinin algılanışında farklılık oluşturan etmenlerden biridir. İlçe merkezinde 2000'li yıllardan sonra açılan çeşitli Kuran okuma salonlarının varlığı ve kadınların bu hizmetlere ulaşımının kolay olması, kasabada yaşayan kadınlar arasında muhafazakâr örüntülerin yaygınlaşmasına zemin hazırladığı

görülmektedir. Kırsal köylerde yaşayan kadınların bu tür hizmetlere erişimi zor olduğundan, köylerde yaşayan insanların ilçe merkezinde ikamet eden kadınlara nazaran daha az muhafazakâr örüntülere sahip olduklarını görülmektedir. Görüşmelerimizde bu yorumu destekleyecek çeşitli görüşler aşağıda belirtilmiştir

"Benim için din her şeyden daha önemlidir. Varto'da bu gün Kuran kursumuz var altmış yaşında kuran okumayı öğrendim. Eskiden böyle fırsatlar yoktu. Son on yıldır bu alanda ilçemiz iyi hizmet görmektedir. Fakat genç kızlar maalesef yeterince ilgi göstermiyor Bence herkes kız çocuğunu buraya yönlendirmeli. Ama bütün bunlara rağmen kursa ilgi gayet iyi durumdadır." (6)

"On iki imam orucu biz Alevi toplumu için elbette önemli ama genç ve orta yaşlılar artık oruç tutmuyorlar. Tutmadığımız için de ailede herhangi bir baskı görmüyoruz. Çünkü bizim aileler aydın. Ben tutmayı isterim lakin dayanamıyorum. Onun için tutmuyorum. Geçmişte daha fazla insan tutardı tabi. Ama Sünniler gittikçe dindarlaşıyor. Her tarafta kuran kursu var. Sünni köylerde böyle kurslar yok. Açılrsa oralarda da bence katılım yüksek oluyor. Ben okusun okumasın demiyorum. İnsan ne okuyorsa okusun yeter ki okuduğu şey ona saygılı olmayı öğretsin." (25)

Sonuç olarak ilçede yaptığımız görüşmelerde elde ettiğimiz verilerden biri de yaş olgusunun insanların dini değerlere bağlılık hissetmede önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Yaşlı insanlar daha dindarken, orta yaşlılar ve gençler için dini referansların fazla önem teşkil etmediği görülmektedir. Geçmişle kıyaslandığında ise dindarlık ve muhafazakârlığın farklı örüntüler alarak günümüze dek dönüştüğü görülmektedir. Özellikle post modern çağın yarattığı tüketim araçlarının dinin algılanması ve yaşam biçimi üzerinde kadınların toplumsal konumuna olumlu anlamda etkisi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda en muhafazakâr insanlar bile kamusal alanda görünürlüğün kadınlar için önemli olduğunu, bazı sınırların korunması vasıtasıyla kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiği düşüncesinin oluşmaya başladığını gözlemledik. Yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Kendimi dindar olarak görmüyorum, şuan benim hayatımda dinden daha önemli şeyler var. Belki ilerde yaşım bir noktaya geldiğinde, dini ibadetler benimde ilgimi çeker. Varto'da kadınlar çoğu dindar değil bence ama namaz kılan ve oruç tutan kadınların sayısında elbette artış var. Herkes kuran kurslarına gidip kuran okumayı öğreniyor. Bunu yapanların hiç biri dini içinde yaşamıyor millete gösteriş olsun diye yapıyor. Sonra bir araya gelip ben daha Müslüman'ım deyip yaptıkları dini şeyleri yarıştıyorlar. Gerçek dindar olanlarda genelde yaşlılar oluyor. Onlarda çocuklarını bir iki uyarıdan sonra ibadete yönlendiremediklerini anlayınca vazgeçiyorlar." (34)

"Bence toplum dindarlaşmıyor. Türkiye dindarlaşıyor olabilir ama Varto değil. Varto'da düzenli namaz kılan 25 yaş üstü 20 kadın bulamazsınız. Yaşlılar ve orta yaşlılar daha dindarlar. Ama genç kadınlar muhafazakâr değil. Tamam, hepimiz Müslüman'ız. Allaha inanıyoruz ama ibadet etmek

çok zor geliyor bana. Bence insanın yüreği temiz olduktan sonra, Allah'ı da inkâr etse kimin hangi dine inandığının bir önemi yok. Her şey yürekte bitiyor." (38)

"Ben dindar değilim ailem sıkıntı yaratmasaydı oruç tutmazdım. Ama aile baskısından tutuyorum. Lisedeyken de açtım. Ama okul bitince köyde mecbur türban takıyorum. bütün bunlara rağmen bence kadınların eve kapatılmasına neden olan şey din değil toplumdur. Artık eskisi gibi kimse de kadınları eve kapatmıyor. Bütün kadınlar çok rahat dışarı çıkıp işini görebiliyor." (19)

Muhafazakârlaşma-Sekülerleşme İkilemi mi Yoksa Aydınlanma mı?

Dinlerin toplumsal cinsiyet rollerini şekillendirmedeki işlevi, sosyal bilimcilerin ele aldığı olguların başında gelir. Bu yönüyle "gerek feminist, gerekse anti feminist yaklaşımların dikkate değer kısmı, İslam'ın kadın özgürlüğüne ne kadar olanak tanıdığını tartışmaktadır. Bu tartışmalardaki yaklaşımlar, cinsiyetler arasında dinin emrettiği eşitsizliğin savunusu ile dini metinlerin ve ilk İslam tarihinin ilerlemeci yorumları arasında değişmektedir" (Kandiyoti, 2015:92). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet temelli var olan eşitsizliklerin temelinde yatan inanç bazlı olguların varlığı bu tartışmaların ana kaynağını oluşturmaktadır. "Atayerli (ataerkil) geniş ailede kadının yaşam döngüsünün niteliği bize gerek Ortadoğu'da kadınların ikincil konumu, gerekse bu konumun psikolojik içselleştirilmesiyle ilgili önemli ipuçları sağlar. Bu tip haneçi düzenleme, yani kadının erken evlilikle erkek reisli hane halkı içine katılması, açık oğlan tercihi (doğan çocuğun erkek olma istenci), kız çocuğun değersizleşmesi, kadın ve erkek alanlarının ikisinde de görülen yaş hiyerarşisi kesinlikle sadece İslami toplumlara özgü bir durum değildir" (Kandiyoti, 2015: 86). Direkt ya da dolaylı yollarla eşitsizliklerin toplumsal anlamda yeniden üretilmesinde dinlerin etkisi ya da dini yorumların etkisinin toplumsal anlamda karşılığını gösterecek şaşırtıcı durumlar mevcuttur. Araştırma esnasında edindiğimiz enteresan bulgulardan biri de son yıllarda çok eşli evliliklerin artan muhafazakârlık örüntülerine karşın sosyal kabulünü yitirmiş olmasıdır. 2000'li yılların başından itibaren Varto'da çok eşliliğe karşı kadınlar arasında erkek ebeveynlerden de aldıkları destekle olumsuz anlamda bir refleksin geliştiği görülmektedir. Bunun sonucunda daha önce toplumsal kabulü fazla olan çok eşli evliliklerin sayısında çok ciddi oranda azalma görülmektedir. Öte tarafta Alevi toplumunda çok eşlilik daha önceleri de yok denecek kadar azdı. Fakat bu karşı refleksin Sünni kadınlar arasın da gelişmesi, toplumsal cinsiyet rollerinde kadınların simgesel anlamda sosyal konumlarının güçlendiğine dair olumlu bir veri olmaktadır. Bunda etkili olan unsurlardan biri de ilçede hâkim olan sol politik kültürü benimseyen sivil toplum örgütlerinin toplumda uyandırdığı folk kültür anlayışı olarak görülmektedir. Özellikle kadın kimliğine duyulan saygı ve Çağlayan'ın deyiimiyle

tanrılaştırılan "analık ve yoldaşlık" (Çağlayan, 2010: a.g.e) kavramının eril düzen içerisinde politik bir argümana dönüşmesiyle, toplumda kadının kimliğine karşı bir saygı kültürünün geliştiğini görmekteyiz. Görüştüğümüz kadınların hemen hepsi de dini kuralların bütün olumlu yorumlarına karşın çok eşliliği kabul etmeyeceklerini, günümüzde ise çok eşli erkeklerin de toplum tarafından değersiz görülüp statü kaybına maruz kaldıklarını ifade etmekteydiler. Katılımcı kadınların bu konudaki çeşitli görüşleri şöyledir:

"Ben dindar bir insanım ama çok eşliliği asla tasvir etmem. İnsanın karakterine aykırıdır. Benim inandığım din erkek ne zaman isterse evlenir demiyor ki. Artık insanlar aydınlanıyor ve böyle saçma geleneklerde yok olmaya başladı. Eşi olduğu halde evlenen kadınlara burada herkes namussuz olarak bakıyor." (29)

"Bence çok eşliliğin dinle hiç alakası yok eski insanlar cehaletten evleniyorlardı. Son yıllarda çok eşliliğin ortadan kalktığını görüyoruz. Nadir olarak evlenen babaları eski eşin çocukları evine almıyor. Gidip yeni eşleriyle aynı evde yaşıyor. Eski eşle bütün irtibat kesiliyor. Bildiğin eski eş dul kadın gibi oluyor." (22)

"Biz Alevilerde çok eşlilik zaten yoktu fakat Sünnilerde de kalmadığını görüyoruz. Tamam, Sünniler geçmişe oranla daha da muhafazakârlaştılar ama bu tür şeylerin buna rağmen azalması çok iyi bir gelişmedir." (24)

Ekonomik etkinliklerin kadınlar açısından en önemli geri dönüşü maddi anlamda ücrettir. Kadın emeğinin ücret karşılığının olmadığı köylerde yaşayan kadınlar için "ev işlerine gömülme yalnızca bir statü işareti olmakla kalmayıp, aynı zamanda, ağır kırsal işlerden kurtulma anlamına da gelmektedir" (Kandiyoti, 2015: 64). Fakat ilçe merkezinde ücret karşılığı gerçekleştirilecek işler çok az olmakla beraber bulunmaktadır. Bu bağlamda kadınların iş hayatı içinde bulunup bulunamayacağını belirleyen dinamiklerden biri de toplumun dini referansları ele alma biçimi olabilmektedir Bir çok aile, dinen uygun görmedikleri için kadınların enformel işlerde ücret karşılığı çalışmasına karşı çıkmaktadır. Fakat ilginç olan şey ise bu dini referansların kamu işlerinin (devlet memuru) yürütülmesi durumunda toplumsal olarak her hangi bir engel yaratmıyor olmasıdır. Bu bağlamda 2010'ların başına dek din olgusu kadınların ev dışındaki işlerde ücret karşılığı çalışmasını engelleyen dinamiklerden biri olmaktaydı. Bu algı son yıllarda etkisini yitirmeye başlasa da hala belirgin şekilde varlığını sürdürmektedir. Buna rağmen süper marketlerde ya da tuhafiyeye dükkânlarında çalışan kadınların sayısındaki artış meydana geldiğini görüyoruz. Ekonomik sıkıntılar ve temel ihtiyaçların giderilmesi insanlar için bazı durumlarda dini olguların önüne geçmektedir. Bu yaklaşım ve algılamalar mezhepsel bağlamda da farklılık göstermektedir. Dinen doğru görülmediği için çalışma hayatına girmeyen kadınların çoğu Sünni inanca mensup ailelerden oluşmaktadır. Alevi kadınlar da ise bu engeli yaratan geleneksel bağlamda

kadın bedeni üzerinden toplumsal olarak yaratılan namus ve ahlak fetişizmi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Sünni inanç daha muhafazakâr örüntülerle oluşmuşken, Alevilik inancı daha modern ve seküler örüntülere sahiptir. Bu bağlamda Alevi kadınların sosyal konumu Sünni kadınlara kıyaslandığında daha iyi olduğu görülmektedir. Bunları destekleyen çeşitli görüşler şunlardır:

"Biz Alevilerde kadınlar dışarıda istediği işte çalışabilir. İş arkadaşı ve iş ortamı düzgün olduğu sürece bir sıkıntı yok. Çalışan çok kadın var ama iş imkânları yetersiz. Dinen bir kadının çalışmasının hiçbir sakıncası yok. Tam tersi Alevilik inancı kimseye mecbur kalmamak üzerine kurulu, çalışma ve adalet üzerine kurulu bir inançtır. Fakat buna rağmen ahlaki durumları ileri sürüp kızlarının çalışmasını istemeyen Alevilerde yok değil." (36)

"Kızımın da gelinimin de dışarıdaki işlerde çalışmasını doğru görmüyorum. Kadın dedin mi evinde çoluk çocuğuna bakacak. Parayı da erkek kazanacak. Eğer erkek para kazanamıyorsa erkekte sorun vardır. Erkeğin işini kadın yapacak değil. Kadın iffetini bilmeli korumalı, dışarıda çalışan kadınlar her gün onlarca erkekle konuşup münakaşa ediyor. Dinen de bu doğru değildir. Dinde bunu yasaklıyor. Hani memur olsa başka, çünkü orda hakkını devlet ödüyor, bide saygı var onlara karşı. Ama memur değilse bir kadın bence dinen erkeklerin olduğu ortamda çalışmamalı." (2)

"Ben her gün evde saatlerce boş boş oturmaktan tabii ki de sıkılıyorum fakat ailem dışarıda başka işlerde çalışmamı doğru görmüyor. Para ihtiyacımız da var ama erkekler var yok biri iftira atar olmaz diyorlar. Geçen babamla konuştum yok diyor. İmam bile camide konuşmuş. Erkekler çalışmalı kadın evde olmalı, iş hayatına girince ister istemez erkekler olur, erkeklerle kadınların bir arada olması günah diyorlar. Ama bence bu çok yanlış bir düşüncedir. Kadın da erkekte her yerde çalışabilmelidir. Ama maalesef eskiler böyle görmüyorlar." (33)

Kadın bedeni üstünde cinsellik yoluyla toplumsal olarak inşa edilen tabular, kadınların günümüzde de karşılaştığı sorunların başında geliyor. "İslamiyet ve cinsellik hakkındaki yazılarda tekrar tekrar işlenen konu, cinselliğin etkin bir tehlike odağı ve toplum için potansiyel bir kargaşa unsuru olmasıdır; bu nedenle cinsellik yönlendirilmeye, denetlenmeye, meşrulaştırılmaya ve evcilleştirilmeye çalışılır. Cinselliğin tehlike olarak algılanması, cinsel davranışın İslam'da neden en küçük ayrıntısına kadar, belki başka hiçbir dinde benzeri olmayan biçimde düzenlenmiş olduğunun açıklamalarından biridir" (Kandiyoti, 2015: 148). Bunun somut anlamda düzenlenişi ise kadınların gündelik hayat içerisinde giyim kuşamı üzerinden sürdürülür. 2000'lerden sonra bu durumun sonucu olarak, kadınların giyim kuşamında ciddi anlamda bir dönüşüm yaşadıkları görülüyor. Özellikle giyilen etek ve fistanların boyunda geçmişle kıyaslandığında daha uzun elbiseler tercih edildiği gibi türban takma şeklinde de ciddi anlamda farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında moda nosyonunun etkili olması kadar dini referansların da etkisi fazladır. Buna rağmen

pantolon gibi daha açık elbiseler tercih eden, saçı açık kadınların oranında da ciddi bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda dinin kadın bedeni üzerindeki gücü kimi kadınlar arasında etkisini yitirirken, dini referansları yaşamları üzerinde içselleştiren ailelerdeki kadınların daha bol ve kapalı elbiseleri tercih etmeye yönelttiği görülmektedir. Bu bağlamda 2000'lerden sonra Varto'da geniş bir kesim arasında seküler örüntüler ve değerler artmaya başlarken, sekülerleşmeyen kadınlar arasında ise muhafazakar örüntüler (giyim-kuşam ve ibadetler) daha net sınırlar oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda toplumsal anlamda sekülerleşme ya da muhafazakârlaşma ikileminin toplumsal anlamda kültürel folk yaratmada çekiştiği görülmektedir. Denilebilir ki Varto'da kadınlar arasında seküler örüntüler artarken diyalektiğin doğası gereği sekülerleşmeyen karşı duran kadınlarda arasında ise muhafazakârlık örüntülerinin boyutunda keskin sınırlar oluşmaya başlamıştır. Yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Eskiden insanlar daha dindardı, şimdi bakıyorsun şehirlere giden, okuyan kadınların çoğu açık saçık dolanıyor. Bakıyorsun saçı türbanlı ama pantolon giyiyor. Erkekler bakınca onları arzuladı mı günaha giriyorlar. Bizim toplum da ayıptır böyle şeyler. Kabul edilemez. Ben böylelerini gördükçe dinimizin neden kutsal olduğunu daha çok anlıyorum. Ve ben de çocuklarımda bunları gördükçe giyim kuşamımıza daha dikkat ediyoruz. Giydiğim kıyafetler darsa vücut hatlarımı gösteriyorsa türbanlı olsam ne olmasam ne?" (31)

"Bence dinen kimin neyi giyeceğine karar verme gibi bir kuralı yok. Hepimiz insanın çok açık olmadığı sürece herkes istediği gibi giyinmelidir. Kimin saçını kapatıp kimin kapatmayacağına biz karar veremeyiz. Herkes istediği gibi giyinsin. Mesela son yıllarda saçı açık olan kadınların oranında ciddi bir artış var. Eskiden kimin saçı açıksa toplum ona kötü kadın etiketi yapıştırmıştı. Çok saçma bence toplumumuz bu konuda bilinçleniyor. Bunlar güzel şeyler." (25)

"Bence toplum giyim kuşama alıştı eskisi gibi sorun edilmiyor. İlk ablam hafif makyaj yaparken ki ailemin tepkisini hatırlıyorum şimdi özel günlerde dekolte elbise giydiğimizde bile ailem ses çıkarmıyor." (34)

3.3 KADINLARIN EĞİTİM HAYATINA KATILIMI

Günlük yaşamda kadının sosyal konumunu belirleyen ve toplumsal cinsiyet bağlamında var olan eşitsizliklerin sınırlarını gösteren unsurlardan biri de kadının eğitim hayatına katılımı başka bir deyişle eğitim kurumlarından faydalanma ayrıcalıklarına sahip olup olamama durumudur. "Şüphesiz, yükseköğretim düzeyindeki okullarda, toplumun farklı toplumsal katmanlarının, eğitim sisteminde çok eşitsiz bir biçimde temsil ediliyor olmaları, eşitsizlikler içinde öncelikli olarak göze çarpar" (Bourdieu; Passeron, 2014: 16). "Eğitim için akılcı, aşamalı bir düzenleme şöyle yapılabilir: İnsanı, doğrudan kendini hazırlamaya eğitim,

vatandaşlık için hazırlayan eğitim, yaşamın çeşitli güzellikleri için hazırlayan eğitim. Bu düzenlemenin birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığını söyleyemeyiz" (Spencer. 2013:26). Toplumsal olarak işlevi bu denli önemli olan eğitim olgusuna, cinsiyet bazında katılımda bütün dünyada eşitsizlikler hâkimdir. Kadınları eğitim kurumlarından uzaklaştıran eril refleksler ve patriarkal tortular bu durumun toplumsal ayaklarını oluşturmaktadır. Bununla beraber ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, eğitim sistemleri ve bürokrasilerinin bilimsel olgulara göre şekillenme düzeyleri, kadınların eğitim hayatında özne olma durumunu etkilediğine dair bize önemli veriler sunuyor. "Sosyolojik olduğu kadar felsefi bir kavram olan eğitim, bilgi aşılardan ve bilgiyi yönlendiren ideolojiler, müfredat programları ve pedagojik teknikler ile kişiliklerin ve kültürlerin toplumsal bakımdan yeniden üretilmesini kapsar. Pratikte ise eğitim sosyolojisinin en çok ilgilendiği konu okul eğitimi, özellikle (yüksek eğitim, ek eğitim, (özel kurslar) yetişkin eğitimi ve sürekli eğitim dâhil olmak üzere) modern sanayi toplumlarının toplu eğitim sistemleridir" (Marshall, 2009: 174). Eğitim olgusu hayatın her alanında bütün sosyal gruplar içerisinde bazen dikte edilerek bazen de gizil öğrenme yöntemiyle insanın sosyal yaşamı içinde hep vardır. Bu durumda eğitimin uzmanlık boyutu ve kalitesi bireyin özne olarak kendini geliştirmesinde önemli bir role sahiptir. Ulus devletlerin kurulması sonucu birçok ülkede eğitim sistemleri ve müfredat uzman eğitimciler tarafından oluşturulmaktadır. Bu oluşum ülkelerin eğitim alanında kendi kültürel tortularıyla harmanlanan sistemleriyle şekillenmektedir. Bu bölümde Varto özelinde kadınların eğitim sistemine katılımlarını tarihsel süreç bağlamında ele alacağız. 1980'den günümüze dek eğitime katılımı etkileyen dinamikler bu çerçevede şematize edilecektir. Varto'da geçmişten günümüze dek süregelen zamanda kadınların eğitim imkânlarından faydalanma derecelerini belirleyen çeşitli dinamikler var olmuştur. Bu dinamikler kimi zaman somut anlamda bürokrasiyle var eden maddi kurumlar olmuşken, bazen de kültürel tortular tarafından oluşan patriarkal anlayışlar bağlamında şekillenmeler olmaktadır. Bu çerçevede geçmişten günümüze dek kadınların eğitim hayatına katılımında etkili olan durumlardan biri de inançların barındırdığı kültürel etkenler olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kadınların okur-yazar oranı ya da eğitim hayatına katılımları hiçbir zaman erkeklerle eşit düzeye gelmemiştir. Geçmişte olduğu gibi bu gün de erkeklerin çok gerisinde bırakıldıkları görülmektedir. Günümüz ile geçmişi kıyasladığımızda ise eğitim hayatına katılım noktasında cinsiyetler arasındaki makasın daraldığı görülmektedir. Bu noktada eğitimde fırsat eşitliğinin yaratılması ve kız çocuklarının okumaya teşvik edilmesi ciddi anlamda olumlu sonuçlar doğuracağına benziyor.

3.3.1 1980'den 2000'e Varto'da Kadınların Eğitime Katılma Durumu

1980'li yıllarda devletin Doğu Anadolu bölgesinde eğitime sağladığı imkânlar bürokrasi bağlamında yetersiz kalmışa benziyor. "Eğitimde cinsiyet ayrımı, hem kırsal hem de kentsel kesimde her yaş grubunda vardı. Kırsal kesimde cinsiyet farkı, genç kuşaklarda yaşlı kuşaklara göre daha fazlaydı" (Kırkpınar, 1999: 278). Kırsal yerleşmenin coğrafik zorlukları yanı sıra bölgede o süreçte var olan politik etmenler, köylerde sürdürülen eğitim sistemini durma noktasına getirmiştir. Kırsal yerlerin topluma entegre edilmesinin ön ayağı olacak ulaşım, barınma ve su kaynaklarına erişim gibi sosyal hizmet unsurları, devletin gerek politik gerekse ekonomik yatırımlar noktasında yetersiz kalmasından dolayı eğitim sistemi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktaydı. Bu yıllarda ilçe köylerinin eğitim ihtiyacını karşılayan tek kurum daha çok politik saiklerle kurulan YİBO'lar (Yatılı Bölge İlköğretim Okulu) olmuştur. Bunun yanı sıra ilçe de örgün eğitim veren birkaç ilk ve orta öğretim okulu ile biri imam hatip diğeri düz lise olmak üzere iki tane lise olmuştur. Doksanlı yılların ortalarında ise açılan meslek lisesi ilçenin eğitim ihtiyacını karşılayan diğer bir eğitim kurumu olmuştur. Doksanlı yılların ilk yıllarına kadar birçok köyde ilkokul beşinci sınıfa kadar eğitim veren okullar mevcuttu. Köy okullarının teknik teçhizat ve kadro sıkıntısı, öğrencilerin çok zor şartlarda eğitim görmelerini mecburi kılıyordu. Özellikle kışın zorlu şartlarında okulun ısınma sorunu öğrencilerin evlerinden getirdikleri tezek, odun gibi geleneksel yakacaklarla giderilmeye çalışılıyordu. Bu okullarda genelde Anadolu Öğretmen liseleri mezunları yani Üniversitelerde eğitim bilimleri alanında akademik eğitim almayan personeller aracılığıyla karşılanıyordu. Birinci sınıftan beşinci sınıfa kadar bütün öğrenciler birleştirilmiş sınıflarda sadece bir öğretmen tarafından eğitiliyordu. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Eskiden devlet ne kömür ne de soba veriyordu. Her sabah okula giderken hepimiz ya bir tezek ya da odun parçası götürüyorduk. Zaten sobayı yakana dek bir saat geçiyordu. Sonra birinci sınıftan beşinci sınıfa kadar belki elli kişi bir sınıfta oluyorduk. Bir sırada yeri gelince dört kişi-beş kişi oturmak zorunda kalıyorduk. Şuan ki imkânlar olsaydı belki bizi de okuturlardı." (18)

"Eskiden okul vardı bir ara sonra bu dağdakilerden dolayı öğretmenler çekip gitti. Sonra bir on yıla yakın köy okulları kapalı kaldı. Açık olduğu dönemlerde iyi eğitim yoktu sınıflar kalabalıktı. Ne defter alabiliyorduk nede kalem. Erkek çocuklar bile okuyamıyordu. Kadınlar nasıl okusun ki?" (30).

Çalışma Hayatı ve Eğitim Hayatında Yaşanan Sıkıntıları

Bölgede okulların bütün dezavantajlı alt yapı yetersizliklerine rağmen varlığı elbette kıymetliydi. Buna rağmen birçok etmen çocukların eğitim imkânlarından yararlanmasını engelliyordu. Bunun sonucunda dönemin öğrencilerinin eğitime devam etme süreleri çok kısa

kalıyordu. Geçim kaynağını yaratan ekonomik etkinliklerin doğaya bağımlı olma durumu, eğitim hayatının başları olan sonbahar ve sonu olan ilkbahar mevsimlerinde öğrencilerin devamsızlık yapmasına neden oluyordu. Özellikle küçükbaş hayvancılığının başlıca geçim kaynağı olduğu dönemlerde, eğitim çağında olan çocukların hane içi iş görevlendirmesi sonucu kuzulara ve hasta koyunlara bakma mükellefiyetleri ortaya çıkabiliyordu. Bu sebepten dolayı birçok öğrenci ilkokulu bitirmeden okuldan ayrılmak zorunda kalıyordu. Kız çocukları için ise bu durum çok farklı değildi aynı sebeplerden dolayı devamsızlık yapmak zorunda kalıyorlardı. Anneleriyle beraber koyun sağmaya gitmek ev işlerinde büyük kadınlara yardım etmek ya da koyun sağmaya giden annelerinin yerine evde kalan küçük kardeşlerine bakmak gibi çeşitli işleri yürütmekteydiler. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Eskiden okul vardı ama toplasan dört ay bile okula gidemiyorduk. Kar yağana kadar ev işleri, koyunlardan vakit bulamıyorduk. Kimse yoktu mecbur anne babamıza yardım ediyorduk. İlkbaharda da, yine koyuna giderdik ta ki okul bitene kadar 2 ay önceden yaz tatiline giderdik." (21)

"Eskiden eğitim bu kadar kaliteli değildi tabi. Çocuklar ailelerine yardım ediyorlardı. Kimse çocuğunu okutma derdinde değildi. Millet yoksulluktan çocuklara kalem kitap alamıyordu ki. Çocukları okumaya teşvik etsin." (15)

Öte taraftan ilkokul eğitimlerini başarılı şekilde tamamlayan öğrenciler ilçe merkezindeki yatılı ortaokula yazılıyordu. İlkokulu bitiren öğrencilerin büyük bir kısmı orta okula devam edemiyordu. Devam eden öğrenciler arasında yüzde bir oranında kız çocukları oluyordu. İlçe merkezinde öğrenciler dönemin yetersiz ekonomik koşullarıyla beraber yatılı okulların işleyişinden kaynaklanan (ebeveynlerden uzak sürdürülen) eğitim anlayışı, insanların eğitim alırken olağanüstü zorluklarla karşılaşmasına neden oluyordu. Bu durum toplumun görece daha avantajlı cinsiyeti olan erkeklerin bile eğitim hayatına katılımında mağduriyet yaşamasına neden olmaktaydı. Kız çocuklarına yönelik dönemin ataerkil bakış açısı ve kadın bedeni üzerinden oluşturulan cinsel anlamlardan kaynaklı eğitime katılma noktasında pek şans bırakmıyordu. Bu durumun sonucu olarak seksenli yılların başından doksanlı yılların ortalarına kadar köylerde yaşayan kız çocukların eğitime katılmaları çok yetersiz düzeyde olduğu görülüyor. Bu süreçte özellikle köylerde yaşayan kız çocuklarının yatılı okullarda aileden uzakta eğitim görmeleri eril reflekslerle engellendiği anlaşılıyor. Merkeze yakın birkaç Sünni köy ve bazı Alevi köylerde yaşayan çağdaş örüntülere sahip aileler dışında kimsenin bu süreçte kız çocuklarını okutmadığı görülüyor. Bu yıllarda kadınlar eril ideoloji için 'namus' aracı olarak görülmekte, patriarkal aileden uzakta eğitim yaşamına katılım ebeveynler tarafından günah, gereksiz gibi yasak gerekçelerle sınırlandırıldığı

anlaşıyor. Çünkü o dönemde 14 yaşına giren bütün kadınlar için öncelikli yaşam referansı ve kurtuluş evlilik kurumu olarak dayatılmaktaydı.

Dönemin olumsuz şartlarında kız çocuklarını okutmaya çalışan ailelere yönelik ise toplumda kötü ve irite edici bir bakış açısı olduğunu görmekteyiz. Bu noktada kız çocuklarını okutan ailelerin toplumsal değer bağlamında bir statü kaybı yaşadıkları görülüyor. Görüşmelerimizde bu durumu yansıtan anlatımlar şöyledir:

"Bizim zamanımızda ne okul vardı, nede okula giden kimse. Yatılı okula bazı aileler çocuklarını gönderiyordu. Çoğu da okulu bırakıp gelip köyde tarlalarda çalışıyor ya da çobanlık yapmaya başlıyordu. Şimdi herkes sekizinci sınıfa kadar mecburiyetten de olsa kızları okutuyor. Ve kızlarını okutan ailelere de kimse namussuz haysiyetsiz demiyor. Çünkü eskiden kız çocuğunu yatılı okula gönderen ailelere böyle bakılıyordu." (18)

"Babam beni okula yazdığı zaman bütün aile kızını kötü yola koymuşsun, yok dinen günah gibi söylemlerde bulunuyordu. Okudum öğretmen oldum bu sefer herkes bunun için aileme saygı göstermeye başladı. Bu toplum çok değişik bir şey çok zor şartlar altında Yibo'da okudum ama iyi ki okumuşum. O zamanlar kimse kız çocuğunu okutmuyordu, okutanda kızı ortaokula gelince zorla okuldan alıp evlendiriyordu. Büyüdüün başına bir şey gelir, ailenin namusu kirlenir gibisinden gerekçeler öne sürülüyordu." (17)

"Kız çocukları şuan okuyor. Eskiden türban yasağı falan vardı. Bir de millet fakirdi, ne okul vardı ne para, şimdi kız çocuğunu o yaşta kim kalkıp okutacak ki? Erkekleri bile kimse okutmuyordu. Kızlar erkeklerden küçük görüldüğü için zaten değer de verilmiyordu." (7)

"Eskiden ekonomik durumumuz olsaydı ve aynı zamanda okullara erişim bu kadar kolay olsaydı yine de birçok Alevi aile kız çocuklarını okuturdu. Son yirmi yıldır bence kızların eğitime katılımına erkekler kadar olmasa da ciddi bir destek var. Bu da çok iyi bir gelişme." (23)

İlçede Yaşayan Kadınların Görece Eğitimden Faydalanma Durumu

1980'li yıllarda ilçe merkezinde ikamet eden ailelerin kız çocukları köylerde yaşayanlara oranla daha avantajlı bir konuma sahip oldukları görülmektedir. İlçe merkezinde gündüz eğitim veren okulların varlığı ve okulların eve yakın olması bu avantajı yaratan ana etkidir. Fakat ataerkil örüntüler, din ve ekonomik etkenler gibi nedenlerden dolayı erkeklerin eğitim hayatına katılımının çok gerisinde bırakıldığı görülmektedir. Bu bağlamda 1980'li yıllarda Varto genelinde kız çocukların eğitim görme oranları çok düşük olduğu anlaşılmaktadır. Kızların eğitime katılımını sınırlandıran en belirgin ataerkil örüntü ise kadınların bedeni üzerinde yaratılan cinsel politikalar ve bunun bağlamı olan namus algısıdır. Bu algı günümüzde hala varlığını korurken bugün kız çocuklarının eğitime katılımında eskiye oranla ciddi bir artışın olması, bu algının kırılmaya başladığına dair önemli bir veri olarak

durmaktadır. Bu bağlamda denilebilir ki bu ataerkil örüntü geçmişte caydırıcılık yarattığı kadar güçlü bir sosyal zemine sahip değildir. Öte yandan ilçe merkezinde kadınların eğitim hayatına katılımında farklılık oluşturan durumlardan biri de mezhepsel aidiyetlerdir. Alevi ailelerden Varto merkezde ikamet edip okullara erişimi kolay olan aileler arasında, kız çocukların eğitime katılım oranı Sünni mezhebe oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Görüşmelerimizde bu durumu yansıtan görüşler şöyledir:

"Evimiz Varto'da olduğu için okula gidiyorduk. Ama genelde ortaokula gidilmeden herkes kız çocuklarını okuldan alıyordu. Kızlarını okutan aileler çok azdı. Bugün ise insanlar o cehaletin farkında ve herkes kızının okuyup cahil biriyle evlenmesindense işi gücü olan, okuyan biriyle evlenmesini istiyor." (16)

"Babam kız erkek ayrımı yapmadan hepimizi okutmak için çok çabaladı. O zamanlar yoksulluk had safhadaydı ve babam bütün bu zorluklara rağmen bütün çocuklarını okuttu. Babam gibi ileri görüşlü çok az insan vardı o zaman kimse kız çocuklarını bırak, erkek çocuklarını bile okutmuyordu. İnsanlar okumanın ne kadar önemli olduğunu, kız çocuklarının eğitilmiş olmasının ne kadar önemli olduğunu yeni birkaç yıldır farkına varmışlar. Babam bizi okutunca akrabalarından çok tepki de alıyordu. Akrabalar babama sen 'loli' misin? (Varto'da bir Alevi aşiretinin adı) Bir sen bir de loliler kızlarını okula gönderiyor diyorlardı." (17)

Doksanların başından itibaren bölgede eğitimi durma noktasına getiren etmenlerden biride bölgede yaşanan politik sorunlar olmuştur. Özellikle çocukların güvenlik sorunlarından olumsuz anlamda etkilenmemesi için orta okul ve lisede eğitim gören birçok öğrencinin ailelerce okuldan alındıkları görülmektedir. Türkiye'de ve bölgede yaşanmış en kaotik süreçlerden biri olan bu dönemde birçok öğrencinin eğitim hayatının güvenlik kaygıları dolayısıyla son bulduğunu görmekteyiz. Varto'da kız çocuklarının eğitime katılımına karşı bakış açısı 2000'lerin başına kadar benzer şekilde süre geldiğini görüyoruz. Gerek ataerkil örüntüler, gerekse dini ve ekonomik örüntüler bu durumun kaynağını oluşturmaktaydı. Bunun yanında devletin bürokrasi bağlamında eğitim ihtiyaçlarını karşılayacak maddi ve manevi araçlar yaratmada eksik kalması bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan başka bir etkidir. 1980'li yılların başına dek geçen yirmi yıllık sürede kadınların eğitim hayatına katılımı benzer bakış açıların etkisi altında ve benzer formlarda çok az geliştiği görülmektedir. Bu yorumları destekleyen katılımcıların görüşleri şöyledir;

"Eskiden korkudan da olsa kimse çocuğunu okutmak istemiyordu. Çünkü yatılı olunca aileden uzak çocuk farklı şeylerden etkilenip dağa falan çıkabiliyordu. 90'lı yılların başında böyle kaç olay olduktan sonra zaten okullara gönderilen kız çocuklarının çoğu okuldan alınıp evlendirildi." (14)

"Varto'da iki binli yılların başına kadar kız çocukları pek okutulamıyordu. Okuyan kıza hem kötü bakılıyordu. Hem de bazı güvenlik sorunlarından dolayı insanlar çocuklarının kendilerinden uzak olmasına izin vermiyordu." (20)

3.3.2 2000'den Sonra Varto'da Kadınların Eğitime Katılma Durumu

Özellikle 2000'li yıllardan sonra, popüler kültür araçlarını halka ulaştıran kitle iletişim araçlarının evlere girmeye başlaması ve özel TV kanallarında kadının ele alınış şekli, toplumun kadına bakış açısında dönüşümler yaratmıştır. Bunun yanında devletin bu tarihten sonra ekonomik olarak güçlenip bölgede, köylere yönelik eğitim politikaları üretmesi, kadınların eğitim hayatına entegrasyonunu hızlandırmıştır. Bunun sonucu olarak 2002 yılından itibaren kapalı olan bütün köy okullarının eğitime başlamıştır. Özellikle 'Haydi Kızlar Okula' ve zorunlu eğitim süresinin sekiz yıla çıkarılması gibi maddi politikaların üretilmesi kız çocuklarının eğitime yönlendirilmesinde etkili olmuşa benziyor. Diğer yandan kız çocuklarının eğitim hayatına katılımını sağlayan etmenlerin biri de ilçede kadınların politik arenadaki görünürlüğü olduğu söylenebilir. Özellikle belediye başkanlıklarını elinde bulunduran sol görüşlü partiler, toplum içinde kadına yönelik sağladığı dernekler ve çalışmaların yanında, bu politik kültürün cinsiyet değerleriyle tanışan erkeklerin bakış açısında da aydınlanmacı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir. Bu bağlamda algıları değişen erkeklerin kızları okutmak için belli bir bilinç düzeyi yakaladıkları görülüyor. Nitekim ataerkil toplumlarda daha eşit temellere dayalı bir cinsiyet rejiminin oluşması için kadınlardan önce aydınlanması gereken erkek zihniyeti olduğu gerçeği ve birçok engeli yaratan erkek zihniyeti olması bu noktada önemli bir gelişme olarak ele alınabilir. Bunun sonucunda ataerkilliğin tüm araçları ile egemen olduğu böyle toplumlarda değişim ve ilerleme erkeklerin seküler ve modern kültürel değerlerle tanışmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda günümüzde kadınların eğitim hayatına katılımında son söz erkeklerindir. Erkeklerin bu durumda son sözü söyleme yetkisine sahip olması ataerkil örüntülerin günümüzde de etkin olduğunun en büyük göstergelerinden biri olmaktadır. Bunun yanında kadınlar üzerindeki tahakküm kültürünün hayatın çeşitli alanlarında, farklı form ve sembollerle var olduğunu gösteren önemli bir veri olduğunu görmekteyiz. Bu durumu yansıtan bazı görüşler şöyledir;

"Ekonomi gelişince ister istemez insan da değişiyor, eskiden kızların okumasını istemeyenler, şimdi kızları okusun doktor olsun diye her türlü fedakârlıkta bulunuyor. Eskiden kızlar okumadıysa biraz da maddi sıkıntıların yanında toplumun kafa olarak geri kalmasından kaynaklanıyordu. Bence

kızlar en az ortaokula kadar okusun. Çalışkan olan dersleri iyi olan üniversiteye de gitsin. Yarın okuyunca yine gelip bizlere faydaları dokunacak." (20)

"Eskisi kadar olmasa tabi ki kız çocuklarının okumaya başlamasında gelişme var. Okusunlar isterim ama halen kızların okumasını istemeyenler de var. Onlara da hak veriyorum. Kızlar okula gidip derslerle uğraşmak yerine sevgili yapıyorlar. Benim kızım olsa ben de okutmam." (21)

"Benim kızlarım çok başarılıydı lakin koyun beslediğimiz için kışın koyunları Urfa Mardin taraflarına götürüyoruz. Bundan dolayı kız çocuklarımız da, erkekler de okula devam edemedi. Bu duruma çok üzülüyorum ama elimizden bir şey gelmiyor. İmkânlarımız el verseydi bende babaları da okuturdu. Ama bazen bazı şeyler elde olmuyor." (31)

2000'lerden sonra kız çocuklarının eğitime katılımlarında inanç gruplarına göre değişimdeki geniş makasın ortadan kalktığı görülüyor. Özellikle Sünni aileler bu bağlamda ciddi bir ilerleme kat edildiği görülüyor. Fakat bütün bu gelişmelerin yanında kız çocukların eğitime katılımı hala erkek çocukların çok gerisinde kalmaktadır. Maddi olarak bütün çocuklarını değil de sadece birini okutmak durumunda olan hemen hemen bütün ailelerde eğitim önceliğinin erkek çocuklara verildiği görülmektedir.

"Haydi Kızlar Okula Kampanyası" ve Taşınabilir Eğitim Sisteminin Sonuçları

2010'lardan sonra eğitim hayatında taşıma sistemine girilmesi kız çocuklarının eğitim hayatına katılımını arttırmıştır. Özellikle evleri köylerde olan kız çocukların ilkokuldan sonra yatılı okullarda kalmak zorunda olması büyük bir problem oluşturuyordu. Geliştirilen bu politikayla devlet tarafından yol ve servis masrafları karşılanan öğrencilerin liselere ve ortaokullara ulaşımı kolaylaştırılmıştır. Bu politikalarla beraber ilçede kız çocuklarının eğitime katılma oranları erkeklerin seviyesine gelmemekle beraber eskiyle karşılaştırıldığında ise artmaya başladığı görülmektedir. Bütün bu durumlara rağmen üniversiteye gitmek için erkek çocukları için yapılan maddi ve manevi fedakârlıklar, kız çocuklar söz konusu olduğunda aynı derecede ailelerce karşılık görememektedir. Kız çocuklarının yükseköğretim kurumlarına girişi artsa da bu nedenlerden dolayı eğitim hayatına katılımları erkek çocukların halen çok gerisindedir. Liseyi bitiren kızlar arasında çok başarılı olanlar üniversiteye girişte masraflı olmadığından eğitimlerine devam etmeleri ailelerce desteklenmektedir. Fakat ilk iki yılda üniversitelere giremeyen kızların yükseköğretim kurumlarına giriş için gösterilen çaba erkekler için gösterilen çabanın çok gerisindedir. Bu durumu gösteren çeşitli görüşler şunlardır:

"Babam üniversiteyi ilk yılımda kazanmasaydım beni dershaneye göndermezdi. Ama ağabeyimi üç yıl dershaneye gönderdi. Bence eskiye oranla gelişme var. Kızların okuması

destekleniyor ama erkeklere verilen destek kızlara verilmiyor. Ayrım çok ciddi bir şekilde belli oluyor." (32)

"Taşıma sistemi getirilmeseydi muhtemelen ailem beni okutmazdı bende bu gün sınıf öğretmenliğini kazanmazdım. Geçmişe oranla toplumun kadına bakış açısında gelişme var. Bunlar güzel şeyler. Üniversitede başka yerlerden arkadaşlarım var. Fakat bence Varto'da kızlara verilen değer hiçbir yerde verilmiyor. Varto bu konuda her yerden daha ilerdedir." (38)

Sonuç olarak geçmişle kıyaslandığında kadınların eğitim hayatına katılımında toplumun değişen bakış açısına paralel olacak düzeyde artış olduğu görülmektedir. Toplumsal anlamda eğitime katılmanın önünde namus algısı olarak engel teşkil eden simgesel yorumun yıkıldığı görülmektedir. Öte yandan son yıllarda teknik teçhizat ve personel noktasında geçmişe kıyasla kat edilen mesafe çocukların daha iyi şartlarda eğitim almalarına zemin hazırlamıştır. Bunun sonucunda Türkiye geneli sınavlarda Varto'daki okullardan birçok derece yapan öğrencinin çıkıyor olması, derece yapan öğrenciler arasında kız çocuklarının en az erkekler kadar ön planda olması eğitime katılımında kadınların önündeki birçok engelin toplumsal olarak yavaş yavaş aşıldığına dair önemli bir veri sunmaktadır. Ayrıca son yıllarda üniversitelere giden kız çocuklarındaki geçmişe kıyasla görülen artış, gelecekte kadınların eğitimde görünürlüğüne daha fazla katkı sunacağına işaret eder.

3.4 SİYASAL YAŞAMDA KADIN KİMLİĞİNİN TEMSİLİ

Siyaset kurumu aldığı kararlarla, günlük hayatın içinde kadınların sosyal konumunu dönüştüren bir işleve sahiptir. Bu yönüyle "Tarih içinde toplumlar ve siyasal yapılar, çoğunlukla paradokslar sarmalının bir yekûnudur. Onun için tarihsel geçmişte bir homojen durum bulmak veya aramak dinin veya bilimin hakikatlerine ulaşılacağı anlamına gelmez. Çünkü tarih içinde idealize edilen toplumlar, aslında insanlığın içinde buldukları güncel gerçekliğe karşı kurdukları ters-ütopyalardır" (Sözen, 2017: 55). Bu bağlamda toplumsal hayatta kadının sosyal konumunu belirleyen etmenlerden biri de siyasal hayatın içinde var olma durumlarıdır. "Ataerkinin kamusal alandaki tezahürünü çok iyi bir şekilde yansıtan bu alana bakarak kadınların kamusal alanda var olma mücadeleleri hakkında fikir edinebiliriz. Bu özellikleri, siyasi partileri, politik özne olarak Kürt kadını kimliğinin oluşumunu ve bunun ardındaki gerilimleri, mücadeleleri izlemek için elverişli kurumlar" olarak görmemizi sağlayabilir" (Çağlayan, 2010: 125). Siyasal hayatın doğasından kaynaklanan bürokrasinin; işlevsel kanalları vasıtasıyla toplumsal cinsiyet rejiminde var olan eşitsizliğin tohumlarının atıldığı alan olması bu açıdan önemlidir. Bu bağlamda "Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı verilmesi çalışmaları elbette ki, kadın-erkek eşitliği sağlanması konusunda atılmış çok büyük

bir adımdı. Oysa tarihin tortuları içinden süzülüp gelen geleneksel anlayışlar ve kadın hakkındaki imaj, pek de hızlı biçimde değişecek gibi görünüyordu" (Kırkpınar, 1999: 199).

Ataerkil örüntülerin en ağır haliyle vuku bulduğu Doğu Anadolu bölgesinde kadınların siyasal hayata katılım düzeyleri ve bunun toplumsal cinsiyet rejiminde sosyal konumlarına etkisi yadsınamaz. Bunu aşmaya yönelik çeşitli sembolik pratikler oluşturulsa da bunların günümüzde var olan düzeni dönüştürmek için yeterli düzeyde güce sahip olmadığı görülmektedir. Bazı yerel ve ulusal dinamiklerin siyasal temsil noktasında kadınların siyasal yaşamda görünürlüğüne etkileri yadsınamaz. Fakat bunların kadın sorunlarına yaklaşımının sadece sembolik bazı veriler barındırması, kadınların yaşadığı sorunların temeline inme noktasında yetersiz kalması, siyasi arenada kadın temsilinin yetersizliğini gösteren emarelerdir. Bu sembolik pratiklerin toplumsal cinsiyet bağlamında kadının siyasi arenadaki varlığını ortaya çıkarmadaki işleyişini Aksu Bora şöyle ifade etmektedir;

"1990'larla birlikte yaygınlık kazanan 'kimlik politikaları' cinsiyeti, sınıfı, ırkı, etnik kökeni birer kimlik olarak ele alıp her birinin farklı ve kesişen mücadele alanlarından söz etti. Kamusal alanın temelini kimliklere dayalı farklı varoluşların temsilinde gören bu anlayış, kimliklerin oluşum süreçlerini sorunlaştırmak yerine, bunları birer veri olarak kabul edip, kimliklerin eşit (ya da adil) temsilinin nasıl mümkün olabileceği sorusuna odaklandı. Siyah olmanın ya da kadın olmanın yahut işçi sınıfından olmanın kendisi sorun edilmediği için, kimlik politikalarının toplumsal değişim perspektifi, ancak siyasal temsil ve katılım sorunlarıyla sınırlı kaldı" (Bora, 2014: 51).

Özellikle geçmişten bu güne kadın kimliğinin temsili noktasında yaşanan birçok dinamiğin ulusal siyasi konjonktürden bağımsız olmadığı görülüyor. Bu bağlamda politik arenada kadın kimliğinin temsili yerel dinamiklerden çok ulusal dinamiklere gebe şekilleneceğine benziyor. Bunun bir sonucu olarak günümüzde kadınların çeşitli kulvarlarda siyasal yaşamın içinde oldukları görülmektedir. Bu durumun yarattığı sonuçlardan biri de kadınların seçmen olarak kendi iradelerine göre hareket etmesi gelmektedir.

3.4.1 1980'den 2000'e Varto' da Siyasal Hayatın İçinde Kadın

Siyaset hayatında var olmak, "bütün dünyada kadınların toplumsal hayata kendi kimlikleriyle katılımları ve tanınmaları modern dönemlere özgü gelişmelerdendir. Klasik toplumlarda kadın, ailenin tamamlayıcısı veya temel unsuru olsa da, 'aile' içindeki statüsü dışarıdan görünür veya tanınabilir değildir" (Sözen, 2017: 112). Varto'da kadının siyasal yaşamın içinde bulunma süreci 2000'li yılların başına kadar durağandır. Kadınlara seçme ve

seçilme hakkının verildiği Cumhuriyet'in kuruluşundan bugünlere dek siyasal hayatın içinde Varto özelinde sadece seçmen olarak var olduklarını görmekteyiz. Okuryazar oranının düşük olması ve ataerkil örüntülerin egemen olması sonucu seçmen olarak oy verecekleri partiler ya da yerel yöneticiler olan encümen, muhtar ve belediye başkanlığı seçimlerinde bile ailelerindeki erkeklerin politik reflekslerine göre yönlendirildikleri görülmektedir. Bu bağlamda siyasal yaşamda bir özne olmaktan çok, tercihleri ile aynı zamanda nesne rolünde oldukları görülmektedir. Toplumun bu dönemde siyasal hayata katılım noktasında, bilinç düzeyi olarak ciddi derecede geride olduğu görülüyor. Bu dönemde kadınlar için siyasal yaşam ve tercihler, tamamıyla kendilerinden bağımsız şekilde sosyal yaşamlarına etkisi olmayan bir olgu olarak ele alınmaktadır. Siyaset olgusunun gündelik hayatta kadınların nezdinde kendi sorunlarına çözüm üretecek hiçbir reel olguya sahip olmadığı düşüncesinin hâkim olması bu algıyı oluşturan ana etkenlerden biri olmuştur. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Eskiden seçim esnasında kime oy vereceğimizi biz değil ailelerimiz belirliyordu. Ya bir aile dostun ya da arkadaşın partisi oldu mu, direkt ona oy veriyorduk. Şimdiki gibi ne kadın belediye başkanları oluyordu ne de milletvekili." (9)

"Seçimler gerçekten şimdi çok önemli. Eskiden seçim neydi kimse bilmez uğraşamazdı. Hiçbir şekilde kadın aday bulunamazdı. Seçilenlerin neye yaradığını ne iş yaptıklarını bile bilmezdik. Olay böyleyken bilinçli seçmen olmamız imkânsızdı. Sadece oy atmak için oy atardım. Bir kaç kere pusuladaki resme bakıp en beğendiğim resme mühür bastığım oldu. Hatırlıyorum at vardı, bir de güvercin resmi vardı. Genelde ikisinden birine oy atardım" (8)

Siyaset olgusunun kadınlar açısından farklı anlamlar yaratmada önemli olan unsurlarından biri de yerleşik hayatın mekânsal boyutudur. Seçim kampanyalarının daha görünür olduğu ilçelerde ikamet eden kadınların seçimlere ve siyasete bakış açısı kırsalda köylerde yaşayan kadınlarınkinden farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda ilçede yaşayan kadınlar köyde yaşayan kadınlara oranla seçimlere daha farklı bakabildikleri görülmektedir. Bunun yanında siyasete bakış açısında kadınlar arasında farklılık yaratan unsurlardan biri de inanç olgusu olmuştur. Alevi kadınların seksenli yıllardan itibaren siyaset kurumuna bakış açısı Sünni kadınlarınkinden farklı bir o kadarda keskin politik saiklerle örtülüdür. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Eskiden beri biz Aleviler dokuz ok gördük mü mührü basarız. Çünkü dokuz ok Atatürk'ün partisi o olmasaydı Anadolu'daki bütün Aleviler şimdi kılıçtan geçirilmişti. Bunun farkında olduğumuz için geçmişten beri bilinçli bir şekilde dokuz oka oy atmaktayım." (12)

"Biz aleviler kime niçin oy atacağımızı geçmişten beri bilen insanlarız. Atatürk'ün kim olduğunu ne yaptığını, Alevilere verdiği desteği ve partisinin hangisi olduğunu bilip sahipleniriz. Sünniler Atatürk'ü sevmiyorlardı ama biz Aleviler için çok değerli bir insan ve liderdir." (11)

"Biz Varto'nun yerlileri köydeki kadınlar gibi değildik. Siyasetin ne olduğunu hangi partiye niçin oy vermemiz gerektiğini biliyorduk. Ama hiçbir zaman şu parti de kadın vekil var oy verelim diye düşünmedim şimdi de düşünmüyorum. Şuan HDP'ye oy verme sebepim Kürt partisi olmasındandır." (23)

"Tabi ilçede yaşayan kadınlar ile köydeki yaşayan kadınlar aynı bakmazdı seçimlere. Köyden gelen akrabalarımıza hangi partiye niçin oy vermeleri gerektiğini biz söylüyorduk. Onlarda ne televizyon vardı ne bir şey. Koyun ve samandan başka bir şeylerden bir haber değillerdi." (3)

Siyasi Arenada Kadın Özneler Faktörü

Doksanlı yılların ilk yıllarında kadın olarak siyasi arenada görünen Tansu Çiller'in varlığı bölgedeki kadınların zihinlerinde olağan üstü bir dönüşüm yaratmışa benziyor. Bunun devamında Leyla Zana'nın mecliste Kürtçe yaptığı konuşmanın da bölgede kadınlar üstünde simgesel anlamda bir etki yaratmışa benziyor. Kadınlar bu iki kadın siyasetçinin varlığıyla kadınların siyaset arenasında görünürlüğü ile ilk kez karşılaşmışlar. Kadınlar için bu durum karmaşık bir anlamsızlıkla beraber bir o kadarda heyecan uyandıran bir ruh hali yaratmıştır. Kadın siyasilerin siyaset yaptığı siyasi partilere bu dönemde kimliklerinden dolayı Varto'dan birçok kadından destek aldıkları görülüyor. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Tansu Çiller'i TV'de görür görmez bizim burada birçok kadın onun partisine gizliden oy vermeye başladı. Erkekler falanca partiye oy vereceksin deyip bizi perde arkasına gönderince gizliden Tansu Çiller'in partisine oy veren birçok kadın oluyordu. Sonradan bir araya geldiğimizde gizliden ona oy verdiğimizizi itiraf ediyorduk." (27)

"Ben siyasetin ne kadar önemli olduğunu Leyla Zana ile anladım. Tansu Çiller'i sevmiyordum. Bence kötü bir insandı. Ama Leyla Zana'nın yaptığı şey tam kadın cesaretiydi. Hiçbir erkek onu yapmazken çıkıp aslanlar gibi kendi dilinde konuştu onun için bana siyasetin seçimin ne olduğunu öğreten kadın Leyla Zana olmuştur." (24)

Sonuç itibariyle 2000'li yılların başına kadar Varto'da kadın kimliğinin temsili noktasında kadınların siyasette özne olamadıklarını görüyoruz. Eğitime katılımın yetersiz olması sonucu okuma yazma oranının düşük seviyede olması bu durumu yaratan ana etmenlerin başında gelmekteydi. Bunun yanında ataerkil örüntüler ve kadının kırsal alandaki çetin yaşam mücadelesi, kadın kimliğinin inşasında önemli bir yer olan siyaset kurumunda özne olarak var olmasını sınırlandırmada etkili olan başka bir etmen olarak göze çarpıyor. Bununla beraber siyasi arenada bulunan kadınların Kürt siyasi hareketiyle ilişkisi ve

cezaevlerine düşme durumu da kadınların siyasete karşı soğuk olmasını sağlayan etmenlerden biridir.

3.4.2 2000'lerde Siyasal Hayatın İçinde Kadın Kimliğinin İnşası

Toplumsal düzen ataerkil reflekslerle şekillendikçe toplumsal yapıya şekil veren siyaset kurumunun kendisi de erkeklerce otomatikman kontrol edilmektedir. Böylece "etnik ulusal kimlikleri, toplumsal cinsiyet kurgusu açısından inceleyen çalışmalar, topluluk adına söz söyleme ve onu temsil etme konumundakilerin erkekler olduğuna dikkat çekerek kadınlara sembolik roller verildiğini dile getirirler" (Çağlayan, 2010: 23). "Tarihsel gelişimi ve uygulama biçimleriyle, akademik anlamda tamamen siyasi tarihin içinde derinlemesine araştırılacak olan demokrasi olgusu, esas olarak siyasal sisteme katılımın bir mekanizmasıdır ve tamamıyla bir pratikler manzumesidir" (Sözen, 2017: 100). Siyasette özne olarak kadın kimliğinin inşa edilmesi bölgede olduğu gibi Varto'da da 2000'lerin başından itibaren ortaya çıkmaktadır. Bu çıkışın ileride değineceğimiz farklı dinamikleri olmakla beraber Çağlayan'a göre asıl dinamik Kürt siyasi hareketidir. Çağlayan; "1980 sonrası Kürt hareketinin ayırt edici özelliklerinden birisi, hatta belki de en önemlisi, kadınları kitlesel bir şekilde harekete geçirmeye başarmasıdır" (Çağlayan, 2010: 18) yorumunda bulunur. Nitekim siyasal yaşamda politik araçların varlığı ve siyasi sorunlar, kadınların özne olarak inşasını hızlandırmıştır. Fakat bu öznenin inşa olduğu toplumsal yapı; teknik gelişmeler ve bölgedeki kültürel kodların birlikte organize edilmesi ile şekillenmekte olduğu görülüyor. Özellikle bürokratik bağlamda kadınların eğitime katılımlarının artması ve teknolojinin gelişmesiyle kitle iletişim araçlarının hemen hemen her eve girmesinin kadın kimliğinin toplumda siyasal anlamda bir özne olarak inşasında önemli bir rolü olmuştur.

2000'li yıllardan itibaren geçmişe kıyasla ekonomik anlamda doğaya bağımlılıktan meta tüketimine geçişin geniş aile formlarını ortadan kaldırdığına değinildi. Çekirdek ailelerin varlığı ve günlük işlerin kolaylaşması ve gün içerisinde zamansal bağlamda yaşanan tasarruf da kadınların siyasal alanda görünürlüğüne katkı yaptığı anlaşılmaktadır. "Nitekim önceki dönemde olduğu gibi 1980 sonrasında kadınların toplum içindeki konumu, Kürtlerin sosyo-kültürel durumunun göstereni olarak işlenmiştir" (Çağlayan, 2010: 87). Ülke içindeki politik kültürün yansıması ile ulusal dinamikler kadının siyasal hayata entegrasyonunu belirlemede önemli bir işleve sahiptir. Bu bağlamda "Türkiye'nin küresel süreçlere entegrasyonunun hızlanması, kamusal alanda tanınma ve hak talebinde bulunan diğer dezavantajlı gruplarla birlikte Kürtlerin örgütlenmelerini de kolaylaştırıcı etkide bulundu" (Çağlayan, 2010: 89). Sol

ideoloji, bu çerçevede Türkiye'deki yerel dinamikler aracılığıyla etnik guruplar üzerinde çeşitli politik refleksler ortaya çıkarmıştır. Bu politik refleksler bölgede kadınların siyasal hayatta katılımını önemli ölçüde etkilemiştir. Bunun sonucunda Varto'da kadınların temsil noktasında siyasete bakış açıları ve katılımında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Nitekim birçok kadının bu dinamiklerin etkisi ile Varto'da temsil noktasında aday olup seçimler kazandığı görülmektedir.

Kadın Belediye Başkanları ve Siyasi Yaşamda Kadın Özneliğinin İnşası

Bölgede hem sol hem de Kürt milliyetçi söylem üzerine kurulan siyasi partilerin varlığı, bölgede geçmişten beri var olan Kürt milliyetçiliği damarı üzerinden kendini toplumsal bağlamda politik araçlarla dönüştürerek yeniden üretmiştir. Solun kadına bakış açısında liberal anlayışa göre daha özgürlükçü değerler barındırması ve eşitliğe yönelik ilgi çekici politik söylemler barındırması bölgedeki kadınları etkilediği anlaşılmaktadır. Bu değerler aracılığıyla Kürt kimliği üzerinden siyaset yapan siyasi partiler, bölgede daha eşitlikçi bir cinsiyet rejimi yaratmak için siyasal yaşamda kadınların 'seçilmiş' olarak var olmasını sağlayacak politik araçlar üretmeye başlatmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda 2000'li yıllardan sonra Kürt siyasi hareketinin gelişimine paralel olarak bölgede kadınların siyasetin içinde görünür olmaya başlamıştır. Nitekim bu ideolojik örüntülere sahip ve bölgedeki en güçlü partilerinden olan Kürt siyasi hareketinin bileşeni olan yapıların 2006 yılından 2017 yılına kadar belediye başkanlığı için Varto'ya zorunlu "kadın" kotası uygulaması getirdiğini görüyoruz. Bu süreden itibaren aralıksız olarak ilçedeki seçilmiş son dört belediye başkanının kadın olduğu görülmektedir. Erkeklerinde desteğiyle belediye başkanı seçilen kadınların, ataerkil örüntülerin egemen olduğu toplumda simgesel anlamda birçok şeyi değiştirmede anahtar rolü olduğu görülüyor.

Bu durumun sembolik olarak kadınların sosyal konumlarına etkisi fazla olmuştur. Mahallelerde ve köylerde bu ideolojik hareketin parçası olarak çeşitli kadın komiteleri kurulmuştur. Bu komitelerin birinci amacı ataerkil örüntülerle düzenlenmiş toplumsal yapıyı daha eşitlikçi temellerle dönüştürme olmamakla beraber ikincil gayeleri bu olmaktadır. Bu amacın hiçbir zaman Kürt kimlik mücadelesinin önüne geçmemesi, siyasal alanda kadının cinsiyet kimliğinden önce, etnik kimliğini öne çıkartmasına neden olmuştur. Bu bağlamda bulunduğu toplumsal destek tam anlamıyla toplumun kadının temsiline bakış açısını yansıtmamaktadır. Bu dönüşüm Kürt milliyetçiliğinin yarattığı politik araçlardan bağımsız bir cinsiyet mücadelesi olarak ele alınmamaktadır. Çünkü bu politik araçların ruhunda, siyasete

empoze edilmiş bir cinsiyet politika ile birlikte etnik kimlik vurgusunun gerisinde kalmasıyla alakalı olduğu görülüyor. Bu dönüşümü yakalamada referans alınan anlayış ve ideoloji ise jineolojidir. Bu kavram kuramsal olmaktan çok ideolojik amaçlarla donatılmış, solcu ve çağdaş bir Kürt toplumu yaratmayı tasavvur eden örüntüler barındırır. Bu bağlamda asıl hedef kadın kimliğini inşa etmek yerine etnik bir topluluğun kimliğini inşa etmektir.

Son yıllarda ilçe meclisi ve il genel meclisi seçimlerinde de kadınların güçlü bir şekilde siyasette katılımını sağlamak amacıyla zorunlu kadın kotası konulduğunu görüyoruz. Kadının siyasal yaşamda görünürlüğünün artmasıyla toplumda kadına verilen değerin arttığını, kadın komitelerinin çalışmaları sonucu kadınların maruz kaldığı sorunların nicel ve nitel temelde azalmasına katkı sağlamıştır. Bu durumu gösteren çeşitli yorumlar şunlardır;

"Biz halkımızla beraber kadın kimliğimizi ve özgürlüğümüzü hayatın tüm alanlarında var etmek için çalışıyoruz. Bizim parti iktidar olduğunda bütün insanlar başta kadınlar bundan fayda görecek. Eskiden erkekler tarafından insan yerine koyulmazken şimdi erkekler bize saygı duymak zorunda kalıyor. Varto'nun neresinde bir kadın sorun yaşarsa dayanışma için hemen yanında oluyoruz. Sorun yaratan erkekler üzerinde caydırıcılık yaratacak çözümler geliştirebiliyoruz. Gücümüzü partimizden alıyoruz" (25)

"Leyla Zana'nın meclisteki çıkışından sonra toplumun kadına bakış açısı değişti. O olaydan sonra eşim bizzat beni kendi partiye götürüp üye yaptı. Sonra onun içinde cinsiyet bilinci edindim. Bir zaman sonra eşimle birçok konuda tartışmaya başladık. Ama normalde iyi anlaşıyoruz. Biz kadınlar bilinçlendiğimiz kadar erkeklerde bilinçleniyor." (30)

"Kimse artık eşine şiddet uygulamıyor. Herkes partiden insanlardan çekiniyor. Bizim burada birileri sırf adı çıkmasın diye de olsa eşine şiddet uygulamıyor. Çünkü herhangi bir haksızlıkta parti direk araya girip onu toplumdan dışlayabiliyor." (39)

Kadının siyasal yaşama aktif katılımı, bölgedeki kadınların gözünden farklı değerlendirmeler ortaya çıkarmıştır. Muhafazakâr ve yaşlı kesimden kadınlar bu bağlamda kadınların siyasal yaşamda görünürlüğünü doğru bulmadıklarını söylemektedir. Bunlara göre kadının üreme, ev işi yapma ve çocukların bakımı dışında işlerle uğraşması kadın cinsiyeti için yakışık olmayan bir durumdur. Sosyal algıları ataerkil örüntüler tarafından şekillenmiş bu kadınlara göre siyaset erkeklerin işidir. Kadınları sadece kadın kimliklerinden dolayı aday olduklarında desteklemeyeceklerini dile getirmekteler. Seçimlerde kadınlar, kadın olmaktan ziyade, Kürt siyasi hareketin bir parçası oldukları için hem yaşlı hem de muhafazakâr kadınlardan destek görmektedir. Görüşmelerimizde bu durumu yansıtan görüşlerden bir kaçışöyledir:

"Ben kadınların milletvekili olmasını desteklemiyorum. Erkeğin olduğu yerde kadına ne gerek var. Ne cengâver yiğitlerimiz var onlar ilgilensin. Ben kadın aday olunca destek veririm lakin kadın olduğu için oy vermiyorum. Bizim partiden olduğu için oy veriyorum. Bence kadın evinde oturacak çocukla çocuğuyla ilgilenecek. Başkan olmaktan kadınlara ne?" (5)

"Ben kadınların siyasetten önce yapmak zorunda oldukları sorumluluklarının olduğuna inanıyorum. Bunun için kadınların aday olduğu bir partiye oy vermem. Siyasetle ilgilenen kadınların nasıl olduklarını çok iyi biliyor ve duyuyoruz. Bence erkek işine kadın işine baksın. Dinimiz bile bunu doğru bulmuyor" (6)

Orta yaşlı, genç ve Alevi kadınlar açısından politik sahnede kadının varlığı önemlidir. Bu kesimin oluşturduğu havuz, kadının politik arenada görünür olmasını olumlu karşılamakta ve destek vermektedir. Kadınların siyasal alanda görünür olmasının gündelik hayatta kadının sosyal konumuna katkısının farkındalığına sahip oldukları görülmektedir. Bu kadınlar için politik anlamda görünürlük, toplumsal alanda onları sınırlandıran birçok ataerkil yaklaşıma karşı, denge oluşturan sembolik bir güçtür. Bu gücün yarattığı sosyal roller ise toplumsal hayatın her alanında kadınlar lehine dengeler yaratmaktadır. Bu durumu destekleyen birkaç görüş şöyledir:

"Bence kadınların politika yapması önemlidir. Son yıllarda, belediye başkanlarımız, encümenlerimizin çoğu kadın oluyor. Biz toplumsal hayatta bunun faydalarını erkeklerin bize gösterdiği saygı ve yaptıkları haksızlıkların etkisinin azalmasıyla görüyoruz. Mesela birçok baba bu gelişmelerden sonra kız çocukları üzerindeki baskıyı azaltmaya başlamıştır." (39)

"Bütün kadınlar kadının siyasal hayatta olmasını destekliyor. Umarım daha fazla kadın siyasal hayatın içine girer çünkü kadın siyasetle uğraşırsa bilinçlenir bilinçlenirse erkeği onu ezemez. Akli ile erkeğinin saygısını değerini kazanır." (38)

İlçede Kürt siyasi hareketi ekseninde gelişen kadınların politika alanında görünürlüğü, Devletin merkez sağ ve merkez sol partilerini de etkilemiş benziyor. Özellikle 2010'dan sonra Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisinin de bünyelerinde kadın komitelerinin kurulduğunu görüyoruz. Bu partilerde politika yapan kadınların varlığı ilçede kadınların siyasi hayattaki aktif durumlarını bize göstermektedir. Nitekim araştırmayı yazdığım sürede Ak Parti ilçe başkanlığı koltuğunda da bir kadın oturmaktaydı. Buna rağmen muhtarlık gibi siyaset barındırmayan seçimlerde kadınların temsil noktasında ise günümüzde görünür olmadıklarını görüyoruz. Nitekim ilçede var olan bütün muhtarlıkların erkeklerce yapılıyor olması bu durumun temel göstereni olmaktadır. Bu bağlamda kadınlar için siyasal görünürlüğün ülkedeki politik dinamiklerden bağımsız olmadığını görüyoruz.

Kadınların siyasi arenadaki görünürlüğü, kültürel olarak birçok ataerkil örüntüyü alaşağı ettiği gibi kadınların toplumsal hayattaki görünürlüğüne de olumlu anlamda katkı

sağladığını görüyoruz. Bunun sonucunda kamusal alandaki kadın görünürlüğünün arttığını görmek, eril refleksler barındıran birçok kültürel örüntünün de ilerde ortadan kalkmasına zemin hazırlamak gibi simgesel katkılarının olacağına benziyor. Kadınların ekonomik etkinliklerde bulunma durumu ve eğitim hayatına katılımı da bu bağlamda siyasette görünürlüğe göre şekilleneceğine benziyor. Görüşmelerde bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Bence babaların kız çocukları okutmaya başlamasında kadınların belediye başkanı, milletvekili olmasında etkisi çok büyük. Benim iki kızım üniversite okuyor ve eşim okuyun ilerde milletvekili belediye başkanı olun diyor. Yani aslında bu durum erkeklerin de hoşuna gidiyor. Erkekler arasında sanki kız çocuklarını okutan erkeklerin daha fazla saygı görmeye başladığını görüyoruz." (29)

"İlk kadın belediye başkanı olduğunda hepimiz yapamaz diyorduk. Şimdi ise kadınların da erkekler kadar başarılı olabileceklerini görüyoruz. Çünkü kadınların siyasette olması erkekleri de bilinçlendiriyor. Onlar sayesinde kadınlar dışarıda para kazanacağı işlerde çalışabiliyor. Erkeklerde birçok tabuyu siyaset yapan kadınlar kırdı." (32)

3.5 SOSYAL VE EKONOMİK HAYATTA KADIN İSTİHDAMI

Kandiyoti'ye göre; "çok farklı biçimler alabilen ve farklı sonuçlar doğurabilen tarımın yaygın biçimde metalaşması, hane örgütlenmesi ve kadınların üretici rolleri üzerinde belirleyici bir etki yapmaktadır. Bu etki, kadınlara yeni görevlerin verilmesi ya da eskilerin yeniden tanımlanması gibi doğrudan sonuçlara yol açarak, daha önce tartışılan hayat döngüsünü tamamen kırarak bir biçim alabilir" (Kandiyoti, 2015: 59). Nitekim bölgede gündelik işlerin işleyişinde teknolojik araçların kullanımı (traktör, figaro, süpürge, çamaşır, bulaşık makineleri vb.) sosyal hayatta kadınların gündelik işlerin pratiğinde değişim ve dönüşüm yapmışa benziyor. Ataerki ailenin doğaya bağımlı ekonomik etkinliklere göre biçimlenen organizasyonu, kadınların gündelik ev işlerini icra etmede anahtar rol olduğunu bize göstermektedir. Bu durumun kadınlarca kabullenilmiş olmasının altındaki mekanizmayı Bourdieu şöyle ifade etmektedir;

"Kısaca, 'cinselliğe dayalı olarak' örgütlenmiş toplumsal düzenin deneyimlenmesi ve anne-babalar, öğretmenler veya arkadaşlarınca kendilerine yapılan apaçık düzen çağrıları aracılığıyla, ve kendileri de benzer dünya deneyimleriyle elde ettikleri bakış açısı ilkeleri taşıdıklarından dolayı, kızlar hâkim bakış açısının ilkelerini bilinç düzeyine taşınması oldukça zor olan algılama ve değerlendirme şemaları biçiminde bedenlerinin bir parçası kılarlar; bu onları hâkim bakış açısını kabullenmeye ve normal hatta doğal bulmaya, onu kederleri haline

getirmeye ve zaten dışlanmış oldukları disiplin veya mesleklerden uzak durarak her halükarda yazgılarında olanlara yönelmeye iter" (Bourdieu, 2015: 120-121).

Bu işleyişin sonucu olarak ev işlerinin yapılması kadınlara kalmışken, dışarıda yapılan ağır işlerin yapılmasında da erkeklerle beraber katılım gösterdiklerini görüyoruz. Bu durumu belirleyen ana unsur işlerin yoğunluğu ve ailedeki erkek sayısının varlığının bu iş yoğunluğunun üstesinden gelip-gelememe durumuyla ilişkili olmaktadır. Görüştüğümüz kadınlardan bu durumu destekleyen çeşitli yorumlar şöyledir;

"Bütün ev işlerini kadınlar yapıyor. Şimdi de böyle geçmişte de böyleydi. Erkekler dışarıdaki işleri yetiştiremediklerinden çoğu zaman onlara da yardım ediyoruz. Tırmiğa da gidiyoruz, patosa da gidiyoruz, tezek de taşıyoruz. Kadınlar erkeklerden çok daha fazla yoruluyor. Bunun hayvan sağması var çocuğu var, evin yemeği temizliği bulaşığı ütüsü hepsini kadınlar yapıyor. Ailede erkek az olunca kadınlar bunların hepsini yapmak zorunda kalıyor" (18)

'Eskiden kadınlar için işler daha zor oluyordu. Makineler yoktu, köy çeşmelerinden su taşıyıp çocukları yıkardık. Evler topraktı temiz kalamıyordu. Motor ve patos olmadığı için erkeklerle tarlaya, ot biçmeye de giden kadınlar oluyordu. Şimdi makineler çıktığı için kadınların işleri daha kolay ama yine de çok çalışıyorlar.' (10)

Geçmişte "ev kadınlığı, her ne kadar kadınların 'doğal' eğilimleri ve özelliklerine bağlansa da, tarihsel bir konumdur. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte ev ile iş yerinin ayrılması, evin ekonominin dışında bir 'yer' haline gelişi, ekonomi ile ilişkilendirildiğinde de ancak tüketicilik konumu atfedilmesi son yüz elli-iki yüz yıllık tarihin bir görüngüsüdür. Daha önce ev işleri ve çocuk bakımı yine esasen kadınlar tarafından yürütülmüş olsa da, ev ile çalışma mekânı arasında bir ayrışma olmadığı için 'ev kadını' kavramı henüz gelişmemiştir" (Bora, 2014: 59). Günümüzde ise çalışma hayatında kadının varlığını simgeleyen iki ana alanın olduğunu görüyoruz. Kadın ya dışarıda ücretli geçim yaratan bir işte çalışmaktadır ya da ev kadınıdır. Ev kadını olunca emeği günlük iş temposu, ataerkil toplumca görünmezdir. Bu durumun varlığı ise ataerkil toplum için doğal işleyişin sürüyor olduğunun kanıtıdır. Bu bağlamda kadınların ev işlerini icra ederken, erkekler nezdinde ev işleri, iş olarak görülmemektedir.

Diğer yandan ev işlerinin temposu ve işleyişinin günlük hayatta kadınların sosyal yaşamı içerisindeki dönüşümünde; işlerin yerine getirilme aşamasında teknik araçların gelişiminin ciddi bir fark yarattığını görüyoruz. Ev işlerinin üretimi aşamasında teknolojik araçların varlığı tarihsel bağlamda kadının gündelik iş yükünü hafifletici etki uyandırırsa bile kadınların bu emeklerinin erkeklerce küçük görülmesine neden olduğunu görüyoruz. Bunun sonucunda erkeklerin kadınlar üzerinde sembolik şiddet içeren bakış açısı, toplumsal cinsiyet

rollerinde var olan başka sorunların yeniden üretilmesine de neden olmaktadır. Ev işlerinin ele alınmasında anahtar unsurlardan birini Bora şöyle ifade etmektedir;

"Ev işlerinin kadınlığın inşasındaki kilit önemi bir yandan her sınıftan kadın arasında ortaklık yaratırken, aynı zamanda, birbirinden çok farklı deneyimlenebildiği için de, farklılığın alanı olarak görülebilir. Ev işlerinin sınıfsal yeniden üretildiği bir deneyim alanı olarak ele alınması için en uygun bağlam, herhalde ücretli ev hizmetleridir. Çünkü burada iki farklı sınıftan kadın karşılaşmakta ve gündelik hayat içinde geliştirdikleri ilişki stratejileri dolayısıyla bir yandan güç kazanmaya çalışırken diğer yandan sınıfsal farkı kendi anlam sistemleri içinde algılayıp yorumlayarak, kendi öznelliklerini inşa etmektedirler" (Bora, 2014: 70).

Bu bölümde 1980'den 2018 yılına dek gelinen süreçte kadınların çalışma hayatı ve istihdamında yaşanan değişimi ve ücretli işlerde çalışan kadınların durumu ile kadınların buna bakış açısını toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ele alacağız.

3.5.1 1980'den 2000'e Kadının İş Hayatı ve Ücretli İşlerdeki Görünürlüğü

1980'lerin yapısı itibariyle ataerkil ilişkilerin ve geleneksel üretim tipinin egemen olduğu işleyişten daha önceki bölümlerde bahsetmiştik. Toprağa ve hayvancılığa bağımlı olan günlük çalışma temposu ile şekillenen görev dağılımının cinsiyetler açısından yarattığı ağır yaşam temposu, kaynağını zorlu doğa şartlarından almaktaydı. Bu bağlamda kadınlar açısından çalışma hayatı bir çileye dönüşebilmekteydi. Kadınlar açısından köy-kasaba endeksli yaşam alanının yanında, geçimlik uğraşı olan hayvancılık tipinin varlığı da dâhil olmak üzere çalışma hayatını şekillendiren ana dinamikleri belirlemekteydi. Bu bağlamda kasabada yaşayan kadınlar ile kırsal köylerde yaşayan kadınların çalışma temposu ve iş alanları farklı olabilmekteydi. Bunun yanında yıl içerisindeki mevsimlere göre değişen iş etkinlikleri de mevcut iş temposunun çeşitliliği üzerinde etkili olmaktadır.

İlkbahar mevsiminde köylerde yaşayan kadınlar koyun sağmak için sürüleriyle beraber yaylalara çıkarken, çadırlarda temel yaşam ihtiyaçları olan su taşımak, yemek pişirmek, bulaşık yıkamak, temizlik yapmak ve çocuklara duş aldırma gibi sürekli işleri de vardı. Erkekler bu süreçte koyun kırpmak, çobanlık yapmak gibi daha basit işleri yapmaktadır. Yaylalara çıkmanın politik sorunlar nedeniyle yasaklandığı doksanlı yıllarda ise günde iki kez at, eşek veya katır sırtında kilometrelerce yol gitmek zorunda kalan kadınlar, koyun sağma işlemini yaptıktan sonra köyelerine geri dönmekteydi. Bu ağır iş temposunun kadınlar arasında farklı örüntülerde iş dağılımını ortaya çıkardığını görüyoruz. Bu yıllarda geniş aile tipolojisi

toplumda egemen olduğundan aileler kalabalıktır ve bu işler ancak geniş aile formunda sürdürülebilmektedir. Hanenin en kıdemli gelini ile en kıdemli bekâr kızı koyun sağmaya giderken, aile içinde 10-14 yaş aralığındaki kız veya erkek çocuklar onlara yardım etmek için kendilerine eşlik etmektedir. Yeni gelinler yaşlı kaynanalar ve daha küçük bekâr kızlar ise evin temizliği, köy çeşmesinden su taşımak, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak gibi günlük ev işlerini yapmaktadır. Kasabada yaşayan ailelerde iş yaşam temposu ise görece daha zayıftır. Genelde kadınlar evde ev işleri yapmak ve köylerden çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için ilçe merkezine inen akrabalarını ağırlamak, onlara yemek ve çay ikram ederek günlerini geçirmektedir. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Şimdiki kadınlarda çalıştıklarını mı düşünüyorlar. Biz kaynana evindeyken günde iki kez at sırtında yaylaya çıkar 100 tane koyunu günde iki kez sağıp geri gelirdik. Bunları yaparken çocuk, bebek bakardık. Çok zordu hayat şimdiki kadınlar çok rahatlar." (19)

"Eskiden biz insan gibi yaşamıyorduk ki at sırtında mahvoluyorduk. Bugün hepimiz bel fitiğiysek o günlerin iş temposundan dolaydır. Küçük kızlar ve gelinler ev işlerini yapmak için evde kalırdı. Biz büyük gelin ve evlenme sırası gelen bekâr kız ile yaylaya çıkardık. Yayladan gelince iş bitmezdi. Mandıra iki ay sütü alırdı sonra gidince sağdığımız sütü yağ peynir çökelek yapardık. Sabah 5'te uyanırdık, akşam 8 de ancak yataklarımıza girebilirdik." (10)

"Ben günde iki kere yaylaya çıkardım gelirdim peynir yağ çökelek yapardım, ekmek bitmişse tandırda ekmek pişirirdim. Gün içerisinde öyle yoğun bir iş tempomuz vardı ki bazen gün içinde çocuklarımı hiç görmüyordum bile. Buna rağmen erkekler her zaman kendi yaptıkları işleri daha zor görürlerdi." (15)

"Biz Varto'da yaşayan kadınların iş yükü her zaman daha hafifti. Tek şikâyet noktam köylerden ihtiyaçlarını karşılamak için gelen akrabaları ağırlamaktı. Yakın akrabalar olsa sıkıntı etmezdim. Lakin öyle bir şey ki 10 göbek bağ uzak olan aileler bile geliyordu. Hastane yada herhangi bir devlet kurumunda varsa işi hal edip gelir akşama kadar otururlardı. Çok rahatsız oluyorduk." (3)

Erkeğin Gözünden; Pasif Kadın Emegi

Yaz aylarında biçimlik çayırların biçilmesi ve yaylalarda otlakların azalmasıyla beraber sürülerin köylere geri dönmesi görülmektedir. Bu mevsimde kadınlar koyun sağma, tarlada çalışan erkeklere yemek pişirip üç öğün yemek götürme ve ev yaşamında gündelik olarak sürekli hale gelen işleri icra etmede aktif rol aldıklarını görüyoruz. Bunun yanında çayırların biçilmesi ve tarlaların hasat edilme sürecinde yeterli erkeği olmayan ailelerde ise kadınların gündelik olarak bu işlerde çalıştıkları görülmektedir. Tarlada erkeklerle aynı işi yapan kadınların akşam eve dönerken dinlenemediklerini kalan ev işleri yapmaya devam ettikleri, erkeklerin ise odalarına geçip dinlendikleri görülmektedir. Bunun yanında çocuk

bakımı, evin temizliği, tandırda ekmek pişirmek gibi en ağır işlerin kadınlarca icra edildiğini görüyoruz. Bütün bu iş yüküne rağmen yaptıkları işlerin erkekler tarafından küçük görülüp dalga konusu edilmekteydi. Bu yorumları yansıtan çeşitli görüşler şöyledir;

"Yazın o kadar zorlanıyorduk bir tarafta ev işi bir taraftan koyun sağma, sonra tarlaya erkeklere yardım için tırmık yapardık. Şuan o zor günleri hatırladıkça şimdi hiçbir şey beğenemeyen kızları o kadar haksız buluyorum ki" (22)

"Eskiden hem içerdeki hem dışarıdaki işleri yapardık, yetmedi erkeklere yardıma ot biçmeye giderdik. Akşam eve gelince odalara geçip dinlenirlerdi. Siz ne yaptınız gelip 3-4 saat tırmık yaptınız en basit iş diye çalışmamızı küçük görüp hayıflardı." (19)

Bu ailelerin yapısı hakkında Kandiyoti; "ücretli emeği neredeyse hiç kullanmayan küçük aile işletmeleri, kadınların emeğine büyük ölçüde bağımlı; çünkü bu tür girişimler yaşayabilmek için aile emeğine dayanıyor. Bu, ailenin her bir üyesinin, çocukların bile, aile geçimini sağlamak için mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmak zorunda olduğu yoksul topraksız aileler arasında daha da yaygın" (Kandiyoti, 2015: 63) yorumunda bulunur. Öte yandan Kandiyoti kırsal işlerde çalışmayan kadınlar için ise şu yorumu yapar;

"Daha öncede öne sürüldüğü gibi, emek harcamak kaynakları denetlemeyi sağlamamaktadır. Ev işlerine gömülmek yalnızca bir statü işareti olmakla kalmayıp, aynı zamanda, ağır kırsal işlerden kurtulma anlamına da gelmektedir" (Kandiyoti, 2015:64).

Bu bağlamda denilebilir ki kırsal işleri icra eden kadınların sosyal sınıfsal bağlamda bir değer kaybı yaşadıkları görülüyor. Kırsal işlerde çalışmayan kadınların toplumsal statüsü daha yüksek olurken, erkek sayısının yetersizliğinden zaten ataerkil toplumda güçsüz görülen ailelerdeki kadınlar çalıştırıldıkları için statü kaybı yaşadıkları görülüyor. Ataerkil ailede erkek işini kadına yaptırmak bir eksiklik olarak görülür. Bu bakış açısı belki kadınların zor işlerde çalışmamasına yönelik olumlu bir tavırken simgesel anlamda erkekliğin kadınlıktan üstün görüldüğü eril refleksler barındıran bir anlayışın ürünü olduğu görülmektedir. Bu yorumları destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Ben tarlada hiç çalışmadım o kadar erkek doğurdum. Gidip tarlada onlar çalışsınlar. Kimsesiz miyiz ki kadınlarımız tarlaya gitsin. Erkeklerse göğüslerini gere gere ot da biçecek tarlada ekecek işleri ne?" (8)

"Kadınların tarlada çalışması kötü bir şey ama işleri ağır çalışacak kimsesi olmayan aileler doğal olarak kadınları da tırmık yapmaları için tarlaya götürür." (31)

Yaz aylarında büyük baş hayvan besleyen ailelerde kadınların yaptığı işlerden biri de daha önce bahsettiğimiz şuji (peynir suyu) toplama etkinliğidir. Bu suyu bidonlarla taşıyıp büyük kazanlarda kaynatıp yağsız çökelek elde etmekte, elde edilen çökeleği de seyyar manavlara verip karşılığında kışın tüketebileceği oranda patates almaktaydılar. Bunun dışında

hane içi tüketim ihtiyaçları karşılamak için ekilen bostanın bakım ve sulamasının da kadınlar tarafından yapıldığını görüyoruz.

Sonbahara doğru ise kadınların sürekli ev işleri dışında sürdürdükleri işlerin başında tarlalardan alınan buğdayın bulgura çevrilmesi, yıkanması ve dışarıdaki tezek, odun gibi yakacakların kışın kullanımını için kapalı alanlara taşınması gibi görece daha kolay işlerin kaldığını görmekteyiz. Sonbaharda koyunların sütü bittiğinden dolayı sağma çilesinin sona erdiğini görüyoruz. Bu bağlamda kadınların iş yükünün en az olduğu mevsimin sonbahar olduğu söylenebilir.

Kış eksi derecelere düşen soğuğu ve yoğun kar, tipi ve fırtınasıyla bölge insanını en çok zorlayan mevsim olma özelliğini taşıyor. Bütün bu zor şartlar altında hayatta kalma mücadelesini veren insanları doğayla çetin mücadele barındıran çok ağır bir iş temposuna ayak uydurmak zorunda bırakıyor. Kadınlar bu mevsimde gündelik sürekli işleri dışında evin ekmek ihtiyacını tandırda pişirmek, yeni doğum yapan hayvanların üreme dönemlerini kontrol etmek, evin etrafındaki kullanım yollarını dolduran karı temizlemek gibi çeşitli işleri yapmaktadır. Bunun yanında sürekli sıcak kalması gereken hanenin soba ve ısı sistemini sürekli kontrol etmek, yemek pişirmek gibi ana işleri de yaptıkları görülmektedir. Bu mevsimde kadınları en zorlayan iş ise evin su ihtiyacının köy çeşmesinden bidonlarla taşınmasıdır. Evlerden uzakta olan köy çeşmeleri, bu işin icra edilmesinde ciddi bir insan emeğine ihtiyaç duyulmaktaydı. Erkekler için ise bu mevsim hayvanların günlük bakımı ve yem-su ihtiyacını tedarik etmekle geçmekteydi. Kalan vakitlerini ise odalarında dinlenerek geçirmektedirler. Bu noktada kadınların iş temposu ve iş yükü erkeklerinkinden çok daha ağır olduğu görülüyor. Bunun sonucunda erkeklerin boş zaman tasarrufunun kadınlara oranla daha fazla olmuştur. Bu dönemin iş yükü hakkında edindiğimiz çeşitli yorumlar şöyledir;

"Kış ayı eskiden işkenceydi yollar kapalı olurdu. Metrelerce kar yağardı su yok, elektrik yoktu. Köy çeşmesinden o soğukta evin bütün su ihtiyacını taşırdık. Bazen 2-3 gün tipi olurdu su taşıyacak durumda olmazdık. Yağan karı sobada kaynatıp su ihtiyacımızı öyle giderirdik. Bide herkes evde olduğu için, çamaşır yıkama düzenli yemek yapma temizlik yapmak yemek pişirmek daha da zorlaşıyordu" (22)

"Kış ayları her zaman çok zordur. Yollara ağıl ve komlara yağan karı küreklerle erkeklerle birlikte temizledik. Evler su damlatırdı. Leğenlerle bir taraftan su damlatan yerlerin eve zarar vermesini önlemeye çalışırken diğer taraftan soba yakmak, yemek pişirmek gibi diğer gündelik ev işlerini yapardık. Elektrikler genelde 2-3 ay olmazdı. Tipiden sonra yollar kapanır elektrik telleri devrilirdi. Kala kalırdık öyle bahara kadar." (20)

3.5.2 2000'den Sonra Kadının İş Hayatı ve Ücretli İşlerdeki Görünürlüğü

2000'lerden sonra ulusal dinamiklerin etkisi ile kadınların günlük iş temposunda çok büyük dönüşümlerin ortaya çıktığını görüyoruz. Özellikle 2000'lerdeki ekonomik krizin geniş aile tipolojisi üzerindeki dönüştürücü etkisine daha öncede değinmiştik. Krizden sonra ekonomik anlamda güçlenen devletin sosyal hizmetler bağlamında kırsal yerlere yol, su ve okul yaptığını görüyoruz. Bu sayede her eve suyun geldiğini görüyoruz. Bunun sonucunda kadınların su taşıma çilesinin ortadan kalktığını görülmektedir. Öte yandan krizden etkilenen ve küçükbaş hayvanlarını satan ailelerin gelen parayı çocuklara dağıttığı ve parayı alan her erkek çocuğun betondan temizlenme imkânı daha kolay olan evler inşa ettiği görülüyor. Bütün bunların sonucunda çekirdek aile formu içinde kadınların günlük iş temposunun geçmişe oranla ciddi düzeyde kolaylaştığı görülüyor. Kitle iletişim araçlarının sosyal yaşama girmesi ve ileri teknolojik gereçlerin günlük hayatta kullanılabilir olması, birçok konuda kadınların günlük işlerinde hem zaman hem de enerji tasarrufu yaratmasına zemin hazırlamıştır.

Mevsimlerin kadınların değişen çalışma temposu üstündeki etkisinin günümüzde yitirildiği görülmektedir. Bu bağlamda toplumsal olarak toplumun kapitalist üretim stratejilerine ayak uydurup eklemlediğini görülmektedir. Böylece kadınların günlük yaptığı iş formlarının varlığı ve dağılımı belli düzeyde dönüşüme maruz kalmışa benziyor. Hemen hemen birçok eve çamaşır ve bulaşık makinelerinin girmesiyle kadınların bu işleri icra etmede çok daha kolay yaşam standartlarına sahip olmaya başlamasına zemin hazırladığı görülmektedir. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Hayat şimdiki kızlara güzel sabah uyanıp 5 dakika da süpürge makinesiyle evi süpürüyorlar, varsa kirli bulaşıklarda beş dakikada yıkıyor. Su taşıma derdi, dışarıda ateş yakma derdi de yok yemek için tüpte, ocakta bütün elektrikli mutfak malzemeleri de var. Geriye kalıyor yemek pişirmek. Sonrada akşama kadar otur televizyon izle oh ne güzel" (11)

"Büyüklerimiz anlatıyor, hakikaten eskiden çok zor ve ağır işler yapıyorlarmış. Bu işler bile bize bu kadar zor gelirken, ben onların yaptığı işi düşünemiyorum. Onca iş arasında o kadar çocuk büyütüp beslemek, gerçekten çok zor. Ben düşünüyorum herhalde iki çocuktan fazla bakamam diyorum. Ama onlar o kadar ağır iş içinde 9-10 tane çocuk büyütüyorlardı. Helal olsun başkada bir şey diyemiyorum." (37)

Teknolojinin kadınların gündelik işleri üzerinde olumlu etki yarattığı iş kollarından biri de (koyun sağma işlemi) berivanlıktır. Özellikle küçükbaş hayvancılığının icrasında son yıllardaki devlet desteği ve yetiştiricilerin bilimsel verilerden yararlanmaya başlamasıyla, küçükbaş hayvancılık yapan ailelerin ekonomik olarak ciddi anlamda zenginleşmesine olanak

sağladığı görülmektedir. Bu zenginlikle beraber bu alandaki işlerin icrası noktasında da çeşitli formlarda görülmektedir. Nitekim bunun sonucu olarak geçmişte at sırtında yaylaya çıkmak zorunda kalan kadınların Jeepler ve Cornet tipi araçlarla koyun sağmaya gittikleri görülüyor. Bu durum iş yükü azalan kadınların gün içerisinde daha fazla boş vakit elde etmelerine olanak sunuyor. Bu durumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Geçmişe oranla berivanlık daha kolay, artık at sırtında saatlerce yaylaya günde iki kez çıkıp inmek zorunda kalmıyoruz. Arabayla gidiyoruz ve 15 dakikada sürüyor yolculuğumuz. Geçmişe oranla çok daha kolay her şey. Bütün işleri makine ile yapıyoruz her evin su tesisatı çeşmesi var. Daha ne isteyeceğiz." (19)

"Şimdi koyun besleyenler lort olmuş. Eskiden biz koyun beslerken yılda bir doğum yapan koyunlar şimdi 5 ayda bir doğum yapıyor. Bütün bu kuzular satılıyor. Artık devlet küpe parası veriyor. Her bir aile yılda 400-500 bin para kazanıyor. Beriye (koyun sağmaya) bile Jeeple gidiyorlar." (15)

Bütün bu değişime rağmen toplumsal cinsiyet rollerinde keskin çizgilerle ayrılmış cinsiyet rollerinde ise herhangi bir değişimin olmadığı görülmektedir. Orta sınıf sayılan memur kadınlar için durum biraz farklı olsa da erkek ve kadınların yaptığı işlerin karışmadığını ve bu iş dağılımının giderek keskinleştiği görülmektedir. Kadın ve erkeğin memur olduğu ailelerde ise iş dağılımı eşit düzenlenmemekle beraber, alt sınıftaki aileler kadar eşitsiz şekilde düzenlenmiş olmadığı görülmektedir. Memur olan kadınlarla yapılan görüşmelerde, yoğunluk durumunda eşlerinin ev işleri noktasında kendilerine yardım ettiklerini, çocuğun temizlik ve mamasını yedirmek gibi işleri yapma kültürünün erkekler arasında az da olsa ortaya çıktığını ifade etmektedirler. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rolleri tarafından ayrıştırılmış ekonomik etkinliklerin, kadının ücretli işlerde çalışması durumunda bazı dönüştürücü sonuçlar yaratmada belirgin sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu durumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Bence kadının statüsüne göre erkeklerde eşlerine yardım edebiliyor. Mesela ikimizde çalışıyoruz ama yoğun olduğumda eşim bana yardım etmiyor. Ama genç öğretmenler eşlerine yardım ediyor benimki gibi değil." (17)

"Ben dışarıda çalışıyorsam tabi ki eşim bana yardım edecek. Hem dışarıdan para getireceğim hem de ona bakacak değilim. Ben de insanım ve kadınlar köle değil. Ben eşimden memnunum her işi beraber yapıyoruz. Bütün çalışanlar bizim gibi değil ama çalışan kadınlar bu konuda diğer kadınlar gibi değil. Haklı olarak kendilerini ezdirmiyorlar." (26)

Ücretli İşlerde Kadın Emeğinin Görünürlüğü

2000'li yıllardan itibaren toplumda meydana gelen hızlı dönüşüm, enformel işlerde asgari ücrete çalışan kadınların sayısında artış meydana getirmiştir. Daha önceleri ataerkil refleksler ve tabuların etkisiyle kadınların ücret karşılığında dışarıdaki işlerde çalışması yadırganıyordu. Günümüzde özellikle kafelerde, süpermarket, kozmetik, giyim ve çeyizlik eşya satan işyerlerinde kadınların çalışmaya başladıkları görülmektedir. Bununla beraber kadınların toplumsal alanda görünürlüğünün arttığını ve kadını dört duvar arasına hapseden patriarkal anlayışın dökülmeye başladığı görülmektedir. Yaptığımız görüşmelerde parasını kazanan kadınların, ev bütçesine yaptığı destekle evdeki statüsünü de arttırdığı görülmektedir. Görüşmelerde bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Bence kızlar ayıp bir şey yapmadığı sürece kendi parasını kazanacağı işi yapmalıdır. Bir kuzenim var. Markette çalışıyor. Eskiden kıza değer veren yoktu. Şimdi bütün ailesi el üstünde tutuyor. Kadınlar içinde çok iyi farklı insanlarla iletişim kurup hayatı öğreniyorlar. Varto'da kadınların böyle işlerde çalışmasını artık kimse yadırganmıyor. İlk başta tepkiler oluyordu. Şimdilerde çalışan çok olunca alıştılar, kabullendi toplum." (38)

"Kadın evde boş oturacağına tabi ki gidip çalışsın hayatı öğrensin. Evde oturup boş boş evlilik programı izlemekle hayatı öğrenemezsin. Ailenin ihtiyacı varsa tabi ki de çalışmalılar. Alış verişe gidince erkeklerle muhatap olmaktansa kadınlarla muhatap olmak daha güzel oluyor benim için." (17)

"Benim arkadaşım var. Varto'da ailesi ile sürekli tartışıyordu. Sonra kız işe başladı. Geçenlerde düğünde gördüm ailesi bir saygı gösteriyor. Bir değer veriyor. Nasıl oldu diye sordum. Para kazanınca böyle oluyor işte dedi. Gerçekten çalışınca başka oluyor insanın hali." (38)

Katılımcılarla yaptığımız görüşmelerde ücret karşılığı çalışan kadınların orta kuşak, genç kuşak, Alevi ve Varto merkezde yaşayan kadınlarca desteklendiği görülmektedir. Fakat daha geleneksel değerlere sahip yaşlı kuşak Sünni kadınlar arasında buna karşı tepkilerin olduğunu görülmektedir. Nedenini açığa çıkarmaya yönelik yönelttiğimiz sorularda ise altında kadın bedeni üzerinden toplumsal olarak inşa edilen cinsellik ve namus kavramlarının yattığını görmekteyiz. Kadınların enformel işlerde çalışmasını sakıncalı gören kadınların, formel işlerde çalışan kadınlara yönelik bakış açılarının ise çelişkili bir biçimde farklı olduğu gözlemlendi. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Ben emek sarf eden, evinde oturup birilerine muhtaç olmak yerine çalışıp ailesine maddi destek veren kadınları destekliyorum. Keşke daha fazla iş olsaydı daha fazla kadın çalışsaydı. Bazıları çalışmak insanı bozar diyorlar ya ben ona katılmıyorum. Karakterli kadın her yerde aynıdır." (38)

"Benimde işletmem var. Ve bugüne dek bir sıkıntı yaşamadım. Varto'da değil de başka yerde çalışsaydım belki sıkıntı yaşardım ama Varto hakikaten birçok şeyi aşmış. Ve görüyoruz, son yıllarda

bütün işletmelerde kadınlar çalışıyor ve herkeste gayet memnun. Hem bu tür işleri kadınlar erkeklerden daha iyi yapıyorlar. Çünkü biz kadınlar daha titiz ve disiplinliyiz" (25)

"Ben devlet memuru olmayan kadınların çalışmasını doğru bulmuyorum. 50 lira için günde 100 kez patronundan müşteriden laf yer. Konuşan olur, iftira atan olur, yoldan çıkan olur. Memur değilse bence kadın evinde oturmalı. Ev işini yapsın erkek de erkekse gidip çalışıp evine para getirsin." (9)

Öte yandan son 5 yılda kadınların İŞKUR aracılığıyla birçok iş alanına yöneldiklerini görüyoruz. Özellikle kırsal yerlerde cami ve okul gibi yerlerin günlük bakımı için kadınların istihdam edildiklerini görüyoruz. Bu bağlamda reel anlamda bürokrasinin yarattığı yapısal reformların kadının ücretli işlerde çalışıp istihdam edilmesine katkı sunulduğu görülmektedir.

Sonuç olarak kadınların günümüzde kamusal alanda görünür olmasını sağlayan ana unsurların başında enformel işlerde çalışmanın geldiğini söyleyebiliriz. Bu görünürlük kadınlar açısından ataerkil düzende birçok tabunun yıkılmasına olanak sunarak, aile içinde ekonomik olarak güçlenip eşit statü yakalamada simgesel anlamda yol almaya ışık tutuyor. Bu yönüyle geçmişle kıyaslandığında son yıllarda kadın istihdamının büyük bir atılım kaydettiği anlaşılıyor. Erkekler arasındaki ataerkil örüntülerin kapitalist sistem karşısında bir çözülmeye uğramış olması, Marx'ın deyimiyle ekonominin oluşturduğu alt yapının üstyapıyı dönüştürmesine bir örnek teşkil ettiği görülmektedir.

3.6. EVLİLİK TIPLERİ VE TÖRENİN DÖNÜŞÜMÜ

Aile kurumunun ana dinamiğini oluşturan evlilik kurumu; tarihsel süre içerisinde kültürel folk ve normları ile dönüşen bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda "Türkiye'de, geleneksel aile yapısı içinde, aileyi oluşturan anne ve babanın, çocuğun değeri üzerine yargıları ve cinsiyetlerine göre çocuklarından beklentileri, geleneksel ailenin kendine özgü özelliklerini anlamamız için bize bazı ipuçları vermektedir" (Kırkpınar, 1999: 271). Bu bağlamda kız ve erkek çocuğu evliliklerinde sergilenen tavır, sembolik olarak birçok toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesinde var olan kültürel tortular barındırır. Kültürel tortuların varlığı evlilik ritüellerinde yaşanan değişimler, toplumsal olarak kadına bakış açısını yansıttığı gibi değişen ritüellerin kendisi de yeni toplumsal ilişkiler ve algılar yaratmaktadır.

Bu bölümde 1980'den günümüze yaşanan evlilikleri, tüm hatlarıyla mercek altına alınacaktır. Burada daha önceki bölümlerde yaptığımız gibi dönem karşılaştırmasından ziyade olgusal anlamda karşılaştırmalar ve değerlendirmeler yapılacaktır. Bu bağlamda evlenme yaşı, töre kurallarına göre gerçekleşen evlilikler, başlık parası, düğünlerin değişen formları, farklı mezhepler arasında gerçekleşen evliliklerin toplumsal kabulü noktasındaki durum ele

alınacaktır. Bunun yanında Varto'dan Avrupa'daki hemşerilerle gerçekleşen evlilikler, toplumsal olarak eril bir dille isimlendirilen kocaya kaçma ve aile zoruyla gerçekleşen evlilikleri genel hatlarıyla ele alıp tarihsel süreç içerisinde uğradıkları dönüşümü toplumsal cinsiyet rolleri ve törenin değişen dinamiği bağlamında ele alınacaktır.

3.6.1 Evlenme Yaşının Dönüşümü

Tarihsel olarak geçmişte bölgede evlilik yaşının 13 ile 14 yaşlara dek düştüğü bilinen bir gerçektir. Özellikle üretim ilişkilerinin ve eğitim seviyesinin çok düşük olduğu dönemde insanların çok erken yaşlarda evlendikleri görülmektedir. Bu dönemde evlenme dinamiğini oluşturan olguların başında geleneksel ilişkilerin yarattığı daha fazla erkek çocuğa sahip olma ve rakip aileler karşısında güç dengesi yaratma refleksinden geldiğini görüyoruz.

Çalışmada özellikle orta ve yaşlı kuşak kadınlarla yaptığımız görüşmeler, evlenme yaşının geçmiş ile günümüz arasında aldığı mesafeyi okumada önemli veriler sunuyor. Bu bağlamda geçmişte ortalama evlenme yaşının 16-17 olduğu bölgede, 2000'lerden sonra 21-22'li yaşlara ulaştığını gösteriyor. Öte yandan evlenme yaşını belirleyen dinamikler arasında ekonomik durum, eğitim seviyesi, inanç aidiyeti ve ailenin bulunduğu sınıfın etkisinin olduğunu görüyoruz. Köylerde küçükbaş hayvancılıkla uğraşan ailelerde hem erkek hem de kız çocukların daha erken yaşlarda evlendikleri görülüyor. Bunun ana sebebi kırsal yaşam örüntüsü ve küçükbaş hayvancılık etkinliğinin doğayla kurulan ilişkinin işleyişinden kaynaklanması etkilidir. Büyükbaş hayvancılıkla uğraşan ailelerin kız çocuklarında ise evlenme yaşı 20-21'ler civarında olduğu görülüyor. Öte yandan özellikle evlilik seçiminde daha konforlu bir yaşam stratejisi, bekâr kadınların küçükbaş hayvancılık besiciliği yapan ailelerin çocuklarıyla evlenmek istememelerine neden olduğu görülüyor. Bundan dolayı küçükbaş hayvancılıkla uğraşan aileler arasında evliliklerin olduğunu görüyoruz. Bu evlilikler gönül evliliği olduğu gibi, ekonomik işleyişin yarattığı mantık evliliği de olabilmektedir. Bunu doğrulayan çeşitli yorumlar şöyledir;

"Varto'da kızlar koyunları olan ailenin çocukları ile evlenmek istemiyor. Çünkü sürekli koşturmak çalışmak zorundalar. Bundan dolayı geneli Avrupa'da bulunan erkeklerle evlenmek istiyor. Çünkü orada gidip oturuyorlar iş yok, güç yok. Eşi sabahdan akşama kadar çalışıyor. Onlar da evde çocuk yapıyorlar. Aynı şeyler burada da yapılır ama oranın parası çok." (33)

"Çok sevmediği sürece, aşık olmadığı sürece kimse koyunları olan ailenin çocuğuyla evlenmez ki. Kızlar eskisi gibi değil. Paranın, ekonominin kıymetini biliyor. Ama eğer gelen para hayatlarını kolaylaştırmıyorsa onu seçmiyor, daha rahat bir yaşamı paradan daha çok tercih ediyorlar. Bundan dolayı koyunları ile zengin olan birisindense Avrupa'daki zengin erkekleri tercih ediyorlar" (19)

Orta sınıf diye tabir edilen ailelerde evlilik yaşı ortalaması 25’li yaşları bulurken, eğitim durumu yüksek olan gençlerin evlenme yaşının ise 30’lu yaşlar civarında olduğu görülüyor. Alevi inanca mensup aileler arasında evlilik yaşı; köy ve kasaba merkezinde ikamet etme durumlarına göre değişmekle beraber; köylerde evlenme yaşı ortalama 23-24 iken ilçede yaşayan gençlerde 26-27’li yaşları bulabildiği ileri sürülmektedir. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Ben 16 yaşında evlendiğimde herkes evlilik yaşın geçti, diyordu. Şimdi 23-24 yaşındaki kızlar için küçük, çocuk deyimleri kullanılıyor. Şimdiki kızlar akıllı mesela koyun besleyen aileler ne kadar zengin olursa olsun, onların çocuklarıyla evlenmek istemiyorlar. Biliyorlar iş yükleri çok ağır olur. Koyunları olan aileden bir erkekle evlense dahi, şehir merkezine taşınma, koyun beslememe gibi güvenceler istiyor." (4)

"Biz Alevilerde de geçmişte erken yaşta evlilik oluyordu ama şimdi olmuyor. 22-23 yaşlardan önce kimse evlenmiyor. Eskiden 18-19 yaşında oluyordu evlilikler. Okuyan gençler daha geç yaşta evleniyorlar." (12)

"Kimse artık çocuklarını erken yaşta evlendirmek istemiyor. İnsanlar erken yaşta evliliğin ne denli kötü olduğunu yaşayarak öğrendiler. Erken yaşta evlenen hangi kadına sorarsanız sorun, hepsi keşke daha geç yaşta evlenseydim düşüncesindedir. Bunu kendi yaşayan biri niye çocuğuna yaşatsın ki? Yaşatıyorsa çocuğunu sevmiyor demektir." (40)

3.6.2 Töre Evliliklerinin Toplumsal Dönüşümü

Bölgede kadınları geçmişte en çok zorlayan evlilik türü toplumsal gelenekler ve normlarla inşa edilen töre evlilikleriydi. Bu tür evlilikler farklı nedenlerle gerçekleşebilirken, kadınların hiçbir şekilde söz hakkı olmuyordu. Özellikle ataerkil sistem içerisinde ailelerin kan davası, zorla kadın kaçırılması gibi durumlarda devreye sokulduğu görülüyordu. Toplumsal anlamda barışın sağlanması için kadınlar rızaları dışında evliliklere zorlanıyordu. Bu evlilikler çeşitli formlarda oluşmaktaydı. Örneğin eşi ölen yada öldürülen gelinler, evde eşinin varsa bekâr kardeşi yoksa da evli olan kardeşi ile evlendiriliyordu. Eğer ölen eşi kardeşi yoksa bazı durumlarda eşinin amcası ya da amcasının oğluyla ikinci eşi olarak evlendirilebiliyordu. Bu evlilik tipi daha çok yetim kalan çocukları korumaya yönelik yapılan töre evliliği çeşididir. Bu durum birçok psikolojik sorunlar yaşayan iki taraf için geleneksel yaşam tortuları içinde hayatı bir çileye dönüştürebiliyordu.

Töre kuralları neticesinde gerçekleşen evliliklerden birisi de iki aile arasında meydana gelen kan davalarında barışın sağlanması için bir kadının kurban seçilmesi yoluyla oluyordu. Öldürülen tarafın ailesine kan parasının verilmesi yanında öldüren ailedeki taraftan bekâr bir

kadının, öldürülen taraftaki genç bir bekâr erkekle iki tarafın rızası alınmadan evlendirilmesiyle gerçekleşiyordu.

Töre kıskacında gerçekleşen başka bir evlilik türünde ise iki kadının isteği dışında bir evliliğe zorlanmasıyla gerçekleşiyordu. Önce bir kadın zorla ona sahip olmak isteyen bir erkek tarafından kaçırılıyordu. Ardından zorla kaçırılan kızın ailesi ile kaçırılan aile arasından bu nedenle husumetin önüne geçmek için orta yol ve barışın sağlanması amacıyla bölgede sözü dinlenen ihtiyar heyeti, şeyhler ve pirlar devreye girip zorla kız kaçırılan aileden bir kız alıp, kızını kaçırılan ailedeki bekâr bir erkekle evlendirirdi. Tamamıyla kadının bir eşyayla aynı kefeye konulup söz hakkı verilmediği bu tarz evliliklerin varlığı, ataerkil kuralların meşrulaştırıp yeniden üretilmesine olanak tanıyordu. Bu uygulamalar bir noktada kadının toplumdaki statü göstergesinin de ana referanslarından biri oluyordu.

Son yıllarda toplumsal anlamda meydana gelen tepkiler sonucu bu tür evliliklerin ortadan kalktığı görülmektedir. Eskiden çokça yoğun yaşanan bu tarz evliliklerin 10-15 yılda bir meydana gelen istisnalar dışında ortadan kalktığını görülmüyor. Bu evlilikleri ortadan kaldıran olguların başında, toplumun eğitim seviyesinin yükselmesi, ekonomik etkinlikler noktasında ulusal ekonomi ile bütünleşmesi, kitle iletişim araçlarının evlere girmesiyle toplumun algılarında modern dönüşümler yaşanması ile son yıllarda siyaset alanında kadın öznelliğinin inşa edilmesinin rolünü olduğu görülmektedir. Özellikle geçmişte benzer yaşanan birkaç olayda sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerin bizzat devreye girip kadınlar üstünden şekillenen bu haksız uygulamaları ortadan kaldırmaya yönelik aktif rol aldıkları görülmektedir. Bu yorumu destekleyen çeşitli yorumlar şöyledir;

"Eşim kan davasında öldürüldüğünde töre gereği eşimim küçük kardeşi ile evlendirildim. Kızım yalnız kalmasın ona bakabileyim diye kabul ettim. Benim gibi evlenen çok kadın vardı. İlk ben olsaydım asla kabul etmezdim. Beraber olmak çok zor oldu ikimiz için de ama 7 yıl evli kaldıktan sonra aynı yatağa girebildik. Şimdi böyle durumlar kalmadı eski insanlar çok cahillerdi. Gençler okuyor, öğreniyor bizi de değiştiriyorlar." (4)

"Bizim komşu köyden akrabalar vardı. Evlendiği adamın amcası kardeşi tarafından silahla yaralanmıştı. O zaman millet birbirlerini öldürmesin diye vurulan adamın yeğeniyle evlendirilmişti. Bu tür şeyler geçmişte kaldı. 30 yıla yakındır böyle evlilikler olmuyor. Ne duydum ne de gördüm" (1)

"10 yıl önce 15 yaşındaki kız ablasını ziyarete gelmişti. Eniştesinin 17 yaşındaki kardeşi bunu silah zoruyla kaçırdı. Sonra arayış bulmak için bu kaçanın kız kardeşini bunların bir erkeğine vereceklerdi. Parti duydu araya girdi. Devlete şikâyet etti kız geri ailesine verildi. Böyle olaylarda eskiden kimse bir şey yapamıyordu. Kızlar bunu kabullenmek zorunda kalıyordu. Kimse böyle şeylere artık cesaret edemiyor" (2)

3.6.3 Düğünlerin Değişen Formları ve Başlık Parasının Dönüşümü

Toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimin okunduğu yerlerin başında düğünler ve yapılaş ritüelleri gelir. Bu bağlamda düğünlerdeki organizasyon biçimi, cinsiyet temelli katılım durumu bir toplumda kadının yerini gösteren veriler barındırır. Gelenek ve göreneklerin düğün etkinliği içerisindeki dönüşümü toplumsal cinsiyet rollerindeki dönüşümü göstermede çeşitli veriler barındırır. Bu araçlar teknolojik olabileceği gibi kültürel bağlamda var olan zihinsel tabuların dönüşümü ile de mümkün olabilmektedir. Özellikle ilçede 2000’li yıllardan itibaren ortaya çıkan orkestra ve saz ekibi kültürünün toplumsal anlamda kadının görünürlüğüne pozitif anlamda katkı sunduğunu görüyoruz. Nitekim daha önce düğünlerde kadınlar ve erkekler farklı mekânsal alanda bulunmak zorundaydı. Özellikle Sünni köylerde bu durum mevcuttu. Kadın ve erkeklerin bir arada halaya durması, namus olgusu üzerinden ataerkil reflekslerle günah ve ayıp olarak görülüyordu. Orkestra kültürü ve düğün salonu kültürünün ortaya çıkışıyla mekânsal anlamda ortak kullanım alanının oluşmaya başladığını görüyoruz. Bu süreçten sonra kadın ve erkeklerin aynı mekânda halaya durup, cinsiyetler arasındaki toplumsal olarak inşa edilen keskin çizgilerin aşılmasına katkı sundukları görülmektedir. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Eskiden düğünlerde kadınlar bir yerde erkekler farklı bir yerde olurdu. Bir araya gelmek çok ayıplanırdı. Bir genç erkek kalkıp kızların olduğu odaya girse kan davası çıkardı. Şimdi öyle şeyler yok orkestra kuruluşu herkes el ele tutuşup beraber eğleniyor." (19)

"Bence eskiden düğünler çok saçmaydı. Kimse kimseyi görmüyordu. Sadece gelini alıp getiriyorduk. Erkek-kadın bir arada eğlenemezdi. Orkestra çıkınca her şey değişti." (16)

Geçmişten bugüne dek değişen olgulardan biri de kadını bir meta olarak gören ataerkil sistemin ürünü olan 'başlık parası'dır. Özellikle 2000’li yıllardan sonra evlenen kızlar için başlık parası istemenin ortadan kalktığını görüyoruz. Nitekim toplumun büyük bir kesimi için başlık parası kötü rencide edici bir durumu simgeliyor. Buna rağmen başlık parasının bazı aileler içinde isim değiştirerek dönüştüğünü görüyoruz. Özellikle Alevi inancın kültürel tortularıyla ilgili olduğu söylenen damadın gelinin annesine vermek zorunda olduğu 'süt parası' kültürünün başlık parasının ortadan kalkmasıyla ortaya çıktığını görüyoruz. Bu parayı alan Alevi annelerin büyük bir çoğunluğu da kız çocuklarına bu parayla düğün hediyesi olarak beyaz eşya olarak bir noktada parayı iade ettikleri görülüyor. İade etmeyen aileler olmakla beraber, iade etmeyen aileler toplumsal olarak ayıplanıp dışlandıkları görülmektedir.

"Eskiden başlık parası fazlaydı. Artık başlık parası almak isteyen aileler toplumsal olarak ayıplanıp alçak görülmeğe çekindikleri içinde olsa başlık parası isteyemiyor. Belki 30 yıldır başlık

parası alınmıyor. Ben evlendiğimde eşimin ailesi babama başlık parası olarak bir kalaşnikof marka silah vermişti. O zamanlar millet başlık parasına koyun, para ya da silah olarak alıyorlardı.” (2)

“Başlık parası yok ama biz Alevilerde Süt parası var. Eskiden herkes o alıyordu. Şimdi aileler alıp kız çocuklarına o parayla beyaz eşya alıyor. Yani eşyalar yine damadın evine gidiyor.” (27)

3.6.4 Evlilik Tiplerinde Yaşanan Dönüşümler ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamı

1980’den günümüze evlilik olgusu çeşitli formlarda çeşitli dönüşümlere maruz kalmıştır. Özellikle evliliklerde sınıfsal, kültürel ve inanç temelli yaşanan değişimler, toplumsal cinsiyet rollerinde kadının sosyal konumunu gösteren çeşitli örüntüler barındırmaktadır. Bu bağlamda evlilik kurumu birçok noktada yerel dinamikleri dönüştürürken, ekonomik, kültürel ve politik anlamda meydana gelen dinamiklerin de evlilik kurumunu dönüştürdüğü görülmektedir. Evlenme durumunda kadın miras hakkından yoksunken, ekonomik anlamda güçlü ve orta sınıfın kültürel örüntülerine sahip ailelerde miras hakkı dışında kız çocuğuna ekonomik desteğin verildiği görülüyor. bunu destekleyen yorum şöyledir;

“Ailemin ekonomik durumu çok iyidir. Ben evlendiğimde mirastan pay verilmez ama bir araba yada ev verilir. Ben bu durumdan memnunum, kimsenin ailesi kimseye ev vermiyor.” (34)

Geçmişle kıyaslandığında evlilik kurumunun devamı olan boşanma davalarındaki artış, toplumsal olarak ataerkil örüntülerin çözülüşüne dair emareler barındırır. Ataerkil reflekslerle kadının cinselliği ve bedeni üzerinden oluşturulan namus kavramı sebebiyle daha önce kadınların boşanmaları çok zordu. Günümüzde kadınlar geçimsizlikten dolayı ailelerinin desteğini alarak daha rahat boşanabilmektedir. Boşanan kadınlara toplumun bakış açısında ise bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Görüştüğümüz birçok kadın boşanmanın normal bir şey olmadığı görüşündeydi. Boşanma olgusunun toplumsal anlamda kabul görmesinin uzun yıllar alacağı tahmin edilmektedir. Bunu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Ben eşim üstüme kuma getirdiği için boşandım. Ailem arkamda durdu. Fakat toplum farklı konuşuyor. Boşanmış kadınlara kimse normal bakmıyor. Sanki bir hata yanlış yapmışsın gibi bakıyor." (22)

"Eşim kumar oynuyordu. İçki içip gelip evde beni dövüyordu. Aileme söyledim. O adamla boşanacaksın dediler boşandım. Herkes neden boşandığımı bildiği için beni yadırgamıyor ama boşanmış kadın etiketi de kötü. Onu ister istemez hissediyorsun." (23)

Özellikle politik temelde Kürt milliyetçilik damarının egemen olmaya başladığı 2000’li yıllardan itibaren Sünni ve Alevi gençlerin arasında evliliklerin artış göstermeye başladığını görüyoruz. Bunu sağlayan en büyük etken ise bölgede etkili sivil toplum

hareketleri ve siyasi partilerin Sünni nüfus üzerinde yarattığı daha seküler kültür örüntüleridir. 2000’li yıllardan itibaren dini temelde değil de daha seküler olgularla hayata bakan bir kültür yaratımının Sünni orta sınıf aileler arasında egemen olmaya başladığını görüyoruz. Görüştüğümüz en muhafazakar kadınlar bile istememelerine rağmen çocuklarının kendi mezhepleri dışındaki evliliklerine saygı duymak zorunda olduklarını ifade ettiler.

2000’li yıllardan itibaren artış gösteren unsurlardan biri de yurt dışında olan Vartolu hemşerilerle gerçekleşen evliliklerdir. Gerek akraba gerekse tanıdık insanların araya girmesiyle gerçekleşen evliliklerde, çoğunlukla görücü usulü ile evlilikler gerçekleştiğini görüyoruz. Kültürel farklılıklardan kaynaklı olumsuz sonuçlanan bazı evlilikler olmakla beraber en çok gerçekleşen evlilik tiplerinden biri olduğunu görüyoruz. Bu tür evliliklerin gençlerce kabul edilmesinin altında daha çok ekonomik etkenler yattığını görüyoruz. Bu bağlamda Varto’dan Avrupa’nın çeşitli ülkelerine son yıllarda yoğun bir şekilde gelin ve damat göçünün yaşandığını görüyoruz. Bu evliliklerin gerçekleşmesinde kullanılan yöntem olan ‘görücü usulü’ evliliklerin işleyişinde de bir dönüşüm olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda evlilik esnasında evlenen gençlerin rızasına başvuru durumunda ise toplumsal olarak ciddi bir dönüşümün olduğunu görüyoruz.

Hem ulusal hem de yerel temelde meydana gelen ekonomik, sosyal, kültürel ve teknik gelişmeler, toplumsal anlamda daha önce yoğun şekilde gerçekleşen görücü usulü evlilik biçimini zayıflattığını görüyoruz. Bunun sonucunda gönül ve aşk evlilikleri artarken, görücü usulü evliliğin ise biçim değiştirdiği görülüyor. Bu bağlamda eskiden görücü usulü evlenen insanlar düğün günü ilk kez birbirini görme fırsatı bulurken, son yıllarda ise erkeğin ailesi kızı istemeye gider, kızın ailesi uygun görürse "çocuk gelsin bir konuşsunlar, anlaşılırsa olur" cevabı verilir. Yani söz hakkı tamamıyla kadına verilmiştir. Bu bağlamda kadının zorla evlendirildiği ataerkil refleksin çok nadir rastlantılar dışında ortadan kalktığı görülmektedir. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Bizim zamanımızda evlendiğimizde eşimizi düğün günü görürdük. Kimle evleneceğimize babamız karar verirdi. Hiç bize danışmazlardı bile. Şimdi öyle değil görücü usulü olsa dahi, erkek eve davet edilir. Kızla erkek konuşur anlaşılırsa evlenirler. Anlaşmazlarsa zorla evlilik dayatılmaz. Görüyoruz aileler kızlarının evlenmesini istemediği kişilere bile kızları sevdi diye kızı vermek zorunda kalıyor." (8)

"Görücü usulü kalmadı bence artık kimse istenmediği bir evliliğe zorlanmıyor. Kızlar genelde sevdikleriyle evleniyorlar. Aile izin vermezse zaten kız sevdiği ile kaçıyor. Aile bunun önüne geçmek için bile kızın istediği kişiyle evlenmesine izin vermek zorunda kalıyor." (38)

Son yıllarda artış gösteren evlilik türlerinden biri de kaçma ya da kaçırılma olarak adlandırılan evlilik tipidir. Ailelerin evliliklerine izin verilmemesi durumunda kız çocuğunun ailesinden kaçarak sevdiğinin yanına sığınmasıdır. 2000'lerden önce böyle durumlar kan davasına sebep oluştururken, toplumsal anlamda bu olgunun cezai yaptırımının zayıflaması, gençlerin bu yolu tercih etmesini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda kız kaçırma olayı gerçekleştiğinde, bölgede adı geçen insanlar orta yolu bulmak için erkek tarafından para alıp kız tarafına verir, bunun sonucunda barış sağlanır. Barıştan sonra çiftin düğünü yapılır, Fakat ailenin kızlarına olan öfkelerinden dolayı düğüne katılmadığı görülür. Olayın üstünden 2-3 yıl geçtikten sonra kız baba evini ziyaret eder böylece kırgınlık ortadan kalkar. Kaçma olaylarında toplumsal anlamda cezai yaptırımın azalmasında aranan en önemli husus kızın olaya karşı sergilediği rıza durumudur. Kız genelde kendi isteğiyle kaçır ve aile bu noktada suçu kendi kızında gördüğü için karşı tarafa bir şey söyleme hakkını kendinde bulmaz. Buna rağmen sevdiğine kaçan kadına karşı da toplumsal anlamda bir olumsuzluk görülüyor. Kendi nefsi için ailesini utanç durumuyla karşı karşıya bıraktığı algısı toplumda hakimdir. Bunun sonucunda toplumsal anlamda bir statü kaybı yaşadıkları görülüyor. Kız kaçırılan erkek de toplumsal anlamda sevdiği kızı kaçırdığı için, güçlü görülmekte ve toplumsal statüsünün yükseldiği görülmektedir. Bu bağlamda bu olayın işleyişinde cinsiyetlere farklı bakış açılarının özünde ataerkil tortular ve refleksler egemendir. Bu yorumu destekleyen çeşitli görüşler şöyledir;

"Kocaya kaçan kızları kimse doğru görmüyor. Eskiden kaçan kızlar öldürülüyordu. Kimse bir şey yapmadığı için hepsi kaçıyor. Neymiş seviyormuş. Ailen düşmanın değil ki, iyi bir insan olsa tabi ki ailesi onu sevdiğine verir. Kimse kaçan kızı sevmez, kaçırılan erkeği insanlar hor görmüyor. Takdir ediyor. Burada bir çelişki var ama toplum böyle görüyor. Yapacak bir şey yok." (11)

"Son yıllarda kim sevdiğiyse evlendirilmezse hemen kocaya kaçıyor. Tabi eskiden kaçan kızlar namusu kirletti diye öldürülüyordu. Şimdi ceza yok yaptırım yok. Onun için bütün kızlar kaçıyor. Liseden bile kaçan kızlar bile var." (27)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Toplumsal cinsiyet bağlamında var olan kültürel örüntüler gündelik işleyişte meydana gelen birçok rolün cinsiyet temelli sorunlarına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda daha eşitlikçi temellere göre düzenlenmiş toplumsal cinsiyet rollerinin mümkün olma durumu tartışması son yüzyılda sosyal bilimlerin cevaplamaya çalıştığı konuların başında gelir. Bu bağlamda kadınların yaşadıkları toplumda özne olarak kabul görme sorunu başta Ortadoğu olmak üzere küresel dünyanın hemen hepsinin ortak sorunsalıdır. Kadın kimliğinin özne olarak inşa edilme yolculuğunda Doğu Anadolu bölgesinde ki sosyal konumu son yıllarda meydana gelen değişimler dinamiğinde ele almak, toplumda var olan birçok genel algının ötesinde farklı sonuçlar barındırmaktadır. Nitekim Türkiye’de ekonomik, politik ve kültürel temelde meydana gelen değişim, yerelde kadınların toplumsal konumları üzerinde birçok dönüştürücü etkiler uyandırmaktadır. Aile hayatında meydana gelen değişim ve bunun devamı olgular, kadının günümüzde sosyal konumunu gösteren önemli referans kaynaklarını oluşturmaktadır.

Özellikle çalışmada görüldüğü gibi bölgede 2000’li yıllardan sonra, sosyal kültürel ve politik dinamiklerin etkisiyle geniş aile formlarının çözülmeye başladığını, bunun yerine toplumda çekirdek aile formuna yüksek hızda bir geçişin olduğu görülüyor. 2000’lerdeki ekonomik krizle beraber ekonomik etkinliklerde meydana gelen değişim bunu sağlayan ana dinamiklerden biri olarak görülüyor. Öte yandan çekirdek aile formu, geniş aile formu ile kıyaslandığında kadınlar için daha refah düzeyi yüksek bir hayat standardına sahip olduğu görülüyor. Bu geçişle beraber, kadınlar birçok konuda geçmişe nazaran daha sürdürülebilir bir yaşam standardı elde etmiş benziyor. Özellikle doğaya bağlı olan ekonomik etkinliklerin geniş aile tipolojisinin yaratmadaki rolü ve bunun sonucu oluşan kültürel ilişkilerin ataerkil reflekslerle bütünleşmesinde kadınlar açısından yarattığı olumsuz durum, aile içinde özne olarak bulunmasının önündeki en büyük engellerden biri olduğu görülüyor. Bu bağlamda aile formunda meydana gelen dönüşüm, kadının sosyal konumunda ciddi anlamda pozitif bir etki yapmışa benziyor.

Öte taraftan inanç olgusunun, kuralları ve doğası itibarıyla toplumsal cinsiyet rollerinin işleyişinde, kültürel normlarla bütünleşerek çeşitli örüntüler yarattığını görüyoruz. Bu bağlamda teknik, politik ve ekonomik etkinliklerdeki gelişmelerin dini örüntüleri dönüştürme noktasında önemli bir güce sahip olduğu görülüyor.

Simgesel anlamda ise muhafazakârlık örüntülerinin oluşumunda yaşın belirleyici bir role sahip olduğu görülüyor. Şekil olarak toplum muhafazakârlaşırken, zihin olarak da gittikçe sekülerleştiği görülüyor. Bu dinamiği yaratan etken ise yerelde var olan politik kültür ve bu politik kültürün kadın öznelliğinin inşa etme biçimiyle ilgili olduğu anlaşılıyor. Özellikle ilçede farklı inanç ve mezhepten grupların olması, sosyo-kültürel anlamda etkileşimi hızlandırırken, kadının toplumsal konumunu belirlemede ve kamusal alanda görünürlüğünü etkilemede de önemli bir role sahip olduğu görülüyor. Bütün bu gelişmelere rağmen ailelerde kadınların miras hakkından yoksun kalıyor olması toplumsal olarak aşılması gereken en büyük ataerkil kuralların başında geliyor.

Ülkedeki eğitim politikalarının ve ulaşımdaki gelişmelerin, kadının eğitim hayatına olumlu katkısı olmakla beraber, bölgede kız çocuklarının eğitime verilen önemin geçmiş yıllara oranla geliştiği görülüyor. Bu bağlamda okuryazar oranında meydana gelen artışla birlikte, kadının eğitim hayatına katılımı birlikte üniversiteye girişlerinde artış olduğunu görüyoruz. Bütün bu gelişmelere rağmen kadınların üniversitelere girişi erkeklerle kıyaslandığında ise aradaki makasın günümüzde de çok geniş olduğunu bize göstermektedir. Bunun yanında eğitime katılım noktasında belirleyici olan unsurlardan biride inanç olgusu olduğu anlaşılıyor. Kadın bedeni üzerinde ataerkil reflekslerle yaratılan cinsellik olgusu ve namus kavramı, günümüzde de kız çocuklarının eğitime katılımı önünde duran en büyük engellerden biri olarak görülüyor.

Geçmişle kıyaslandığında kadın kimliğinin politik arenada temsilinde artış olduğu görülüyor. Özellikle Kürt siyasi hareketi ve türevi olan sivil toplum örgütlerinde birçok kadının siyaset yaptıkları görülüyor. Bu bağlamda kadınların siyasi arenadaki varlığı, toplumsal cinsiyet bağlamında var olan birçok ataerkil örüntüyü dönüştürürken, simgesel anlamda ataerkil reflekslerin çözülmesine olanak sağladığı görülüyor. Öte yandan çeşitli platformlarda siyaset yapan kadınlar için, cinsiyetlerinin varlığı simgesel anlamda bir etkiye sahipken, siyasi arenada bu kimliğin etnik kimliklerinin gerisinde kaldığı görülüyor. Buna rağmen politik arenada kadın temsilinin varlığı ilçede kadınlara karşı gelişen birçok olumsuz tabuyu yıkmaya önayak olmuşa benziyor. Bunun sonucu olarak kadınlara karşı geçmişte çok sık organize olabilen şiddet kültürünün çözülmeye uğradığı görülüyor.

Teknolojik gelişmeler ve doğaya bağımlı değişen ekonomik etkinliklerle beraber kadınların geçmişe oranla daha rahat çalışma şartlarına kavuştuğu görülüyor. Özellikle ev işi denilen ve ataerkil düzende kadının doğal ve normal işiymiş gibi görünen günlük işlerde teknik ekipmanların günlük hayatta kullanılmaya başlanmasıyla kadınlara zaman noktasında tasarruf sağladıkları görülüyor. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren kapitalist ekonomi ile

bütünleşme sürecine geçişle, enformel işler olan süpermarket ve tuhafiyeye dükkanlarında ücret karşılığı çalışan kadınların sayısında artış olduğu görülüyor. Ücretli işlerde çalışan kadınlara yönelik toplumsal anlamda kabul ortaya başlamakla beraber, özellikle Sünni nüfusun yaşlı kuşağı arasında henüz beklenen düzeyde kabul görmediği anlaşılıyor. Daha yüksek ücretlerde örneğin devlet personeli olarak çalışan kadınların sosyal statüsünde ise toplumsal anlamda ciddi anlamda bir saygınlığının olduğu görülüyor.

Evlilik kurumunda gelişen bir çok ritüel kadınlar açısından daha sürdürülebilir yaşam standartları yaratmışa benziyor. Böylece kadını nesne olarak gören aile zoruyla gerçekleşen evlilikler ile töre evliliklerin ortadan kalktığını görüyoruz. Eskiden evliliklerinin büyük bir bölümünü oluşturan görücü usulü evlilik biçiminin de toplumsal anlamda kadına bakış açısında meydana gelen değişmelerin etkisinde dönüştüğünü görüyoruz. Bununla birlikte yurt dışındaki akrabalarla gerçekleşen evliliklerin artmasıyla, toplumsal göçün bir ayağının evlilik kurumu aracılığıyla gerçekleşmesi olarak görülüyor. Son yıllarda artmaya başlayan evlilik tiplerinden birinin de kaçarak gerçekleşen evlilikler olduğu görülüyor. Bu bağlamda bu evlilik tipine karşı toplumsal olarak geçmişte inşa olan cezai yaptırımın varlığı daha az gerçekleşmesini sağlıyordu. Günümüzde sıkça gerçekleşiyor olmasında bu cezai yaptırımların şiddetinde azalmanın etkisi olduğu görülüyor. Bunun dışında toplumda daha önce var olan başlık parası kültürünün ortadan kalktığını; kalkmadığı aileler arasında ise ‘süt parası’ adıyla dönüştüğünü görüyoruz.

Sonuç olarak kadınların geçmişe kıyasla sosyal konumlarında ciddi anlamda gelişme olduğu görülüyor. Daha eşitlikçi temelde düzenlenmiş bir cinsiyet rejimi için meydana gelen gelişmeler, gelecek için daha umutlu olmamızı elzem kılıyor. Bu bağlamda daha eşitlikçi temelde bir cinsiyet rejiminin ortaya çıkması için erkek zihni var eden ataerkil reflekslerin dönüşmesi, kadınların kimlik bilincini yakalamasından daha önce gerçekleşmesi gerektiğini bize gösteriyor.

GÖRÜŞÜLEN KADINLARIN DEMOGRAFİK ÇİZELGESİ

Yaşlı Kuşak

1: 65 yaşında, 30 yıldır eşi ölmüş. Köyde yaşıyor ve Sünni. Okuryazar değil. 3'ü kız 2'si erkek toplam beş çocuğu var. İlk evlendiği eşi öldürülünce töre gereği onun kardeşiyle evlendirilmiş. Kaç yıl sonra oda ölünce o günden beri evlenmemiş.

2: 62 yaşında Sünni eşi ile birlikte yaşıyor. Okuryazar değil, köyde yaşıyor. 2'si kız olmak üzere 9 çocuğu var.

3: 75 yaşında eşi ölmüş. Varto merkezde yaşıyor. Ölen eşi memur olduğu için onun sigortasıyla geçiniyor. Üç çocuğu var 1 kızı 2 oğlu var. Çocukların hepsi memur, Fakat kendisi okuryazar değil.

4: 76 yaşında eşi ölmüş, töre gereği ölen eşinin kardeşiyle evlenmiş. Oda ölünce 40 yıla yakın evlenmedi. Köyde yaşıyor 5 kızı 5 oğlu var. Sünni ve okuryazar değil.

5: 78 yaşında eşi ölmüş. Varto Merkezde yaşıyor. Sünni ve okuryazar değil. 3 erkek çocuğu var.

6: 58 yaşında köyde doğup Varto'ya gelin gelmiş. 2'si kız olmak üzere 4 çocuğu var. Evli ve Varto Merkezde yaşıyor. Sünni ve okuryazar değil.

7: 69 yaşında evli Varto Merkezde yaşıyor. Toplam 5 çocuğu var. Sünni ve okuryazar değil.

8: 56 yaşında evli ve köyde yaşıyor. Eşinin cezası kesinleştiği için 20 yıldır Fransa'da olan eşini göremiyor. Toplam beş çocuğu var. Eşinin yaşlı anne babasına bakıyor. Sünni ve okuryazar değil.

9: 65 yaşında evli ve Varto merkezde yaşıyor. Alevi ve okuryazarlığı var. 2'si kız olmak üzere toplam 3 çocuğu var.

10: 57 yaşında evli ve köyde yaşıyor. 1'i kız olmak üzere 4 çocuğu var. Alevi ve okuryazar değil.

11: 70 yaşında, eşi ölmüş. Köyde yaşıyor, Alevi ve okuryazar değil. 2 kız 3 oğlu var.

12: 67 yaşında, eşi ölmüş. Alevi ve Varto merkezde yaşıyor. Okuryazar değil. 2 kız, 2 de oğlu var.

13: 56 yaşında evli ve köyde yaşıyor. Alevi ve okuryazarlığı var. 3 kızı 2 oğlu var. Kışın İzmir'e gidiyor yazın köyüne dönüyor.

14: 63 yaşında, eşi ölmüş. Köyde yaşıyor. Alevi ve okuryazar değil. Oğluyla beraber yaşıyor. Toplam 6 çocuğu var.

Orta Kuşak

15: 46 yaşında evli, Sünni ve köyde yaşıyor. Okuryazar değil. 4 erkek çocuğu var. 16 yaşında görücü usulü evlenmiş

16: 36 yaşında evli, 3 çocuğu var. Varto merkezde yaşıyor. Sünni ve okuryazarlığı var.

17: 41 yaşında, öğretmen, evli ve Varto merkezde yaşıyor. Sünni 3 çocuğu var.

18: 39 yaşında bekâr ailesi ile köyde yaşıyor. Sünni ve okuryazarlığı var. Anne babasına bakıyor.

19: 46 yaşında evli ve köyde yaşıyor. Sünni ve okuryazar değil. 2'si kız olmak üzere 6 çocuğu var.

20: 43 yaşında üç yıl önce eşini kaybetmiş. Köyde yaşıyor. Sünni ve okuryazarlığı var. 2'si kız olmak üzere 5 çocuğu var.

21: 38 yaşında evli ve köyde yaşıyor. Sünni ve okuryazarlığı var. 4 kız 1 erkek çocuğu var.

22: 42 yaşında boşanmış, köyde abisiyle yaşıyor. 3 çocuğunu mahkeme ona vermesine rağmen eşi zorla ondan almış. Sünni ve okuryazarlığı var.

23: 40 yaşında boşanmış, anne babası ile Varto merkezde yaşıyor. Alevi ve okuryazarlığı var. Kuaförlük yapıyor. 2 kızı var.

24: 49 yaşında eşi ölmüş. Köyde yaşıyor. Alevi ve okuryazarlığı var. 5 çocuğu var.

25: 44 yaşında evli ve Varto merkezde yaşıyor. Alevi ve okuryazarlığı var. Kendi işletmesini işletiyor. 2 kız ve 2 oğlu var.

26: 37 yaşında evli ve Varto merkezde yaşıyor. Alevi ve öğretmen olarak çalışıyor. Bir kızı ve bir oğlu var.

27: 40 yaşında Alevi, ortaokul mezunu, evli ve köyde yaşıyor. 3 kız bir oğlu var.

Genç Kuşak

28: 30 yaşında evli, Varto merkezde yaşıyor, Sünni ve İlkokul mezunu. 2 oğlu var. Yazın tandır ekmeği pişirip satıyor.

29: 25 yaşında Sünni, evli, ilkokul mezunu ve köyde yaşıyor. 3 kızı var

30: 34 yaşında Sünni, evli ve ortaokul mezunu, köyde yaşıyor. 16 yaşında evlenmiş 4 kızı 3 oğlu var.

31: 28 yaşında Sünni evli ve ilkokul mezunu, köyde yaşıyor. 17 yaşında evlenmiş. 3 kızı iki oğlu var.

32: 22 yaşında Sünni ve üniversite öğrencisi, yazın köye geliyor.

33: 19 yaşında bekâr, Sünni ve lise mezunu köyde yaşıyor.

34: 27 yaşında bekâr, Sünni, üniversite mezunu ve Varto merkezde yaşıyor. İktisat mezunu boşta çalışmıyor.

35: 23 yaşında bekâr, Sünni, ortaokul mezunu ve köyde yaşıyor.

36: 33 yaşında bekâr, Alevi lise mezunu, bakkal dükkânı işletiyor. Varto merkezde yaşıyor.

37: 25 yaşında bekâr, Alevi, lise mezunu ve köyde yaşıyor.

38: 23 yaşında bekâr, Alevi, üniversite öğrencisi ve köyde yaşıyor.

39: 31 yaşında evli, Alevi ve köyde yaşıyor. Ortaokul mezunu. Çocuğu yok

40: 28 yaşında, Alevi, hemşire ve Varto merkezde yaşıyor. 2 yıllık evli çocuğu yok.

KAYNAKÇA

- AKATLI, Füsün (2007), *Niçin Diyalektik*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- ARON, Raymond (2015), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, İstanbul: Kırmızı yayınları.
- AYBEK, Şahin (2008), *Karl Marx'ın Siyaset Felsefesi*, Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- BAL, Hüseyin (2001), *Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Isparta: SDÜ Basımevi.
- BERKTAY, Fatmagül (2003), *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları.
- BORA, Aksu (2014), *Kadınların Sınıfı "Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası"*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BOTTOMORE, T; NISBET, R (2014), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- BOURDIEU, Pierre (2015), *Eril Tahakküm*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- BOURDIEU, Pierre; POSSERON, Jean-Claude (2014), *Varisler Öğrenciler ve Kültür*, Ankara: Heretik Yayınları.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener; KILIÇ, Ç, Ebru; AKGÜN, E, Özcan; KARADENİZ, Şirin; DEMİREL, Funda (2008), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi.
- CHILDE, Gordon (1982), *Tarihte Neler Oldu*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- COMTE, Auguste (2008), *İslamiyet ve Pozitivizm*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- COSER, A, Lewis (2011), *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları "Tarihsel ve Toplumsal Bağlarında Fikirler"*, Ankara: De Ki Yayınları.
- ÇAĞLAYAN, Hande (2010), *Analar, Yoldaşlar ve Tanrıçalar "Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu"*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DOĞAN, İsmail (2009), *Dünden Bugüne Türk Ailesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- DOĞAN, İsmail (2000), *Kavramlar ve Sorunlar*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- DONOVAN, Josephine (2005), *Feminist Teori*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DURKHEİM, Emile (2004), *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları.
- ENGELS, Friedrich (2008), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Ankara: Sol Yayınları.
- ERCAN, Fuat (2011), *Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- ERDOĞAN, Ö. N. Halide (2010), *Kırsal Yaşamda Kadın ve Din "Konya Örneği"*, Konya: Çizgi Kitapevi
- ERKİLET, Alev (2007), *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları*, Ankara: Hece Yayınları.

- GIDDENS, Anthony (2012), *Sosyoloji*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- HORKHEİMER, Max (2012), *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KANDİYOTİ, Deniz; ERDER, Türköz (1981), *Türk Kadınının Sorunları ve Çözüm Örnekleri*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- KANDİYOTİ, Deniz (2015), *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar "Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler"*, İstanbul: Metis Yayınları.
- KARKINER, Nadide; edit. YEŞİLDAL, Hatice (2011), *Toplumsal Değişme Kuramları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- KEYDER, Çağlar (2013), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KIRKPINAR, Leyla (1999), *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, İzmir: Zeus Kitabevi Yayınları.
- KIVILCIMLI, Hikmet (2008), *Diyalektik Materyalizm Nedir*, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları.
- KONGAR, Emre (2014), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- LEFEBVRE, Henri (2006), *Diyalektik Materyalizm*, İstanbul: Kanat Yayınları.
- MARX, Karl (1999), *Grundrisse "Ekonomi Politikin Eleştirisinin Temelleri"* Birinci cilt, Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, Karl (2004), *Kapital "Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlil"* Birinci cilt, Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, Karl (2009), *Kapital "Ekonomi Politikin Eleştirisi"* Üçüncü cilt, Ankara: Sol Yayınları.
- MARSHALL, Gordon (2009), *A Dictionary of Sociology*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- OKUMUŞ, Ejder (2015), *Toplumsal Değişme ve Din*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- OKUTAN, B. Birsen (2013), *Popüler Kültür Din Ve Kadın*, İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- PARETO, Vilfredo (2013), *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara Doğu Batı Yayınları.
- PELİZZON, M. Sheila (2009), *Kadının Konumu Nasıl Değişti " Feodalizmden Kapitalizme"*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- POLOMA, M, Margaret (1993), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- SLATTERY, Martin (2011), *Sosyolojide Temel Fikirler*, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- SOROKİN, A, Pitirim (1997), *Bir Bunalm Çağında Toplum Felsefesi*, İstanbul: Göçebe Yayınları.
- SÖZEN, Edibe (2017), *Kadının Siyasi Dönüşümü*, Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi yayınları.

- SPENCER, Herbert (2013), *Zihin Ahlak ve Beden Eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- STEPNISKY, Jeffery; RITZER, George (2014), *Sosyoloji Kuramları*, Ankara: De Ki Yayınları.
- STONE, Alison (2015), *Feminist Felsefeye Giriş*, İstanbul: Otonom Yayınları.
- ŞİMŞEK, Ali (2012), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- TOYNBEE, J, Arnold (2005), *Tecrübelerim*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- TONG, R, Putnam (2006), *Feminist Düşünce*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- TURNER, H, Walece; BEEGHLEY, Leonardo; POWERS, H, Charles (2012), *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- WALACE, A, Ruth; WOLF, Alison (2002), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, İzmir: Doğu Batı Yayınları.
- WALBY, Sylvia (2016), *Patriyarka Kuramı*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- WEBER, Max (2012), *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Yarın Yayınları.
- WEBER, Max (2013), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, İstanbul: Yarın Yayınları.
- WEBER, Max (2004), *Sosyoloji Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakçası

TÜİK, erişim; 20.07.2019- 17:32, "www.nufusu.com/ilce/varto_mus-nufusu"

ÖZGEÇMİŞ

Rohat Tüzün 1988 yılında Muş Varto'ya bağlı Buzlugöze köyünde doğdu. 2013 yılında Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesinden mezun oldu. Ayrıca 2011 yılında Anadolu Üniversitesi Adalet ön lisans bölümünü, 2019 yılında aynı üniversitenin Kamu Yönetimi lisans bölümünü bitirdi. 2014 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Sosyoloji Anabilim dalında yüksek lisansa başladı. Özel sektörde çalışmaktadır.

VITAE

Rohat Tüzün was born in the village of Buzlugöze in Muş Varto in 1988. In 2013, he graduated from Gaziantep University, Faculty of Arts and Sciences. In 2011, she graduated from Anadolu University, Department of Justice and in 2019, she graduated from the Public Administration Department of the same university. In 2014, she started her master's degree at Gaziantep University, Institute of Social Sciences, Department of Sociology. Works in the private sector.

